

Liget

2021-2
február

TARTALOMJEGYZÉK [XXIV. évfolyam 2. szám]

Kállai Katalin CSÖGÖRÉNY	4
Handi Péter NEM ÁRT AZ ÓVATOSSÁG	31
Taizs Gergő A KERTI TÖRPÉK JAJGATÁSA	33
Péter Ágnes EGY KIHALT FAJ HÁTRAHAGYOTT PÉLDÁNYA	35
Czilczer Olga MENETREND SZERINT	72
Kállay Kotász Zoltán LEGVÉGÉTŐL FOGVA	74
Nacsinák Gergely András REGÉNYTELENSÉG	76
Kapitány Máté GYEREKTERVEZŐK	83
Petschnig Mária Zita ÉLETSZÍNVONALUNK ALAKULÁSA 2020-BAN	98
VISZONTLÁTÁS	
Szabó Attila ANGYAL EGY FÖLDRE BORULÓ CSERESZNYEFAÁGON	108
Szirmai Panni HÉTKÖZNAPI ÖKOFEMINIZMUS	110
Bene Zoltán SZAKÍTÁS	123

Ács József *Összeesküvések* című könyvéhez

Farkas Attila Márton | **AKKOR JÖN EL A VILÁGVÉGE** 129

Kiss Lajos András *A képzelőerő hatalma* című könyvéhez

Kicsák Lóránt | **DILEMMÁK TERÉBEN** 136

Kovács Gábor | **A KIBORG SZORONGÁSA JÁRVÁNY IDEJÉN** 154

Palágyi Barbara | **AZ SZFE CIVIL TÁMOGATÓI** 180

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kíssvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Kállai Katalin

CSÖGÖRÉNY

ÁRIA PRÓZÁBAN FÉRFI ÉS NŐI HANGRA

2021-02-02 | ÁRIA PRÓZÁBAN

Történik az új időszámítás szerint Kr. (korona) után pár hónappal

Átlagos közép-európai lakás. Jobbra hátul konyha, balra hátul fürdőrés. Laza otthoni ruhában balra fiatal férfi, jobbra harmincas nő ül. Egymástól legalább két méterre. De jobb, ha négy. A lakás két fele külön megvilágítható. Bár a szobabelső egynek és oszthatatlannak tűnik, a látvány nyilvánvalóvá teszi, hogy tér (és idő?) középen szétválasztható.

Nő Először az agy betegszik meg. Lebénul a félelemtől. Csinálsz a napi rutint, aztán hirtelen magadhoz térsz. Szemét megetetve, macska a kukában. Gyorsan visszacsereled. A macska még él.

Férfi Elment a hülye. Nem tudom, mit akart. Fogta a cuccot és elment. Az egész arról szólt, hogy lesz belőle valami. Mi a francot gondolt? Hogy tolom itt ezerrel, aztán lebabázunk? Amúgy se esett teherbe. Itt nyervákoltak a többi tyúkkal.

N Csak jössz, mész, semmi nem oké... olyan békebelien nem az. A pénztáros csak kicsit ver át, a taxis csak lájtosan elmebeteg, a postás is tapintatos. Nem mindig érzékelteti a fölényét. Szép lassan megszokod a mindenhol rád törő utálatot. Átitatódsz vele. És egyszer csak arra ébredsz, hogy minden megváltozott. Totális a káosz. *(megvakarja a szemét, észbe kap és ráfúj a kezére valami fertőtlenítőt, akkurátusan szétdörzsöli)* Belecsekkoltál egy elcseszett szci-fíbe, és neked annyi. Kizárt, hogy valódi, ami körülvesz. Aúúú! *(fölkapja a lábát)* Ne kapirgálj! Nem vagy te tyúkocská. Edd meg szépen, Jenő! Holnap rendelek. Legalább két hónapra. Lesz mit zabálni.

F *(borotválkozik)* Állandóan ezzel a gyereküggyel jönnek. Mit csinálna most egy gyerekkel? Nyavalyogna *(imitiált női hangon)*. Nem bíí...rná idegileg. *(a saját hangján)* Tuti padlóra kerülne ettől a hülye vírustól.

N *(áll a tükör előtt)* A csípőm fölött ez a réteg. Nagyon gáz. Pont úgy rakódik le rajtam a zsír, mint apámon. Gyerekkoromban állandóan ezzel csesztettek. Nem baj, kislányom, van tartalékod, ha jön a betegség. Hááát... most van tartalék. *(megszólal a mobilja, fölveszi)* Heló, apa... A csekket?... Persze, ne menjetek a postára... Le kéne tölteni egy alkalmazást... Igen, a telefonra lehet ilyen...

F *(még mindig borotválkozik)* Ha úgy veszem, elég nagy mázli, hogy épp most lécelt le. Legalább nem fertőzhetem meg, ha hazahozok valami szart. Foglalkozási ártalom. *(mormog)* Bár ennek a kényszerpihenőnek biztosan örülne. Cesztethetne egész nap. Mindegy. Jó, hogy lelépett. *(leteszi a villanyborotvát, kotorászik az asztalon lévő*

kupacban, előhúz egy cetlit) Na, itt van. (a papírról olvassa) „Csak röhgicsélj továbbra is mindenem. Egyszer majd észreveszed magad, de akkor már késő lesz...” Milyen kedves. (a szoba másik feléből megszólal a mobilja, megkeresi, ránéz a kijelzőre) Ez most komoly?

N *(undok hangon a telefonba)* Van görényed?

F Micsodám?

N Tudod, az az izé. Vagy az nem görény?

F Csőgörény?

N Eldugult a mosogatóm.

F Neked is.

N Mért, neked is?!

F Neked is szép napot.

N Mi ez? Illemtan óra? Kéne a görény.

F Duguláselhárítás.

N Nem engedek be senkit a lakásba.

F Szerinted a görény magától odamászik?

N Szóval van!

F Nincs.

N Szívatsz.

F Igen.

N Geci vagy, mint mindig.

F Ezért hívtál?

N Rakd le az ajtóm elé, csak előtte fújd le fertőtlenítővel.

F Eggyel szebben is kérhetnéd.

N Nem elég, hogy amúgy is szétcseszem az agyam itt tők egyedül?

F Macska?

N *(ráordít)* Jól van!

F Ugye, nem lettél még hülyébb?

N *(hisztérikusan)* Csögörény!!

F Szépen!

N Hozd ide, bazmeg!

F Holnap lerakom az ajtód elé.

(sötét)

N *(a mobilja kijelzőjén húzogat az ujjával)* Hajnalban fölkelsz, és az első gondolatod, hogy nem. Ma NEM olvasol híreket! Kit érdekel, hány új beteg van, hányan gyógyultak meg, és nagyon, kicsit vagy kicsit se öregek a halottak. Min változtat ez? Ha valami közvetlenül érint, előbb-utóbb úgyis megtudod. Aztán mégis. Megnézed, van-e üzeneted, hány sokkoló hírt küld pár csökkent ismerősöd, és még mindig kussolnak-e a legjobb haverjaid. Igaz, te se írsz nekik, mert... Mert félsz megtudni, mi van velük? Hogy kit, hogy kúr szét a bezártság? A franc se érti... azért megnézed, mi a helyzet... Nagy csapda ez. Alig ébredtél föl, és az összes magyarországi adatot betéve tudod. Már ha igaz... Na, ezek után kelj föl, mosakodj meg, lásd el a dögöt, zabálj valamit, kezd el a napod.

F Fél tíz? Aludtam én valaha fél tízig?? Egy hét kényszerszabadság. Szuper! Kialszom magam az elkövetkező fél évre. Azért kíváncsi lennék, meddig tart ez a szarság.

N *(hason fekve a konyhában, kezében a csőgörény, fülén a mobil kihangosítója)* Nem tudom bedugni!

F Le kéne szedni a szifont.

N *(dühösen)* Viccelsz? Szerinted hova próbálom beerőltetni?

F El se merem képzelni.

N *(ledobja a görényt)* Na jó! Ekkora idióta nem lehetsz.

F Figyelj! Ha jól csinálod, és tényleg nem megy be a csőbe, akkor mázlista vagy. Rögtön az elején van a dugulás.

N *(majdnem sírva)* De nem látom.

F Próbálg benyúlni egy sima fakanállal. Ha fölhívsz fésztaíjmon, megmutatom, milyen egy fakanál...

N Hülye vagy... várj! *(föláll, elővesz egy fakanalat, visszafekszik, hosszan matat)* Mintha itt lenne valami... Érzek valami trutyit... Várjál... Várjál... Ééééés! Basszus, kijött! Csőgörény nélkül.

F Örülök, hogy segíthettem.

N Miben? Nem kellett a görényed. *(hirtelen észbe kap)* Te otthon vagy?!

F Átéptik az osztályt, minden beteget hazaküldtek. Nekünk meg egy hét kényszerszabadság.

N És hol a maca?

F Milyen maca?

N A nő.

F *(kis szünet után válaszol)* Nincs nő.

N Nocsak.

F Mi az, hogy nocsak.

N Két szó összevonása, amelyet a köznyelvben...

F Köszönjük, tanárnő, cseréljen helyet az elhunyttal.

(sötét)

F Túlaludtam magam. Mindegy. Lesz ez rosszabb is. Az olaszoknál már hetven orvos halt meg... Jó, hogy anyáméknak ez már nem jutott ki. Szegény anya. Apám most is csak jönne-menne, nem tudná otthon tartani. Elszelelné a járókerettel. Aludni... Aludni... Aludni... *(megszólal a telefonja)*

N Bocs, de nem megy.

F *(álmos hangon)* A lefolyó?

N Nem tudok aludni.

F Csak, ha telefonálsz?

N Nem bírom elviselni magam.

F Azt nem csodálom.

N Tudod, mi a baj a cinizmusoddal?

F Mi?

N Felszínes. Nincs semmi mélysége.

(hallgatnak)

N Te tudsz aludni?

F Mint a bunda. Most is a legmélyebb álmomból kelttél föl.

N Legalább nem alszod túl magad. Az se jó.

F Tényleg nem.

N Mióta nincs meg a nő?

F Melyik?

N Mér', hány volt?

F Nem számoltam.

N Timikére gondoltam.

F Jaaa, a Timi! Az már feleség valahol.

N Nyomod az altatót?

F Mondtam, hogy jól alszom.

N Egyedül?

F Úgy a legjobb.

N Szerinted mások mit csinálnak?

F Éjnek évadján?

N Úgy általában.

F Nem tudom. Kiborulnak, mert sok otthon a gyerek.

N Van, aki örül neki.

F Ha van mit enniük.

N Mióta lettél ilyen szociálisan érzékeny?

F Ha csak a foglalkozásomat tekintjük...

N Nemár! Tíz orvosból a fele konkrétan szadista.

F Nem túl hízelgő arány. Mire alapozod?

N Anyám orvos volt. Bármi bajom lett, rögtön megoperált.

F Velem ezt megúszta.

N Innen az ötven százalék.

F *(némileg megenyhülve)* Már nem tanítasz?

N Ugyanúgy óraadó vagyok a főiskolán, azóta se véglegesítettek. De most online tolom. Szerinted meddig tart?

F Sejtésem sincs.

N Mégis.

F Emlékszel az ocsmány középfül gyulladásodra? Ugyanezt kérdezted. Azt, mondtam, öt nap, öt óra, tizenkét perc. És öt nap múlva lement a lázad. Kora délutánra.

N A csodadoki! Akkor szerettem beléd.

F Addig nem voltál belém szerelmes?

N Deee... Csak nem annyira.

F Szerencse, hogy középfülgyulladásod lett.

N Szerinted, ha most leteszem, tudok majd aludni?

F Lehet, hogy te igen, de én tuti nem.

N Akkor nem teszem le.

F Szuper.

(hallgatnak)

N Mi volt a baj velem?

F Veled?

N Például velem.

F Olyan nyálasan idilli volt minden.

N Ez nem igaz.

F Tényleg nem.

N Akkor?... Épp gyereket akartunk.

F AkarTUNK?

N Te nem?

F Nincs már jelentősége.

N Dehogynincs. Egy ponton az embernek szembe kell nézni magával.

F Ne szívass. Csak azért, mert az emberek az egész világon benyalnak valami szar vírust? Talán te épp szembenézel magaddal, de aki teheti, próbálja eltartani magától. Próbál túlélni. Néha elgondolkodik ugyan, hogy, tiszta sor, tönkretettem a bolygót, az meg visszavág. Hogy valóban ez az igazság, vagy inkább ez itt a harmadik világháború, amit egy nyakunkra hozott, láthatatlan ellenséggel vívunk, azt úgyse tudja meg soha. Legalábbis egy ideig biztosan nem. Mert ha ez tényleg szándékos, akkor...

N *(közbe vág)* Ezt nem gondolod komolyan.

F *(dühösen)* Nem! Dehogy!

N Ideges vagy?

F Mért lennék? Jövő héten bemegyek egy kórházba, ahova tömegével jönnek a fertőző betegek, mi meg majd szambázunk az ilyen-olyan védőfelszerelésünkben, három-négy óra alvás, és lövésünk sincs, mivel állunk szemben. Mi ez az ocsmányság.

N *(elérzékenyül)* Úgy szeretnék átölelni.

F Az most nem lenne túl elővigyázatos.

N Próbáld elfelejteni, mi vár rád.

F Jézus! Van még pár közhelyed? Hát, jó! Timike érdekel? Vagy a kettőnk elcseszett élete? Igen? Hogy mért csaltalak meg? Legyen. Kapaszkodj meg, édesem! Nem csaltalak meg. Soha, egyetlen pillanatra se. Volt pár dögös bige, dögösebb, mint te, akik első ránézésére növelték a hormonszintemet, de ennyi. Egyszerűen csak el akartalak hagyni. Nem is! Azt akartam, hogy te hagyj el. Nő távozik. Ilyen egyszerű.

N Baszódj meg!

(sötét)

F *(lesöpri a morzsákat az asztalról a földre)* Hülyeség volt elmondani neki. Nem kellett volna. Úgyse érti. Kurvára nem ért semmit. A kifinomult agyával. Becetlizi a világot, most rossz kislány voltam, most meg jó, és akkor tessék engem szeretni. *(pittyeg a mobilja, megnézi)* Jó, tudom, hogy hétfőn kezdek. Nyugi, jövök, édeseim. Ha beledöglök is. Én vagyok a legjobb alany. Férfi, fiatal, egyedülálló, és kitanítottuk orvosnak. Hát, most hálálja meg. Meg fogom.

N (*kiflit mártogat a tejeskávéjába*) Nincs benne semmi felelősségérzet. Semmi a világon. Nem is értem, mért ment orvosnak. És mért nem lécelt le a picsába. Minek maradt itthon? Nincs itt senkije, csak az a kikúrt nagy ego. (*nyávogás a háttérből*) Akár a tiéd, Jenő. De te legalább... Á! Mindegy. (*mártogatás közben kicsit lenyugszik*) Mikor először találkoztam vele, olyan... olyan igazi orvosnak nézett ki. Pedig még csak medikus volt. Anyámnál gyakorolt. (*csámcsog a kiflivel*) Volt benne elszántság. Elszántság az életre. Ami ma hiánycikk. Csak úgy csinálnak, mintha lenne. Egyszerűen jó volt a közelében lenni. Aztán egyre flegmább lett, nem beszélt a munkájáról. Ha rákérdeztem, röhögött. Jobb, ha nem tudsz semmit. Persze. Van, aki így éli meg. Nem beszél róla. Közben elszáguld ezerrel másik irányban. Azt hittem, tudom, mi történik vele. Akkor is, ha nem mondja. Hát, baromira nem tudtam. (*betömi a maradék kiflit*)

F ... De a világ nem így működik. A jókislányokat nem szeretjük. A tökökislányokat szeretjük, az önállókat, a hosszú combú brókercsajokat, akik kifizetik a saját vacsorájukat. Vagy... (*pittyeg a mobilja, de nem néz oda, csak fölemeli a középső ujját*) Vagy akkor legyen tényleg idióta. Agyatlan nünüke, akit van pénzünk eltartani, hogy ne legyünk egyedül. Kevesebb érzelem, több zsé, vagy fordítva. Lényeg, hogy meglegyen az alku.

N (*fülén a mobil*) Van az az ikon... Az a kicsi kép a mobilodon... Jójó, tudom, hogy tudod... Nem. Nem piros. Zöld és narancssárga... Sötétzöld? Ööö... igen. Mondjuk, hogy közepesen sötét... Arra kell rányomni. Megvan?... Nem. Az ikszet. Azt jelöld be... Akkor menj vissza... Hova? Hát, az előző oldalra... Akkor lépj ki az alkalmazásból... Figyelj, ha újra rákattintasz, előjön megint... Nee! Ne add föl, apa. Így nem kell lemenned a postára. Az most baromi szar lenne...

F Azt hittem, érti. Akkor is, ha nem rágom a szájába. Ha nem is mondjuk ki, amit tudunk. Pont a legrosszabbkor jött a gyereküggyel, és buktuk az egészet. Ha most elmondanám neki, hogy került a nem létező Timike a képbe... Hogy az a betegem épp akkor... (*előkotor valahonnan egy becsomagolt viszkis üveget*) Heló, immunrendszer! Egy kis alkohol? Neem? Teszek rád. (*beleiszik az üvegbe*) A szarért kellett fölhozni ezt az egészet. Én vagyok az egyetlen a városban, akinek van csögörénye??

N *(a mobil képernyőjén huzogatja az ujját)* Féknyúz... Féknyúz... Féknyúz... *(ledobja a telefont az asztalra)* Átverve a világ. Globálisan. A globalizáció csúcsa. Andrea Bocelli koncertet ad a tök üres milánói dómban, a világ meg nézi. Pizsamában. Közben a mobilján élelmiszerszállítót keres. Hátha sikerül kikapnia egy szabad időpontot és kis szerencsével importálnia az épp aktuális vírust. Akkor meg hiába ült otthon.
(megszólal a mobil, összeressen)

F *(enyhe alkoholmámorban)* Tudod... mért jött Timike a képbe?

N Akadj le rólam!

Kinyomja, de rögtön utána megint megszólal a mobilja. Kinyomja, megszólal. Kinyomja, megszólal. Végül fölveszi.

N Haló, itt Timike!

F *(kicsit bizonytalanul, hadarva beszél)* Láttam. Én már az egyetemen láttam. Hogy milyen törékeny minden. Az egész kikúrt élet. Hogy mennyire semmi. Hogy... Hogy nincs fölötte hatalmad. Hogy a számok diktálnak. Hogy egy idő után nem nézel

mögéjük. Ahogy most se. Örülsz, hogy kétszáz halott helyett csak százhusz. De ebbe nem szabad belegondolni. Eltartod magadtól, különben te döglesz bele. Jó, közhely, ne szólj mindig közbe. *(N hallgat)* Jöttél a hormonjaiddal, de én nem akartam bevállalni. Ezt a kikúrt tö... törékenységet.

N *(próbálja értelmezni)* Most a gyerekre gondolsz?

F Jaj, édes „Timike”! Az egész szarra. Ami jön. Ami jöhet. Ami kinyuvaszthat minket. Egy gyerekről nem is beszélve.

N Kicsit sötéten látod.

F Mert sötét!

N Hány feles taszított ebbe a sötétségbe?

F Nem értesz semmit, Nünüke. Tudtam előre!

N Nem. Mert nem szeretném. Figyelj. Az nem jutott eszedbe, hogy timikézés helyett emberi szavakkal elmond a nyomorod?

F Ugyan! Teljesen rá voltál kattanva a gyerekprojektre.

N Nos, hölgyeim és uraim, íme a nagy vátesz. A jóstehetség, aki előre látta a jövőt.

F Elég volt a jelent látni.

N Szóval féltél. Valld be. Összeszartad magad.

F Ha ez megnyugtat, igen. Félttem. És félek most is.

N Legalább ki mered mondani.

F Küldjek egy nyulat?

N Minek?

F Mindjárt vége a télnek. Jön a húsvét.

(sötét)

N *(dögös utcai ruhában, élénk rúzzsal a száján, bal kezében egy pohár rozéval húzogatja a porszívót)* Ha egész nap itthon vagy, sokkal nagyobb a kosz. *(a lábával kikapcsolja a gépet)* Viszont jobban megszokod. *(leül egy székre a porszívó mellé)* Lehet, hogy igaza van. Mit csinálnék most egy gyerekkel. A nem várt gyerekkel, aki becsúszott még a legelején. Elvetettem, *(mintha egy férfi hangját utánozná)* mert így volt logikus. Tényleg. Mit csinálnék most vele? Például nem húzogathatnám a porszívót hajnali kettőkor... Hány éves is lenne? Négy? Öt? Főznék tojást. Elvégre jön a húsvét. Még soha nem főztem tojást húsvétra. Anya vett pár dísztojást, azt rakta ki. A főtt tojást megettük a sonkához. A piacról hozta. Egy évben egyszer ment piacra. Húsvétkor. De így is fölismerték. Hogy van a doktornő? *(rákattint a mobiljára, vár kicsit, majd beleszól)* Szerinted mit csinálnánk most egy gyerekkel?

F Megtanítanánk írni.

N Négyévesen?

F Mért pont négy?

N Számolj.

F Nem számolok.

N És a fennmaradó időben?

F Hagynánk aludni.

N *(kiissza a bort, önt még a poharába)* Szerinted hogy hívnák?

F Lövésem sincs.

N És ha most születne gyereked?

F Nem születik.

N De 'ha'...

F Jenő.

N Az a macska.

F Elég lenne egyszer mondani. Jönne mind a kettő.

N *(újra teletölti a poharát)* Iszunk valami?

F Iszunk. *(engedelmesen előkotorja az éjjeliszekrényből a fél üveg viszkit, meghúzza)*
Tudod, mit? Megtanítanánk úgy élni, ahogy mi most. Mintha ez lenne a normális.

N Nebassz!

F Mért. Te tudod, milyen hatezer méter magasan beleszippantani a ritka levegőbe?
Tudod, milyen az ősi inkák közt élni? Tudod, milyen lehet egy úrhajóból látni a Földet?
Hogy még mindig kék... Szóval, így is, úgy is be vagy zárva. Csak nem mindig tudod. Ő se tudná.

N Ez baromi rosszul hangzik.

F Te akartál gyereket.

N *(hallgat)*

F Mi a rajz?

N Arra gondolok, mi van, ha nincs csögörényed.

F Mi lenne? Ugyanez.

N *(beletörődve)* Jogos.

F Most attól vagy szomorú, hogy fejben lett egy gyereked, vagy attól, hogy nincsen?

N Te emlékszel a terveinkre? Hogy képzeltük, milyen lesz az életünk? Vagy csak hagytuk magunkat? Albiból albiba, aztán lesz valami? Az nem is én voltam. Vagy én voltam szerinted?

F Lövésem sincs, milyen vagy most.

N *(hallgat)*

F A hangod alapján ugyanolyan zizi. Szóval, igen. Mintha most is te lennél.

N Mi az, hogy zizi?

F Dilinyós, pupák, süsü...

N Azt hittem, túl normális vagyok.

F Most végre megnyugodhatsz.

N ... hogy a sok Timike mennyivel izgalmasabb. Elgügyörésznek az édes pici szájukkal.
(összecsücsöríti a kirúzsozott ajkait)

F Az enyémnek se nem édes, se nem pici a szája.

N Mert nem is létezik.

F Elképzelttem.

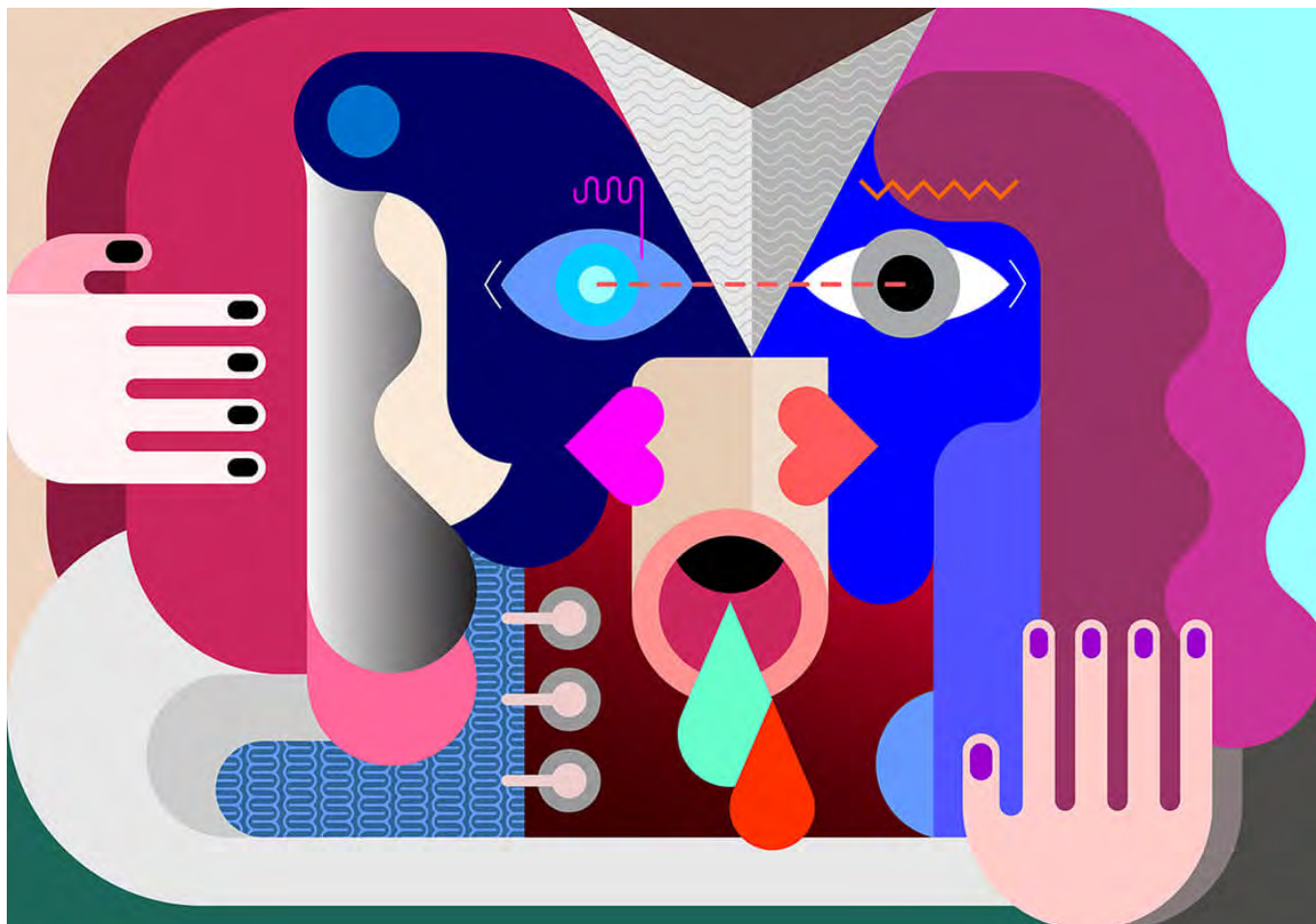
N *(nyafog)* Mintha fájna a tüdőm.

F Próbálj nem venni levegőt.

N Vicces.

F Tudod. Én ilyen vicces gyerek vagyok.

(hallgatnak)

F Azt hiszem, terveztük, hogy veszünk egy házat vidéken, és minden hétvégén meghívjuk a barátainkat. Ja, nem. Az később jött volna. Először belevetjük magunkat a legdurvább nagyvárosi dzsumbujba és ócskábbnál ócskább albérletekben húzzuk meg magunkat.

N Ez jól sikerült.

F Nem annyira, mert anyámék meghaltak, és lett egy lakásunk.

N Lakásod.

F Akkor nem úgy nézett ki.

N *(beleiszik a poharába)* Szerinted tényleg vidékre költöztünk volna?

F Nem. Csak terveztük volna.

N És meghívtuk volna a barátainkat?

F Nem, mert loholtunk reggeltől estig, és nem gyűjtöttünk be elég barátot.

N Kevés barát is barát.

F Neked például alig volt barátnőd.

N Fiúkkal szerettem barátkozni.

F Fiúbarátod se nagyon.

N A gimi után már tényleg nem. Igazából mindig is egyedül szerettem lenni. Már gyerekként is. Májusban kimentem a kertbe, és szeptember táján szólt a nagymamám, hogy hívősödik. Addig haverkodtam a növényekkel.

F Na. Csak előkerülnek valami haverok.

N Meg olvastam. Baromi sokat. Minden könyvön végigrágtam magam. Ez elmúlt. Nem olvasok könyvet. Mindent a képernyőn bámulok.

F Egész szünetidőben olvastál?

N Nagyon gáz, mi?

F És mit csináltál télen?

N Betegeskedtem.

F Na, látod, tudsz te izgalmas lenni.

N (*nosztalgikusan*) Azért később volt pár buli.

F Mikor bevitt a rendőrség?

N *(főlnevet)* A legjobb nyári tábor volt életemben. *(elővesz egy csomag csipszet, rágcsál. Fölemeli a borosüveget, látja, hogy üres. Hátraviszi és bedobja a mosogató alatti szemetesbe. Kihúzza egy másikat. Szemügyre veszi a címkét, aztán lecsavarja az üveg tetejét. Előre hozza és tölt belőle a poharába, fölemeli a mobilját az asztalról és megkocogtatja a borospohárral)* Csírz!

F *(meglötyböli a viszkis üveget, beleiszik)* Csírz.

N Az alkohol jó a vírus ellen?

F Nem mondanám.

N Fölteszünk valami zenét? *(főláll, matat kicsit, benyom egy pörgős zenét)*

(F ritmusra rázza magát az ágyban, a nő is, aztán lassúbb zenére vált.)

Vérzik az orrom.

F Mindjárt elmúlik.

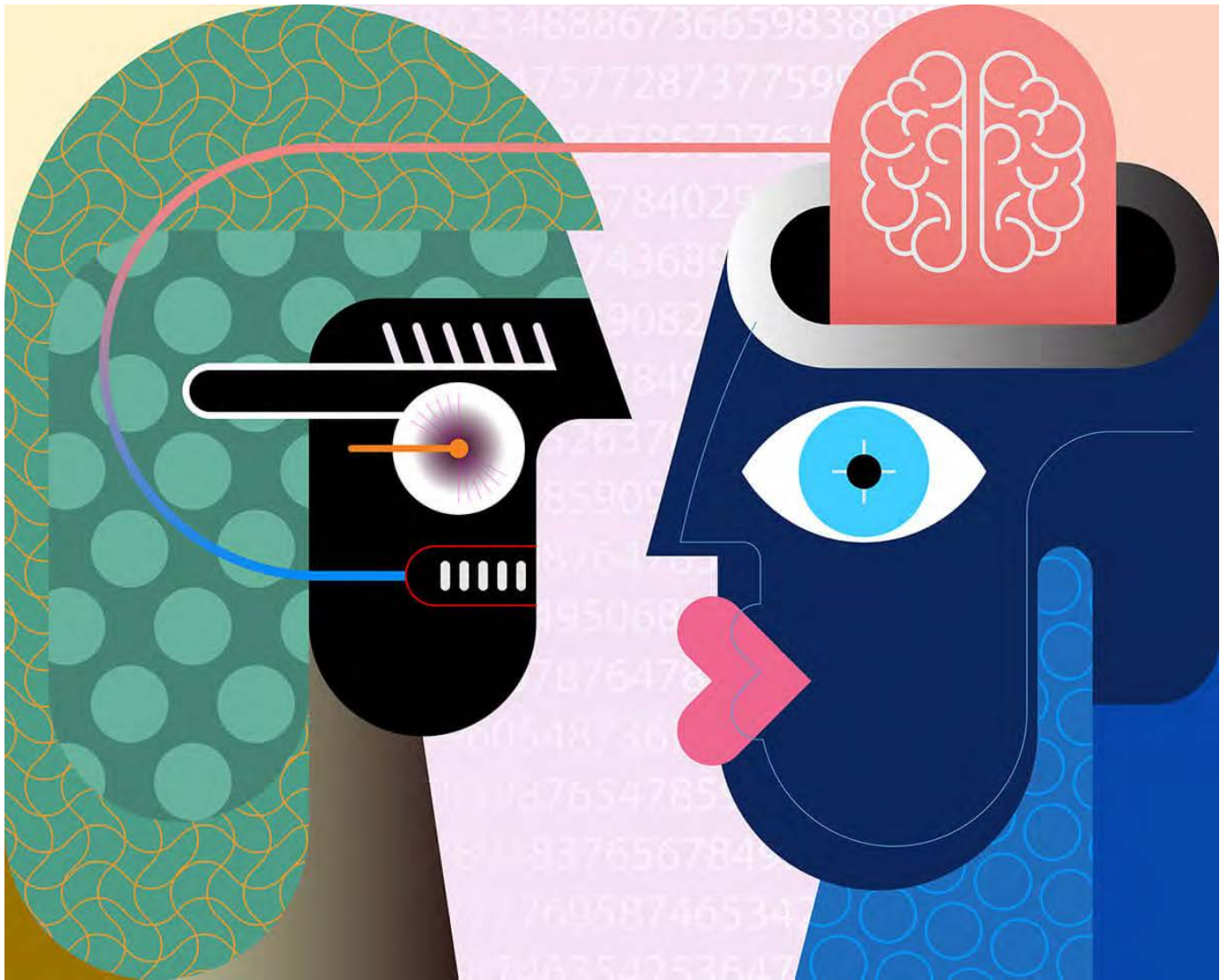
N *(a zsebkendőbe, amit az orra elé tart)* Röhögni fogsz. Kutatóorvos akartam lenni.

F Sose mondtad.

N Nem voltunk olyan intim viszonyban.

F Kutatóorvos? Az most nagy szívás lenne.

N Miért?

F Vagy nem tudnál semmit, vagy túl sokat.

N Ezzel most is így vagyok. Nem tudok semmit.

F Az a baj veled, hogy túl sokat is. Csak titkolod. Nem akarsz tudomást venni róla.

N Utánad volt egy csávó, akitől majdnem teherbe estem.

F Orvosi szempontból nehezen tudom definiálni a „majdnem” teherbe esést.

N Drukkoltam, hogy mégis megjöjjön.

F Velem is ezt csináltad volna, ha komolyan nekilátunk.

N Nem. Azt hiszem, veled nem...

(A férfi még belekortyol a viszkibe, lekapcsolja a villanyt.)

(Sötét)

(másnap reggel)

(Nő a konyhában imbolyog, előrejön egy pohár kávéval. Leül, benyomja a mobilt.)

N *(kétségbeesetten, sírós hangon)* Azt hiszem, megkaptam. Nagyon szarul vagyok.

F Tünetek?

N Fáj a fejem, hányingerem van.

F Tipikus.

N Nee!

F Ez van.

N A torkom is kapar.

F Pláne.

N Akkor végem?

F Estig biztos. Addigra lebontod a rengeteg alkoholt.

N *(kicsit megnyugodva)* Te jól vagy?

F A helyzethez képest igen.

N A helyzethez képest?

F Mi éppen a furcsa?

(hallgatnak)

N Elviszed a csőgörényt?

F Igen.

N Mikor?

F Holnap.

N Holnap?

kép | shutterstock.com

Handi Péter

NEM ÁRT AZ ÓVATOSSÁG

2021-02-01 | VERS

Az ócskaboltban epekőért kutatva
használt sétabot kezébe kerültem.
Vegyen meg uram – rimánkodott –, húsz éve
meghalt az öreg, s fogsorával együtt
a fia idehozott. A fogsort két hónapja
megvette egy tőzsdeügynök,
azóta unatkozom, habár
a tulaj néha felkap, megpörget, ledob,
hátát vakarja velem. Hát élet ez?
Ha megvesz, jól jár,
támasz és fegyver vagyok,
zenekart is vezényelek,
támogatom, ha éjjel húgyozni megy.
Hűséges és diszkrét leszek.
Írni, olvasni tud-e – érdeklődtem, mert
nem árt az óvatosság.
Annyi mindennel becsapják az embert
manapság.

kép | shutterstock.com

Taizs Gergő

A KERTI TÖRPÉK JAJGATÁSA

2021-02-15 | VERS

Mit tudsz a kerti törpéről,
kérdetted, miközben átvizeltél a kerítés-
lécek közt, és a sövénybe köptél. Tudtad,
hogy a fenyőfák alatt lábon hordják ki
évelő magányukat? Hogy halva születik
bennük a jajgatás? Hogy az örökzöld
árnyékban a napfényre sincs idejük? Mintha

ott felejtették volna őket az előkert anya-
könyvezetlen kirakatában, tiszta sarkvidéki
félhomály, vigyorogtál, elnyújtott napnyugta,
plasztikus csend, kozmikus árvaság, örök tél
és ilyenek, végül gyökeret eresztenek, hogy
békét kössenek az avarral, s azzal felhúztad
a cipzárt. Nézd, egy-két elszórt tűlevél
gyantát fecskendez a tájba, elnehezednek
a megfakult pillantások is. Ebben a makacsságban
semmi átmeneti nincs, magyaráztad, mindössze
annyi, hogy a tárgyak felülete nemcsak a fényt
veri vissza, mi is tükröződünk bennük sápadt
hallgatással. Az én kerti törpémről most
sok mindent megtudtál. Mondd, ezek után
hogyan tudnám komolyan venni a kézzel-
fogható látványt, ahogy belakjuk tereinket?

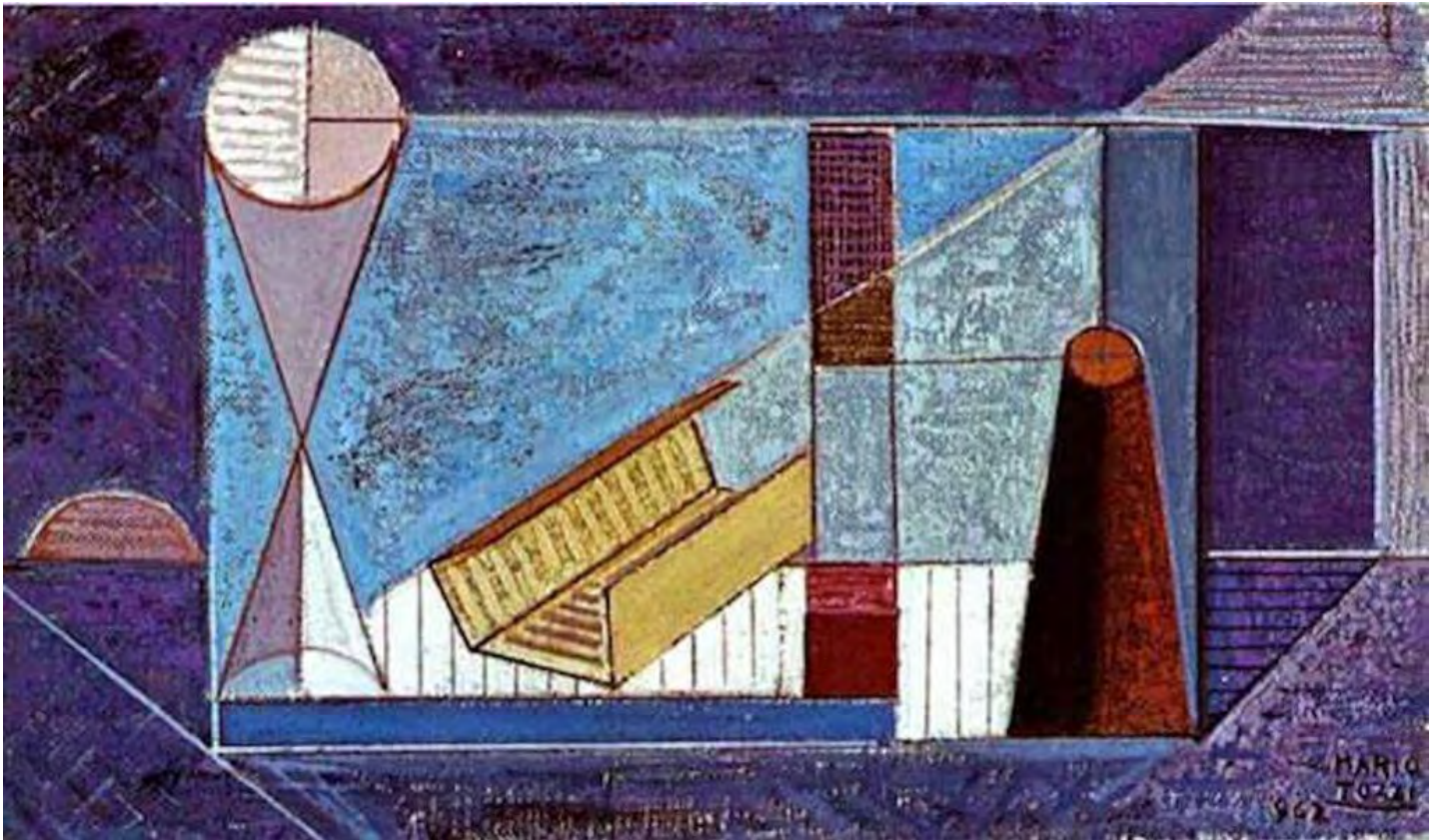
kép | shutterstock.com

Péter Ágnes

EGY KIHALT FAJ HÁTRAHAGYOTT PÉLDÁNYA

MARY WOLLSTONECRAFT SHELLEY AZ UTOLSÓ EMBER CÍMŰ REGÉNYE

2021-02-03 | **ESSZÉ**

...a jelen órák hamarosan a múlthoz csatlakoznak, s az eljövendők árnyai sötéten és fenyegetően emelkednek ki az idő, bölcsőjük és koporsójuk méhéből. [1]

Bournemouthban a Szent Péter templom sírkertjében található Mary Wollstonecraft Shelley sírja, a kövén ez áll: Mary Wollstonecraft Shelley, Mary és William Wollstonecraft Godwin leánya ^[2] és a néhai Percy Bysshe Shelley özvegye. A dátumok: 1797. augusztus 30.–1851. február 1. Fia és menyje, akik a sírfeliratot fogalmazták, a viktoriánus korszak ízléséhez és nőképehez alkalmazkodtak: egy nőnek a családi szerepei adnak identitást. A 19. század közepére a kor uralkodó ideológiája Mary Shelley rendkívüli írói teljesítményét, a hagyományos műfajokat megújító, új műfajokat teremtő műveit, a társadalomban és az irodalomban érvényesülő hagyományos nemi szerepeket merészen megkérdőjelező írásait éppúgy kitörölte a kulturális emlékezetből, mint konvenciókat átlépő autonóm egyéniségét és életét. Egészen a 20. század utolsó harmadáig, a feminizmus második hullámának fellépéséig, ha egyáltalán, leginkább férje, Percy Bysshe Shelley kapcsán említették a nevét. Bár a *Frankenstein* alapján készült színházi és filmadaptációk jóvoltából mára létrejött a Frankenstein nevű „kulturális ikon”, amely „azonosítja a Teremtőményt alkotójával”, a Szörnyhöz társítja a Frankenstein nevet, s az alkotó géniusz feminista kritikájából nőtt ki, ^[3] arról a nagyközönség mit sem tud, hogy az ikon eredete, a teremtő kritikáját is magába foglaló „teremtéstörténet” egy tizenkilenc éves Mary Godwin nevű zseniális lány első irodalmi művében található. Az ikon, természetének megfelelően, levált alkotójáról.

sajátos élményvilág

Írói kibontakozásában a Virginia Woolf által emlegetett „saját szoba” nem volt probléma számára: mindig volt saját szobája, s mi több, saját íróasztala, sőt a gyerekeit és háztartását ellátó személyzete. ^[4] Sajátos körülményei miatt soha nem kényszerült arra sem, hogy - mint Virginia Woolf meséli híres esszéjében ^[5] - Jane Austenhez hasonlóan eltitkolja, hogy írásra adta a fejét. Kisgyerekkorától kifejezetten elvárta a szűkebb környezete, később apján, testvéreinek kívül szerelme is, hogy rendkívüli szellemi teljesítménnyel álljon elő. Viszont szinte az elnémulásig meggyötörte a körülötte élő férfiak közönye a gyermekeikért joggal aggódó, s nemegyszer veszteségük miatt mély depresszióba süllyedő anya sajátos élményvilága iránt. Percy Shelley zokon vette, hogy imádott kisfia, William halála után Mary elhidegült tőle, és más nőkhöz fűződő,

képzelet színezte érzelmi kapcsolataiban talált nyersanyagot a verseihez. Apja röstellte, hogy felvilágosult lánya teljesen átadja magát az esztelen bánatnak egy hároméves kisfiú halála miatt. [6]

Byron azt tanácsolta, hogy férje halála után adja át a kisfiát a főrendi apósa által jóváhagyott gyámnak, hogy megfelelő neveltetésben részesülhessen. Így, bár hátrahagyott műveiben, privát írásaiban semmi nem jelzi, hogy szembe került volna tapasztalataiban a gyerekszülés és a szakmai ambíció, pontosan látta és műveiben újra és újra megfogalmazta, hogy a felelősség a gyerekért és az abszolút szabadság összeegyeztethetetlen: ezt a témát fogalmazta meg a *Frankenstein*ben éppúgy, mint a későbbi műveiben.

szabad szerelmi kapcsolat

A szülői háttér stimuláló, s egyszersmind a kreativitást olykor-olykor blokkoló hatása élete végéig elkísérte pályáján. Anyja, Mary Wollstonecraft szerény társadalmi háttere

ellenére és rendszeres iskolázottság hiányában a saját kiemelkedő szellemi képességei és önálló gondolkodása jóvoltából a 1780-es évek elejére a brit radikális intellektuális körök jól ismert alakjává vált. Elsősorban az 1792-ben megjelent pamfletje, az Edmund Burke *Töprengés a francia forradalomról* című konzervatív politikai nézeteket megfogalmazó könyvére adott válasza, *A nők jogainak védelmében* című vitairata hozta meg számára az ismertséget, amelyben az Isten előtti egyenlőségre és az ember isteni képességének, a rációnak tökéletesítésére hivatkozva a férfiakéval egyenlő lehetőséget követelt a nőknek a tanuláshoz. Később egy ideig Franciaországban élt, megírta a francia forradalom történetét, szabad szerelmi kapcsolatba lépett egy Párizsban élő amerikai üzletemberrel, akitől gyermeke született, s akihez, miután az eltávolodott tőle, szenvedélyes hangú szerelmes leveleket írt, majd megcsalatottságában kétszer követett el sikertelenül öngyilkosságot, végül találkozott William Godwinnal, az anarchista filozófussal, beleszeretett, nyíltan vállalta a szerelmi viszonyt, közben korábbi szeretője üzleti ügyeinek intézésére tett skandináviai utazásairól útikönyvet jelentetett meg, majd feminista szemléletű, önéletrajzi ihletésű regényeket írt, mikor pedig terhes lett, a gyermek érdekében összeházasodott Godwinnal, s a gyermek születése után tizenegy nappal gyermekágyi lázban meghalt. Halála után pár hónappal Godwin kiadta írásait, köztük a szeretőjéhez írott leveleket egy minden tényt egyértelműen megfogalmazó

életrajz kíséretében. Az egyre artikuláltabb konzervatív közhangulat mély megvetése jellemezte élete és műve megítélését. Szajhának és jakobinusnak lett kikiáltva – kérdés, melyik jelző volt lesújtóbb.

Mary Shelley apja, William Godwin 1793 februárjában, pár héttel XVI. Lajos kivégzése és közvetlenül a brit hadba lépés után publikálta a korszak egyik legjelentősebb politikai tanulmányát, a *Vizsgálódás a politikai igazság körében* című könyvét. A francia forradalmat értékelve Burke, Wollstonecraft és Paine vitairata mellett az egyik legnagyobb hatású gondolatmenetét fogalmazta meg, s kifejtette az anarchizmus politikai programját: a modern társadalmi formációk és az erkölcsi állapotok részletes elemzésének konklúziójaként meghirdette a magántulajdon megszüntetésének és az uralmi intézmények lebontásának szükségességét, és a rációra, valamint az együttérzés által szabályozott közösségek rendszerére épülő spontán társadalmi rend kialakításának utópiáját.

Amikor a francia forradalom eseményei a jakobinus diktatúrába torkolltak, majd a Robespierre halála után újra feltámadó remények is szertefoszlottak, és nyilvánvaló lett a napóleoni háborúk agresszív jellege, a csalódott radikális értelmiségi körök hihetetlenül erős erkölcsi támaszt találtak William Godwin filozófiájában, elsősorban utópista tételében. Amikor a régi rend összeomlott, a vallási tanítások tekintélye megrendült, s a jövőbe vezető úton az események újra és újra kisiklottak, filozófiája olyan morális üzenetet hordozott, amelyet a kortársi jelenségektől megcsömörölt értelmiségi körök az egyetlen reményteli és reális programként üdvözöltek. William Wordsworth rövid ideig Godwin szemléletében látta a megoldást a társadalmi problémák orvosolására. Samuel Taylor Coleridge egy szonettben „vezérként és szentként” üdvözölte, ^[7] és élete végéig közeli barátságban maradt vele, de a következő nemzedék számára is irányadó gondolkodó volt: Percy Bysshe Shelley 1812. január 3-án levélben kereste meg, amelyben így írt: „A Godwin név régóta a csodálat és a tisztelet érzését váltja ki belőlem. Én őt olyan szellemi nagyságnak látom, akinek fénye túl erős a körülötte uralkodó sötétség számára, s mióta csak megismerkedtem elveivel, forrón óhajtottam közelebbi kapcsolatba kerülni vele, hogy osztozhassak gondolkodásában, melynek kisugárzását eddig is nagy gyönyörűséggel szemléltem.” ^[8]

független szellemiség

E híres gondolkodók gyermeke, Mary Godwin, aki majd apja leglelkesebb hívének, az osztályát megtagadó republikánus arisztokratának és a korszak legnagyobb el nem ismert költőjének,

Percy Bysshe Shelley-nek lesz élettársa, felesége, majd fiatalon özvegye, szüleitől kiemelkedő tehetséget és független szellemiséget örökölt – és kirekesztettséget. 1843-ban, amikor apja, férje már rég halott volt, maga meg igyekezett alkalmazkodni az elvárásokhoz, hogy gyermeke későbbi társadalmi pozícióját ne veszélyeztesse, egyik levelében azt írta: „ki vagyok tiltva a jobb körökből.” „A jobb körök” nem bocsájtották meg szülei felforgató eszméit, és Mary fiatalkori lázadását a konvenciók ellen, de műveinek újszerűségét és kritikus szemléletét sem. Életének és műveinek ismeretében nyilvánvaló, hogy rendkívüli apjával igen ambivalens volt a viszonya, anyja tragikus halála miatt pedig szörnyű teherként alig elfojtható büntudatot

hordozott magában. Anyja erkölcsi és szellemi példáját szinte elérhetetlen mércéként használta élete végéig saját anyaságának és alkotói teljesítményének megítélésében. Harmincéves korában anyja egyik rajongójának, az amerikai owenista kommunában, New Heavenben működő társadalomreformernek, Frances Wrightnak meg is írta, milyen bénító és szinte teljesíthetetlen elvárásokat alakított ki benne saját magával szemben szüleinek példája: „Amióta élek, Anyám emléke büszkeséggel és gyönyörűséggel tölt el, és másoknak az iránta mutatott csodálata számomra a boldogság egyik legtisztább forrása. Az ő lelki nagysága és Apám magasrendű tehetsége mindig arra ösztönöztek, hogy a lehető legkisebb mértékben se térjek el azok példájától, akiknek léteemet köszönhetem.”

Mary Shelley tragikus életét a veszteségtudat határozta meg. Akármilyen nagy gonddal igyekezett apja gondoskodni kislánykorában a szellemi, testi és érzelmi igényeiről, írásaiban az árvaság, a magárahagyottság, a megfosztottság, az egyedüllét az alapmotívum. Kisgyermekkorát apja rendkívüli nevelői ambíciói határozták meg. Pár hónappal lánya születése előtt Godwin egyik tanulmányában kijelentette: „Aki a közboldogulás barátja, nem mulaszthat el egyetlen alkalmat sem, hogy a tanítványát vagy a gyermekét az emberi faj régen várt megváltójává nevelje.” ^[9] Másutt így jellemezte az akkor már tizenöt éves Maryt: „Gondolkodása feltűnően merész, kissé makacs, észjárása fürge. Tudásvágya mérhetetlen, és kitartása mindenben, amibe belekezd, szinte végtelen. [...] Azt hiszem, nincs benne semmi, amit közönségesen bűnnek neveznek, és komoly tehetségnek ígérkezik. Azon vagyok, hogy úgy neveljem, mint [...] egy filozófust. [...] Általában állhatatos, de sokszor némi ösztökélésre van szüksége, hogy komoly odaadással dolgozzon.” ^[10]

Mary gyermekkorában a korabeli állapotokat kritikával szemlélő gondolkodók, társadalmi reformerek, művészek, irodalmárok, természettudósok állandó vendégek voltak Godwin házában. A kéthetente vasárnaponként rendezett baráti vacsorákon, amelyeken a nagyobbacska Mary is részt vehetett, sokszor megjelent William

Wordsworth és Samuel Taylor Coleridge, a költészetet forradalmasító *Lírai balladák* című 1798-ban megjelent kötet szerzői, és Leigh Hunt, a radikális *The Examiner* című lap szerkesztője, újságíró, kritikus, költő. Gyakori vendég volt Robert Owen, a szocialista utópista reformer, aki később Skóciában kommunális elvek alapján létrehozott egy modellértékű ipari települést, New Lanarkot. Godwin vacsoravendégeihez tartozott Sir Humphry Davy is, az elektrokémia megalapítója, aki nyilvános kísérleteket végzett a galvanizmus jelenségének kiderítésére, és Dr. Henry Cline, aki később a galvanizmust felhasználta klinikai gyakorlatában. Joggal írja Fiona Sampson, Mary Shelley legújabb életrajzának szerzője, hogy Maryt „az intellektuális *Zeitgeist*” nevelte fel. [11]

szerezz tapasztalatot

Bár joggal mondjuk: felfoghatatlan, hogyan tudta egy tizenkilenc éves lány minden előzetes felkészülés nélkül megírni a *Frankenstein*, gyermekkori környezetében Mary igen korán

rendkívül széleskörű irodalmi, természettudományos és bölcséleti ismeretekre tett szert, és a termékeny kétely által irányított, kreatív gondolkodást tanult. Felgyorsította fejlődését, hogy Mary Wollstonecraft művein nőtt fel. Nyilván óriási hatással volt rá kamaszlány korában, amikor az anyja a *Mária, avagy a nők sérelmei* című regénytörredékében a címszereplőnek a kislányához intézett levelét olvasta: „Az elbeszélésemből, édes kislányom, útbaigazítást és tanácsot olvashatsz ki, amelyet nem azért adok, hogy befolyásoljam gondolkodásodat, de hogy munkára késztesselek. - Meglehet, a halál engem elragad, mielőtt a tanácsomat megfontolhatnád, vagy végiggondolhatnád érveimet, ezért féltő szeretettel nagyon korán megpróbállak rávezetni, milyen alapelv vezessen majd az életben, nehogy túl későn bánd meg, hogy eltökéltség hiányában anélkül élted át életed tavaszát, hogy képeztél volna magad és élvezted volna a létezést. Szerezz tapasztalatot - ó, igen, szerezz tapasztalatot, amíg érdemes tapasztalatot szerezni, és legyen benned elég határozottság, hogy merj arra menni, amerre a boldogságot megtalálod.” [12]

Mintha személyes üzenet érkezett volna hozzá anyjától. Amikor 1814-ben, tizenhat éves korában a huszonkét éves Percy Shelley váratlanul megjelent az életében, azon a pár napon át, mialatt felfogták, hogy egymásba szerettek, főleg Wollstonecraftot

olvastak, akinek Percy már korábban is tisztelője volt. Megfogadták az anya tanácsát, és elszöktek a polgári és apai törvénykezés elől. Az első nagy közös kalandról, a hosszú útról a háború sújtotta Franciaországon, Svájcra, Németországon, majd Hollandián át, közös naplót vezettek. Az első napon Percy jegyezte fel a történeteket. Bíró Zsuzsa 2010-ben „A harmadik nővér” címmel megjelent esszéjében bravúrosan varázsolja elénk Mary alakját; elmeséli a Csatornán átkelés történetét is. A viharos szélről felkorbácsolt tengeren a csónak, amelyet béreltek, majdnem felborult, de Mary végig szerelmese mellén aludt.

„Július 28. A mára virradó éjszaka minden eldőlt. 4-re megrendeltem a batárt összes tartozékával. Egész éjjel virrasztottam. Lassan elhalványultak a villámok és a csillagok, és végre 4 óra lett. Úgy éreztem, ki van zárva, hogy sikerüljön: úgy tűnt, a bizonyosság mélyén is ott lapul valami veszély. Elindultam. Megláttam Maryt. Odajött hozzám. De volt még negyedóránk. Neki valamit még el kellett rendeznie, s egy kis időre magamra hagyott. Milyen iszonyú hosszúnak tűntek a percek! Attól féltem, amíg várom, elillan az élet és a remény. Pár perccel később a karjaimban tartottam, s biztonságban voltunk, útban Dover felé.

Mary egész úton rosszul volt, de a rosszulléte ellenére milyen öröm és bizonyosság kötött össze bennünket! A melegtől félájult volt. Minden állomáson kellett egy kicsit pihennie. Majd megbomlott az agyam az érte való aggodalomtól, s ugyanakkor a félelemtől, hogy az üldözőink utolérnek. Azzal vádoltam magam, hogy nem hagyok neki elég időt a pihenésre, hogy eltúlzom a veszélyt, és a legelemibb kényelmet sem biztosítom számára.

Dartfordban négy lovat béreltünk, hogy némi előnyhöz jussunk. 4 óra előtt értünk Doverbe. Elég sok idő elment, mire eldöntöttük, hogyan tovább. Akkor megvacsoráztunk, megegyeztünk a hajósokkal, és rendeztük dolgainkat a vámtisztekkel. Végül béreltünk egy kis hajót, hogy azon átjussunk Calais-ba. A hajó 6-ra készen állt.

Csodaszép este volt. A homokos part lassan távolodott, biztonságban éreztük magunkat. Nem volt nagy szél – bágyadt szellő lebegtette a vitorlákat. Majd felkelt a hold, leszállt az éj, és az éjszakával együtt megemelkedett a víz, felerősödött a szél, és hamarosan vadul dobálni kezdte a hajót. [...] Maryt nagyon meggyötörte a tenger. Alig bírt mozdulni. Karjaim között feküdt egész éjszaka, az a csöpp erő, ami még maradt elcsigázott testemben arra volt jó, hogy megtartsam a fejét a mellemen...

Lassan haladtunk a széllel szemben, amikor nagy égzengéssel egy hirtelen szélroham megdöntötte az árbocot, és a víz bezúdult a hajóba. A matrózok is látták, végveszélyben vagyunk: bereffelték a vitorlát, amikor is a szél irányt váltott, a hátunk mögé került, és a vad szellökésektől hajtva egyenesen Calais-ba siklottunk.

látszólag meghalunk

Mary nem tudta, milyen veszedelemben vagyunk.

A térdemen pihent: alig-alig tudtam megtartani.

Végig egy szót se szólt és látni se látott semmit.

De én éreztem, hogy ott van. Abban a pár

percben volt rá időm, hogy elképzeljem a halált, sőt hogy végiggondoljam, mit jelentene. Inkább kellemetlenséget és csalódást éreztem, semmiképp sem rémületet. Soha nem választhat el bennünket semmi, de ha meghalunk, nem fogjuk tudni, nem fogjuk érezni, mint most, az összetartozásunkat. Reménykedtem, de a remény nem mentes a félelemtől, mert vajon mi történik ezzel a megbecsülhetetlen szellemmel, mikor látszólag meghalunk.

Kivilágosodott. A villámlás elült, az erőszakos szél lecsillapodott. Mary még akkor is aludt, amikor beértünk Calais-ba. A hajó feleke már súrolta a homokot, mikor a széles napkorong hirtelen megjelent Franciaország felett. [...]

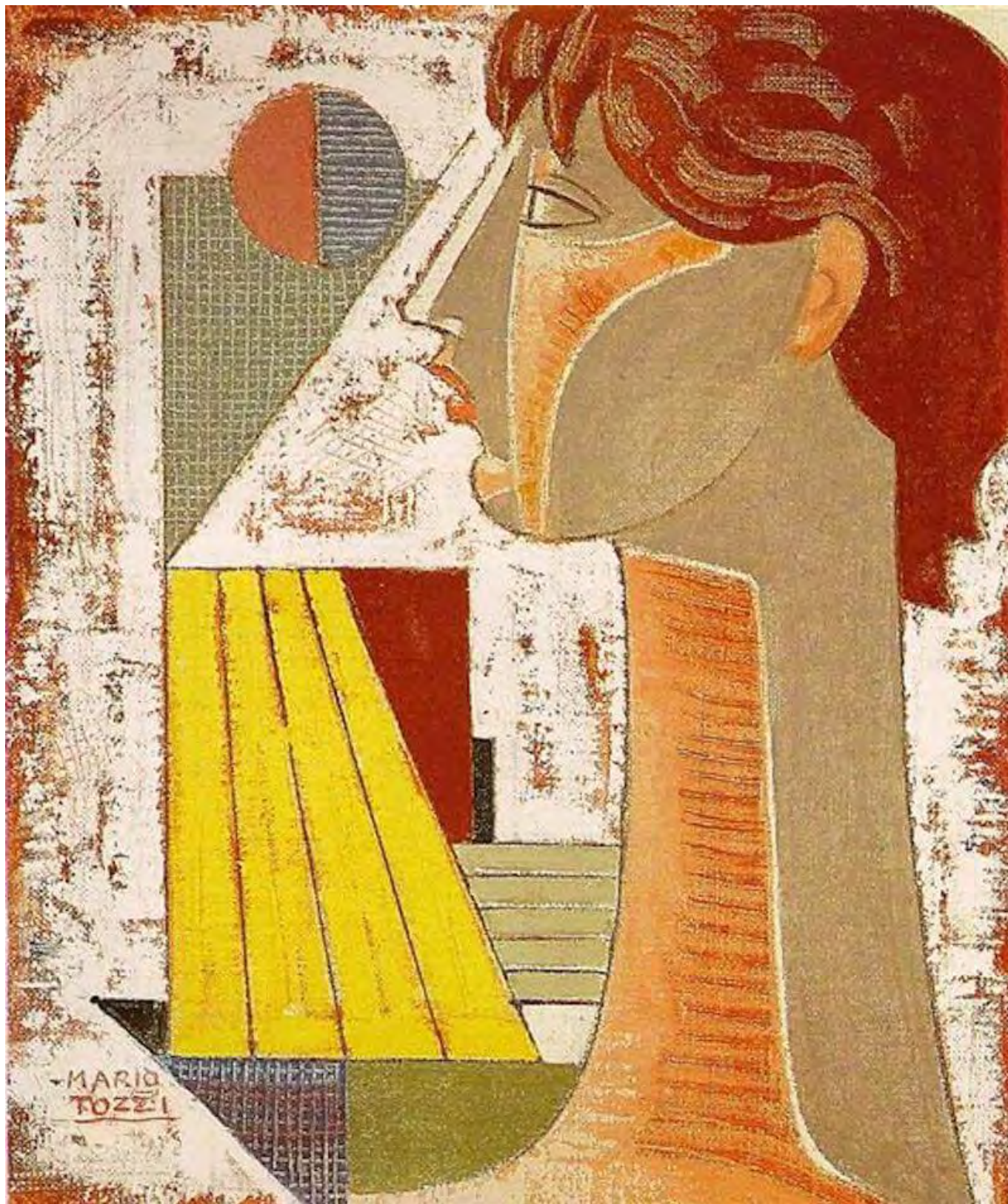
– Mary, nézd, most kel a nap Franciaország fölött! – mondtam neki.

A homokos parton elsétáltunk a fogadóba. Bevezettek egy appartement-ba, mely nappalinak és hálósobának egyaránt megfelelt. És ott volt Mary.” Mary pedig annyit ír ehhez: „*És velem volt Shelley.*” **[13]**

Mary azért is volt rosszul, mert már terhes volt, erről valószínűleg Percy is tudott, de nem sokat törődtek vele. A tizenhét éves Marynek – anélkül, hogy lett volna a közelében tapasztaltabb nő – a terhessége első szakaszában testet-lelket próbáló körülmények között kellett megtennie a hosszú utat. A gyermek hét hónapra született; a kétségbeesett Mary állandóan a mellén tartotta, hátha a tejtől felerősödik, de a csecsemő gyöngye volt szopni, s tizenkét nap múlva meghalt.

Nyolc évig éltek együtt Percyvel, az öt utolsó évet Itáliában, s ezalatt Mary ötször volt terhes, az egyik terhesség negyedik hónapjában magzatát spontán vetélés során elvesztette – ő maga majdnem elvérzett –, három kihordott terhesség után született gyermeke csecsemő, illetve kisgyermekkorban meghalt, és csak egyetlen egészségesen született gyermekét tudta felnevelni. **[14]** Ez azt jelenti, hogy pályájának legizgalmasabb szakaszában Mary állandóan vagy terhes volt, vagy szoptatott, vagy gyászolta elvesztett gyermekét. Fizikai gyengeségét fokozta, hogy Percy világnézeti alapon ragaszkodott a vegetáriánus étrendhez, ami újdonság volt akkoriban Európában, s nemigen tudta senki, milyen kiegészítőkkal kell egyensúlyban tartani a vegetáriánusok anyagcseréjét.

1818-ban a brit kormánynak a kultúra minden szintjén érvényesülő politikai nyomása elől a Shelley házaspár átköltözött Itáliába, de ott sem tudtak sehol megállapodni, valami felfoghatatlan nyugtalanságtól űzve költöztek egyik helyről a másikra. Hároméves kisfiuk, William Rómában 1819 júniusában malária áldozata lett, és a halálát követő elviselhetetlen depresszióban, a Percyvel való érzelmi és szexuális kapcsolatának súlyos krízisében érte Maryt a végső csapás: 1822. július 8-án Percy harmincévesen tengeri balesetben meghalt.

A barátok, ismerősök, s elviselhetetlen fájdalmában Mary maga is mint természetfeletti lényről emlékeztek meg, s az emlékezet „boszorkányos” hatalma ^[15] segítségével elindították Percy Shelleyt azon az úton, amelyen a viktoriánus kor végére ikonikus alakká nőtt, és az elérhetetlen magasságokban

szárnyaló, éteri, arkangyali tisztaságú lírai költő szimbóluma lett. A legkülönösebb azonban, hogy közben a radikális mozgalmak, például a chartisták is saját költőjüknek tekintették. Percy Shelley utóélete teljesen elhomályosította Mary életművét, Percy halála után mintha ő maga megszűnt volna létezni, pályájának 1822 utáni gazdag szakasza kiesett a kritikai emlékezetből.

elliptikus mondatok

Elviselhetetlen nyomásként nehezedett Percy halála után Maryre a büntudat: annak emléke, hogy elfordult Percytől, mert tudata mélyén az ő egoizmusát kárhoztatta a gyermekek haláláért, de

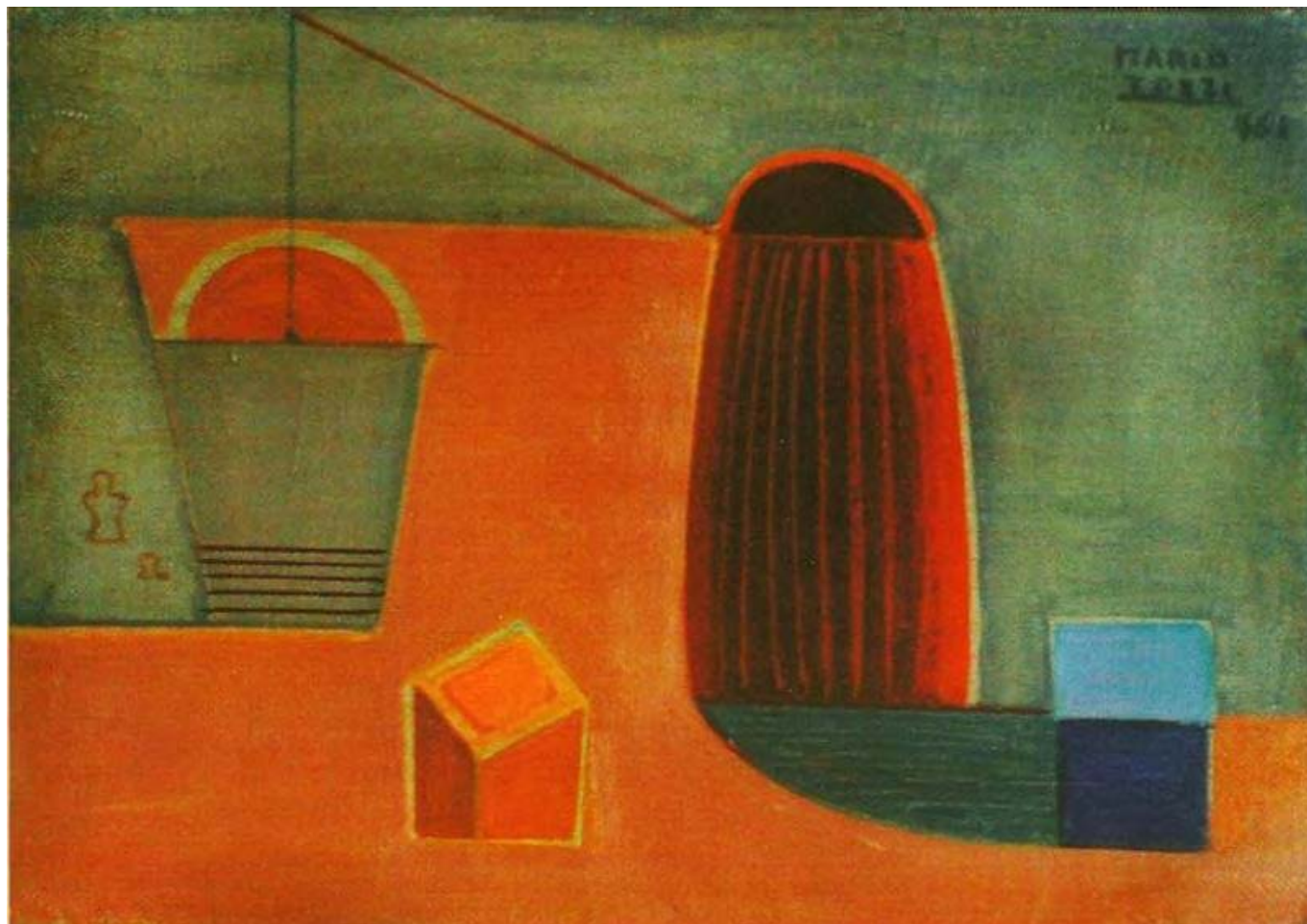
a saját gyöngesége miatt érzett önvád is gyötörhette a hagyományos női szereppel való kényszeres azonosulása miatt, ami arra készítette, hogy alárendelje magát és a gyermekek érdekét szerelme szabadságvágyának, állandó nyugtalanságának. Feltehetően a család életében lezajlott tragédiák - az anyjának, majd Percy első feleségének, Harriet Westbrooknak és Wollstonecraft első gyermekének, Fanny Imlaynek öngyilkosságig hajtó depressziója - emlékével, hogy az önmegsemmisítés csábítását leküzdje, október 2-án Mary új naplót kezdett, *A bánat könyve* címmel. Három teljes éven át esténként, mikor leginkább úrrá lett rajta a szorongás, a reménytelenség és a keserűség, a gondolatait és a lelkiállapotát, mindazt, ami belső történésként - szaggatottan, újra és újra nekifutva, küzdve a szavakkal - megragadható, leírta a naplóban. Mindazt, amiről beszélni nem tudott, csak írni, ahogy egy 1822. december 5-én kelt levelében fogalmazott. De írni is nehezen. A tagolatlan szöveget állandó gondolatjelek szaggatják rövid szakaszokra; az elliptikus mondatok, az ismétlések, a szaggatottság a tudattal és a nyelvvel vívott harcot közvetítik a pontos szavakért, a kifejezésért: a modernista regény belső monológjának látszólagos spontaneitása jelenik meg az önelemzésről készített feljegyzéseiben. A legmegindítóbb lapok az önmaga és a bánata fölé emelkedő lélek állapotát és a cselekvésre összeszedett akaratnak a múlttól elszakadást és a jövő felé fordulást rögzítik. Mary Shelley kivételes intelligenciáját és lelki erejét mutatja, hogy ilyen tisztán felismerte az írás, a megfogalmazás, sőt az emlékezés terápiás szerepét, amikor még olyan keveset tudtak a pszichés tartalmak és krízisek természetéről. A kor fogalomrendszere által behatároltan, de öncenzúra és - amennyire erre egy ilyen

tudatos és gyakorlott író képes lehetett - előzetes megformálás nélkül sikerült leírnia érzéseit, gondolatait, emlékeit és álmait, kizárva minden külső eseményt vagy körülményt a szövegből.

A bejegyzések mutatják, ahogy a tébolyhoz közeli állapotból (*Ez már a téboly – forr a velóm – abba kell hagyni az írást vagy a sikítózást – le kell csöndesednem – le kell csitítani a szörnyű indulatokat, melyek szétfeszítenek – csönd! ó, csönd! – [16]*) eljut a rezignáció tompa nyugalmához: nagy nehezen valami vigasztalást talál a gondolatban, hogy dolgozni fog, Percyhez méltó intellektuális munkával ad értelmet a hátralevő időnek, s meghosszabbítja Percy földi jelenlétét, megírja az életét és kiadja a műveit.

Jobb gyötrődni, mint nem. A gyötrelem legalább emlékeztet rá, hogy nem voltam mindig olyan, mint most. Valaha boldogságra voltam kiválasztva – aminek emléke maradjon meg velem. Egy elhagyott úton az ember elmegy egy romos ház mellett és ügyet sem vet rá. De ha hallja, hogy egy gyönyörű és szabad szellem kísérti, máris érdekessé válik és a maga módján széppé. Így legyen azzal is, aki voltam. Mikor egy percre a gyötrelem keselyűje lazít a markolásán – ami ritkán fordul elő, csak ha nagy néha elalszik a zsákmányával a karmai közt – letargiába süllyedek, ami rosszabb a kétségbeesésnél...

Hol vagy, Shelley? Nem megfelelő ez a hely, ahol élek. Nem remélhetem, hogy eljössz ide. Ha örökre az örökzöld tölgy alatt élhetnék az erdőben, melynek szelíd légköre, szépsége olyan tisztán beszélt rólad, [17] talán remélhetnék némi vigaszt magányomban. De nem vagyok megfelelő környezetben. Ámbár a csillagok mégiscsak ragyognak a fejem fölött, és ahol ők vannak, ott vagy Te is...

Megírom az életét – s így elfoglalom magam az egyetlen tennivalóval, amely némi vigaszt nyújt. Olyan feladat lesz, mely balzsamot tartogathat. Mit számít, ha sírok? Mit számít, ha minden leírt betű egy-egy könnybe kerül? Minden jobb, mint a tétlenség és a – nem a feledés – felejtési sose fogok – de a visszaemlékezés felfüggesztése.

Egy dolog okoz egyszerre szomorúságot, iszonyt és – akaratom ellenére – felháborodást. Ha úgy mernek beszélni rólam az emberek, mint bárkiről beszélnének, aki hasonló helyzetbe került. Mikor választott magának földi lényt társául az elemek földi ruhába öltözött szelleme? Vannak ilyen hagyományok, s a választott a kiválasztás következtében a társainak, ha nem is fölébe kerül, de kiválik közülük. Én így érzem – sosem leszek olyan, mint ők, ezt nekik is érezni kell.

*Ahogy mondtam, a szívem nagyon tele van ma, s mozgékony gondolataim nekicsapódnak a kalitka rácsának – Tényleg eltávoztál, Szerelmem? Nem merek belegondolni – csak távol vagy, de nem vesztettelek el, nézz rám! **[18]***

1823 augusztusában Mary Shelley gyermekével visszaköltözött Angliába. Keservesen tapasztalta, hogy elfordultak tőle az emberek. Ekkorra Godwin radikalizmusa korábbi híveinek nagy részét már elrettentette, ő maga háttérbe szorult. Hamarosan súlyos anyagi gondokkal küzdő, öregedő, szélárnyékban élő ember lett belőle. A közvéleményt Mary ellen hangolta saját botránnyos ifjúsága és a körülötte élő férfiak, Percy Shelley, Lord Byron, Leigh Hunt radikális vallási és politikai ideológiája.

képzeletemben újat teremteni

A sok lesújtó élmény közül legjobban a szellemi leépülésem keserít el. Semmivel nem vagyok megelégedve, amit írok. Hogy helyesen ítélem-e meg, vagy hiányzik Shelley bátorítása

(drágám, Shelley, már csak az, hogy leírom a neved, ad némi könnyebbséget, ha könnyek öntenek is el) – nemigen tudom megmondani, de az az érzésem, a természet szép és fenséges jelenségei inspiráltak, s most, hogy nincsenek körülöttem, elvesztem. Bár elmondhatatlanul nyomorult voltam Genovában, de milyen álmódások nyűgözték le képzeletem, ahogy mentem az úton és néztem a szakadék folyton változó arcát – a napos mélységet és benne a hajókat – a vörös fénybe öltözött hegyfokokat – a csillagos eget – a szentjánosbogarakat – a tavasz érkezését... Akkor tudtam gondolkodni és képzeletemben újat teremteni, kombinálni, és beleveszni annak a világnak a pompájába, melyet én magam teremtettem. Most üres a fejem – öböl, melyben alaktalan ködgomolyok hömpölyögnek.

Az utolsó ember! Jól le tudom írni egy ilyen magányos ember érzéseit, hisz magam is egy előttem kihalt szeretett faj – társaim – hátrahagyott példánya vagyok...

[...]

Nem emlékszem, hogy egyszer is annyira nyomorultnak éreztem volna magam, mint ma este – [19]

Aznap, amikor Mary ezt írta, Byron halálhíre eljutott a legközelebbi barátokhoz, másnap pedig a londoni lapokból mindenki értesült róla, hogy április 19-én Lord Byron meghalt Meszolongionban, Görögországban.

[1824] május 15.

Ez volt hát a „közelgő esemény”, mely oly baljós árnyékot vetett tegnap esti nyomorúságos gondolataimra. Byron csatlakozott azokhoz, akik immáron a sírba tétettek – a megszámlálhatatlan fennkölt gyülekezethez, amelynek azok, akiket legjobban szerettem, már ő előtte tagjai lettek. [20] Az ifjúság fényes napjaiban ismertem meg, mikor még nem látogatott sem a gond, sem a félelem, mielőtt a halál ráébresztett volna a halandóságomra, s a föld a reményeim színhelye volt – el tudnám felejteni a Diodatiba tett látogatásainkat? [21] A kirándulásainkat a tavon, amikor a tiroli szabadság himnuszt énekelte – és a hangja beleolvadt a szelek és hullámok hangjába? El tudom felejteni figyelmességeit és azt, ahogy vigasztalt legnagyobb nyomorúságomban? – Soha.

Szépség ült a homlokán és erő sugárzott a szeméből – hibáit, hisz gyöngeségből fakadtak, az ember könnyen megbocsátotta. Albe [22] – a drága, a szeszélyes, a varázslatos Albe elhagyta ezt a sivár világot.

Én mit keresek itt? Miért vagyok arra ítélve, hogy végignézzem, ahogy mindenki távozik? Adja meg Isten, hogy fiatalon haljak meg. Körülöttem új faj támad... Huszonhat évesen olyan vagyok, mint az öregek – minden régi barátom elment már – új barátokra nem vágyom – abba a néhány régibe kapaszkodom, aki még megvan – de elsodródtak, és én beleremegek, ha elgondolom, milyen kevés szál köt a világhoz. Albéhoz, a drága Albéhoz ezer szál kötött régre visszanyúló összefonódással. Nap mint nap ismétlem egyre nagyobb keserűséggel: „Az élet oly sivár és magányos – milyen tele a sír!” [23] és az a tündökletes Szellem átlépett oda, ahol a legkedvesebb és legszeretettebb lények lakoznak, kiket az élet elszakított tőlem. Éjfeketévé lesz ez a fakó világ, miután ő eltávozott.

Mary Shelley *Az utolsó ember* című regényét a Percyért viselt gyász és a jó barát, Lord Byron elvesztése felett érzett szomorúsága nehéz éveiben írta 1823 februárja és 1825 februárja között. Műfaját nehéz pontosan megjelölni; talán a fent olvasható rövid életrajzi vázlat alapján nevezhetjük Shelley és Byron halálára írt hosszú prózaversnek, prózában megfogalmazott elégiának is, s egyszersmind Mary a korkérdésekre adott válaszként olvashatjuk, melyek jellemzően meghatározták szülei és férje, illetve barátja életművét. Ugyanakkor sci-fi, disztópia, katasztrófa- vagy világvége-regény: valami meghatározatlan járvány - „dögvész” vagy pestis - indul el győztes körútra keletről nyugat felé, s feltartóztathatatlan előrehaladtában kipusztítja az egész emberiséget. Egy ember marad életben, aki elmeséli a történeteket, az utolsó tanú, aki hírt adhat egy letűnt civilizációról. A mai olvasónak, akinek idegrendszere sok hónapja a COVID-19 pusztításáról szóló adatok befogadására (vagy elutasítására) kondicionálódik, rettenetes olvasmány.

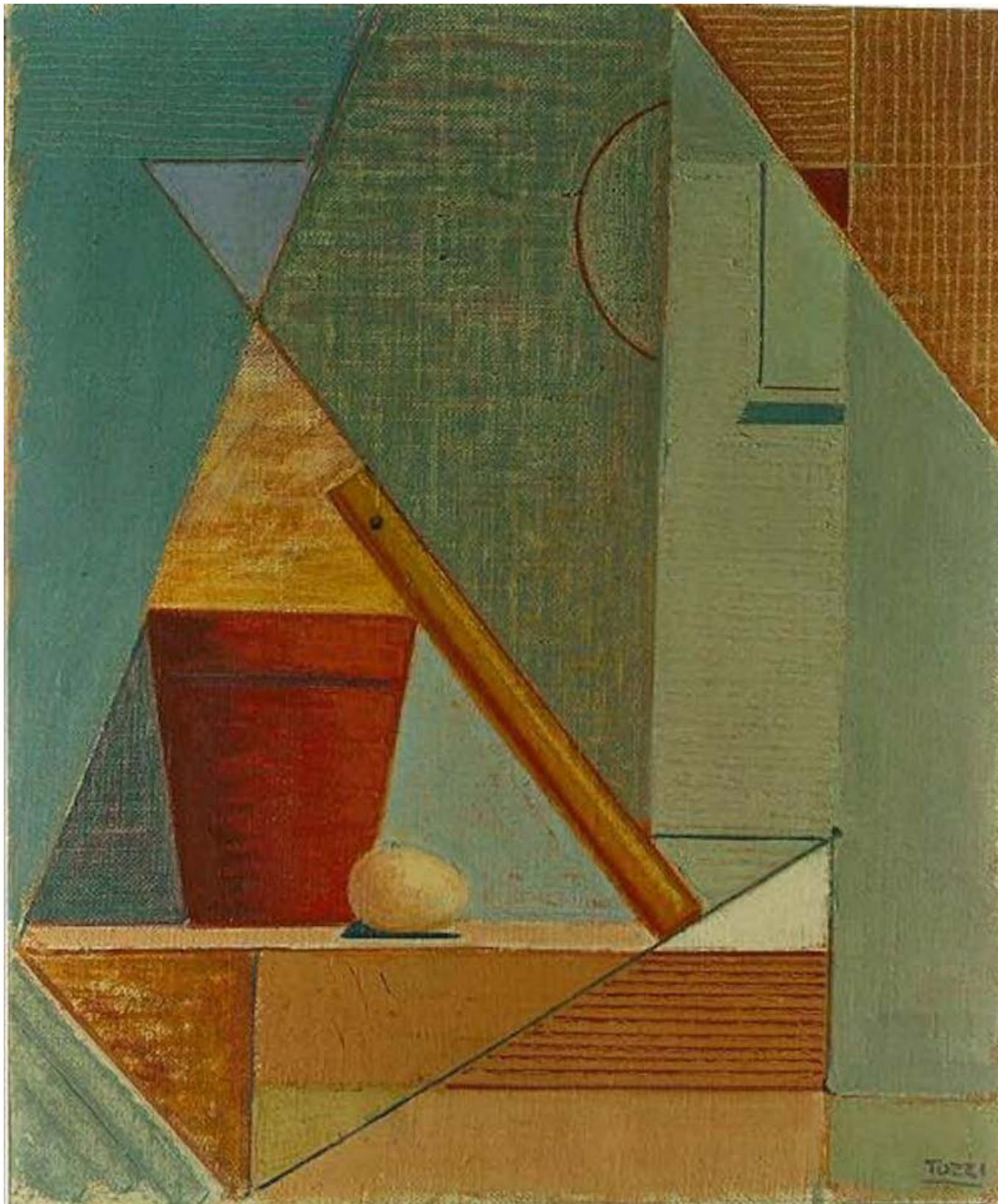
saját természete sodorja pusztulásba

A regény három férfi főszereplője, a rendkívül érzékeny, testi és lelki vonatkozásban egyaránt varázslatos, idealista Adrian, Windsor grófja Percy Shelley személyét és filozófiáját jeleníti

meg. Lord Raymond, Anglia Lord Protektora, majd a görög szabadságharc hőse Lord Byron zseniális, ellentmondásos, korlátokat nem ismerő, becsvágytól hajtott és ellenállhatatlan hasonmása. A történet szerint mindkettőjüket saját természete sodorja pusztulásba. Lionel Verney, a narrátor Percy Shelleytől, Lord Byrontól, illetve magától Mary Wollstonecraft Shelley-től kapja eredeti arc- és jellemvonásait. Lionel Verney apátlan-anyátlan árvából lesz kénytelenségből történetmondó: ő az egyetlen, aki túléli a pusztulást, és beszámol a történetekről, bár alig reméli, hogy lesz, aki majd a művet elolvassa. Az értelmező közösség nélkül maradt alkotó művész mint motívum határozta meg Percy Shelley helyzetét, de általában kifejezi a romantikus költő valós vagy képzelt visszhangtalanságát, s Mary romantika-kritikájában talán a narcisztikusan önmagához és önmagáról beszélő költőt. [24]

A három női főszereplő a nőiség s egyben Mary önképének három különböző aspektusa. Tragikus bukásukban talán Percy Shelley platonikus szerelemfilozófiájának feminista kritikája fejeződik ki. Az *Epipszükhidió*n című rapszodiájában Percy férfi fantáziájából élénk lépő három nőalak, a hús, szűzi hold, a lángként ölelő nap és a szilaj üstökös (életrajzi kontextusban Mary, egy alig ismert fiatal nő, akiért Percy pár hónapon át rajongott, és Claire, Godwin fogadott leánya, aki Maryvel együtt nőtt fel, s akivel Percy valószínűleg szerelmi kapcsolatban állt) tragikus, pusztulásra ítélt ellenképét rajzolja meg bennük Mary Shelley. Perdita Raymond felesége, aki miután férje a görög szabadságharcban elpusztul, utánahal: ő a férje nélkül létezni képtelen feleség, akit az öngyilkosságtól a gyermeke sem tart vissza. Sok életrajzi motívum köti Mary Shelley alakjához, az árvaság, a gazdag fantáziavilág, és a gazdag belső világát a környezete elől elrejtő, önarcképszerű mozzanat. De önéletrajzi elem Perditának a férjével való intenzív, kríziseken át is érvényesülő, egymást gazdagító szerelme is.

A nőiség lélektani elemzésében a „feleség” arculatát két másik dimenzió egészíti ki a regényben: Eviadne, a szenvedélyes szerető és Idris, a szelíd, önfeláldozón szerető anya. Eviadne gögös, öntörvényű görög nő, aki kislánykora óta szereti Raymondot. Adrian beleszeret, de lemond róla, hogy ne korlátozza érzelmeivel, és a féktelen Eviadne később a már nős Raymond szeretője lesz. Perdita tudomására jut férje hűtlensége, s bár férje iránti szeretete megingathatatlan, megtagadja a szerelmet Raymondtól, de haláláig követi és segíti becsvágya kielégítésében. S végül a harmadik nőalak, Idris, Adrian testvére, Lionel felesége, az anyai odaadás és egyben az anya érzelmi kiszolgáltatottságának, az anyaság önpusztító dimenziójának tragikus megszemélyesítője, akit a gyermekeiért való aggodalom a pestis idején lelkileg és testileg a szó szoros értelmében megsemmisít.

A szerelmi kapcsolatokon keresztül Mary Percy maskulin egoizmusának kritikáját adja. Az *Epipszükhidión*ban Percy a szerelem (az örökké meghaló és újraéledő platonikus Erósz) természetét, s annak megfelelően a szerelmi vágy szabad

kielégítésének igényét „filozófiailag” így indokolja:

Nem arany vagy agyag a szerelem,
 Nem csökken az mással megosztva sem...
... Szűk a lélek, ha szeret, a képzelet, ha kigondol,
az élet, ha hord, szellem, ha kimódol,
de csak egy dolgot, formát s ezzel alkot
 örökléte számára kriptaboltot” [25]

Egyszerűbben: a monogámia maga a halál. Mary így válaszol ugyanazzal a szókinccsel és ugyanazokkal a képekkel, melyeket Percy használt a 1821-ben keletkezett *Epipszükhidió*nban, a feminin szerelemfilozófiát vagy gyakorlatot szembeállítva a szerelem szabadságának anarchista gondolatával: „a szerelem oszthatatlan kincs. Ha ennek summáját a maga teljességében vesszük, nincs aritmetika, amely kiszámíthatná becsét; de ha elveszük belőle a legparányibb részt... a bánya felbecsülhetetlen értékű aranya a leghitványabb anyaggá változik”. [26]

a biológiai létezésre degradált nő

Ahogy az első feminista értelmezők megállapították, a nőalakok ebben a regényben egyértelműen mutatják Mary Shelley felismerését, hogy az állam, az egyház, valamint a társadalmi

hagyomány szentesítette korabeli családstruktúrában a nők csak a férfiakhoz fűződő viszonyuk függvényében léteznek. Akár mint odaadó feleségek, akik feladják identitásukat a férfi szolgálatában, akár mint önfeláldozó anyák, akik a gyermek iránti érzelmi kiszolgáltatottságukban mondanak le saját független egyéniségükről, akár mint a törvények által jóváhagyott házasságot elutasító szeretők, önpusztító életmódra kárhóztatva. [27] Perdita mondja ki a görög szabadságharcban parancsnoki szerepet vállaló Raymond utáni vágyában, milyen behozhatatlan hátrány éri a biológiai létezésre degradált nőt a korabeli társadalomban: „Raymond képes nagy és boldog lenni nélkülem. Bárcsak nekem is volna pályám! Bárcsak megrakhatnék valami kipróbálatlan bárkát minden reményemmel, energiámmal és

vágyammal, és az élet óceánjára taszíthatnám – valamely elérhető pont felé, becsvágygal és gyönyörrel a kormánykeréknél. De ellenséges szelek tartanak a parton, ahogyan Ulysseszt, ülök a víz szélén, és sírok” (1. 204–205).

Narratológiai szempontból *Az utolsó ember a Frankenstein* „sokszoros kódoltságához” hasonlítható, amelyet Séllei Nóra elemzett kitűnően a *Lánnyá válik, s írni kezd* című, a 19. század angol nőíróinak látásmódjáról írt nagy ívű tanulmányában. Mary Shelley a narrátor szerepét itt is többszörösen eltávolítja magától, és „többszörös elbeszélői közvetítettség” [28] keresztül jut el a történet az olvasóhoz. Az előszóban a „szerző” aláássa a saját szerepét azzal, hogy elmondja, a történet kéziratát a küméi Szibülla barlangjában találták társával egy kirándulásuk alkalmával, amelyet ő „csak” értelmezett - a teleírt lapokat sorba rendezte - és lefordított. Vagyis a Szibülla jövendölte meg, hogy a 21. század végén egy járvány majd kipusztítja az emberiséget, s a Szibülla prófécijában jelenik meg az utolsó ember, hogy önéletrajzi keretbe ágyazva elmesélje az emberiség életének utolsó évtizedében történeteket. Tehát a Szibüllát és a szerzőt követően az utolsó ember a harmadik narrátor, aki az eseményekkel egy időben és ugyanabban a térben mint szenvedő résztvevő beszél az emberi civilizáció pusztulásáról. Lionel Verney-t az események minden férfiszerepben megmutatnak, barátságban, férjként, apaként, végül az örök zarándokként tűnik el a szemünk előtt, aki miután Rómába érve szembesül az emberi kultúra legnagyobb alkotásaival, elhatározza, hogy megörökíti a csodákra képes faj utolsó nemzedékének történetét, majd bárkájában zarándoklatra indul, melynek során reméli, mégis talál társat, egy túlélőt, akivel a magányát megoszthatja.

Az előszóban Mary Shelley mindent megtesz, hogy elleplezze a narrátor nemét. Lionel a történet során egyre közelebb kerül barátjához, Adrianhez, aki kamaszkorában barátságával kiemelte a szegénységből és a tudatlanságból, s aki később a kihalt

világban legtovább marad mellette. A kettejük közötti kapcsolatot szokták rejtett homoszexualitásként értelmezni, de Lionel nyelvének intenzitása a barátok közötti érintkezésben megszokott volt. Meggyőzőbb az írói stratégia részeként értelmezni ezt a motívumot. Mary Shelley fellazítja a maskulin látásmódot, hogy helyet csináljon a feminista világlátásnak: a narrátor nemi identitásának fluiditásával az androgün látásmódhoz közelít, amely a maskulin és a feminin értelmezéseket egyaránt magába foglalja és megkérdőjelezi a konvencionális szereposztást.

apokaliptikus látomás

Mary Shelley radikális diagnózisa a francia forradalom koráról a kor szexuálpolitikai berendezkedésének kritikájánál szélesebb körre is kiterjed, metafizikai és politikai vonatkozásai

is vannak. A regényben ábrázolt gazdag természeti világ nemcsak az isteni jelenléttel áthatott, romantikus természetképet írja felül, de a felvilágosodás haladáselvű történelemszemléletét is, sőt a racionális gondolkodás által meghatározott, kiszámítható és változatlan asztronómiai rend fogalmát is. Feltartóztathatatlan áramlással vonulnak el előttünk érzékletes képekben a természet csábító szépségét és pusztító energiáit megidéző elemek, melyek előterében az emberek magatehetetlen bábokként áldozatul esnek a pestisben megjelenített sors, a Szükségszerűség ember iránt közömbös érvényesülésének. A romantikusok panteisztikus szépséget és melankolikus örömet, isteni jelenléttel sugárzó tájai helyett itt a természet életében sehol semmi nem jelzi az örökkévaló tevékeny elme jelenlétét, s erősen megkérdőjeleződik a lélek halhatatlanságának vigasza is: az elhulló ember úgy tűnik el, mintha nem is létezett volna szerettei számára utánozhatatlan csodaként, a halhatatlanság pedig legföljebb addig létezik, amíg van, aki visszaemlékszik a holtra. Az apa a kisfiát ezekkel a szavakkal temeti el: „Vedd, ó, föld, a járandóságodat! Ingyen és mindörökre rád hagyományozom az öltözéket, amelyet nyújtani tudtál. De te, édes gyermek, szeretetreméltó és szeretett kisfiam, szellemed vagy alkalmasabb lakot keresett, vagy szívem szentélyében addig élsz, amíg én élek” (2. 250). A „földöntúli szépségű táj” is csak azt sugallja, „hagyd oda a terhes húst, válj a részünkké” (2, 251). Mary Shelley képzelete nemcsak Percy Shelley idealista filozófiáját illeti szkepszissel, de Newton fizikáját is megkérdőjelezi ebben az

apokaliptikus látomásban: „A természet, anyánk és barátunk, most fenyegető arcát fordította felénk. Egyszerűen megmutatta, hogy bár megengedi, hogy törvényeit meghatározzuk, és nyilvánvaló erőit legyőzzük, ha csak egy ujját is mozdítja, reszketnünk kell. Képes elvenni hegyekkel ékesített, légkörrel övezett, létezésünk feltételeit tartalmazó földgömbünket és mindazt, amit emberi elme talált fel és emberi erő ért el; a kezébe tudja venni ezt a gömböt, és behajíthatja az űrbe, amely az életet felissza, és az ember az erőfeszítéseivel együtt mindörökre megsemmisül” (290-290).

És a híres romantikus szelek! A nyugati szél Percy Shelley zengzetes próféciájában, mely azt ígéri, hogy hamarosan megszületik egy jobb világ, mert a történelem kataklíziseken át, de egy tökéletesebb jövő felé halad, vagy Hölderlin észak-keleti szele („Visszaemlékezés”), mely a hajóst kiviszi a tengerre, ahol megtapasztalja a „maradandót”, a halhatatlanságot, itt fékezhetetlen és kiszámíthatatlan pusztító erő, a természet démonikus arcát mutatja: „Reggel Adrian hozta a kedvező hírt, hogy a szél iránya megváltozott: dél-nyugati volt, most észak-keletire változott. Az égről letörölte a felhőket az egyre viharosabb szél, ugyanakkor apálykor a tenger teljesen visszahúzódott a városból... Egész nap lestük a hegymagas hullámokat, ám napnyugtakor a vágy, hogy tisztázzuk a reggel ígéretét, mintha csak összebeszéltünk volna, mindnyájunkat a szirtre vonzott. Amikor a nagy hatalmú fénygömb néhány foknyira megközelítette a vihar lengette láthatárt, hirtelen, csoda! három másik nap, azonos módon izzó és ragyogó rohant a mennyek különböző sarkaiból a nagy gömb felé; örvénylettek körülötte. A ragyogás bántotta képrázó szemünket; a nap is csatlakozni látszott a tánchoz, miközben a tenger lángolt, akár a kemence, mint a kitörő Vesuvius, alatta az áradó lávával. A lovak rémületükben kirohantak állásaikból - pánikba esett marhacsorda csörtetett a szikla peremére, s a fénytől elvakultan, ijesztő bömböléssel zuhantak alá a hullámokba. A meteorok megjelenése által kitöltött idő viszonylag rövid volt, a három hamis nap hirtelen egyé vált, és a tengerbe hullt. Pár másodperccel később fülsiketítő, vizes hang támadt rémes robajjal a parton, ahol eltűnt” (2. 168-169).

A korabeli politikai diskurzusból - progresszívben és konzervatívban egyaránt - a betegség, sőt gyakran maga a ragály [plague], a pestis, a dögvész sokszor szerepelt mint a társadalom állapotáról és esélyeiről szóló metaforikus beszédmód egyik eleme. A felépülés a betegségből fejezi ki a reményt, hogy a világ megújulhat, vagy hogy a világban az egyensúly fenntartható. Magyar olvasó számára a legismertebb előfordulása talán az *Óda a nyugati szélhez* című Percy Shelley-versben található, az utalás „a pestises lombok holt népére”, amely rémülten menekül a szél útjából. Mary Shelley - feltételezhetően többek között egy radikálisan új kánon felállítása céljából - feltűnően sok vendégszöveget használ itt is, mint a *Frankensteinben*. [29] Mary Wollstonecraft egyike a többször is idézett szerzőknek. A francia forradalomról írt elemzésében [30] a jakobinus diktatúra által gyakorolt és szabadon engedett erőszakot az ancien régime fertőzött „testéből” kiürülő kóros nedveknek tudja be: „Franciaország egy hanyatló állapotban lévő beteg államban alakult ki és fertőződött meg. De ahogy az orvoslásból tudjuk, vannak bélbántalmak, amelyek kitermelik saját ellenszerüket, melyek meggyógyítják a szervezetet s működéséhez új erőt adnak, mielőtt kiürülnek a testből – ugyanígy van a politikában is. Amíg e nemzetnek mostani fiai lenyugodni nem tudnak, a megfertőzött test által kiválasztott nedvek általános ellenszenvet és megvetést fognak kiváltani mindenfelé, és csak a filozofikus szem, mely belelát az emberi cselekedetek természetébe és meg tudja ítélni a következményeiket, fogja meglátni az okot, amely olyan sok szörnyű következménnyel járt.” [31]

gyógyulást sugall

Wollstonecraft felvilágosult, racionalista történetnézete ok-okozati kapcsolatot tételez a politikai események között, és gyógyulást sugall, egy magasabb szinten előbb-utóbb létrejövő

kiegyensúlyozott társadalmi rend megjelenését. [32] Mary Shelley azonban azt hangsúlyozza a regényben, hogy a ragály terjedésével együtt felerősödik az erőszak és a kegyetlenség mint a problémák megoldásának egyetlen formája. Különösen nehéz Adrian beszámolóját olvasni az öldöklésről, amely a görög szabadságharc regénybeli ábrázolásában alapmotívum (l. 203-204), hiszen tudjuk, Percy Shelley *Hellasz* címen drámát írt a felszabadulás esélyéről, és bár Byron szkeptikusan,

realisztikusan látta a veszélyét, hogy egymással ellenséges frakciók testvérháborújába torkollik az Oszmán Birodalom elleni harc, mégis minden áldozatra készen indult, hogy támogassa, befolyásolja az eseményeket.

Az elbeszélő többször utal „az ékesszóló és filozofikus íróra”, Edmund Burke-re, és csábító a feltételezés (de nincs rá bizonyíték), hogy a történet alapötlete is Burke-től való, Mary anyjának, Wollstonecraftnak legfőbb ellenfelétől, aki a *Töprengések* egyik híres mondatában a francia forradalmat ragályhoz [plague] hasonlítja: „Ha ragály [plague], akkor olyan fajtából való, hogy a legszigorúbb óvintézkedésekkel, vesztegár létesítésével kell távol tartanunk”. [33] Többek között a következő szakaszt illeszti Mary Shelley a regény szövegébe a *Töprengésekből*: „Politikai rendszerünk pontosan megfelel a világ berendezkedésének, szimmetriában áll vele, s a létnek azzal a módjával, amely múlékony részecskékből összetett állandó testek számára rendeltetett; amelyben valami határtalan bölcsesség, mely az emberi nem hatalmas, misztikus elegyét megformázta, úgy rendelkezett, hogy az egész egy adott időpontban nem idős, középkorú, vagy ifjú, hanem a változatlan állandóság állapotában mozog a folytonos hanyatlás, bukás, megújulás és fejlődés sok fokozatú skáláján (II. 282).” [34] E vendégszöveg szerepe nyilvánvalóan az, hogy Mary Shelley nyomatékot adjon ellenkező előjelű meglátásának: nincs „változatlan állandóság” - semmi jele a „határtalan bölcsességnek” a regény világában. Az embernek a pusztulással kell szembenéznie. [35]

„A magányos lény ösztönösen vándor, hát az leszek” (2. 292), mondja Lionel a történet végén, s valóban útnak indul. „Így hát az elhagyott föld partjai körül, amíg a nap az égen jár, és a hold növekszik és fogy, angyalok, a holtak szellemei és a Legfelső mindig nyitott szeme látni fogja a parányi bárkát, amelynek egyetlen utasa Verney... AZ UTOLSÓ EMBER” (2. 295).

A bárka és az utazás a kozmikus térben feltételezésem szerint, minthogy a *Bánatnapló*ban olyan sokszor idézi és a regényben is utal rá, leginkább Percy Shelley-nek a Keats halálára 1821-ben írt *Adonais* című siratóénekét hivatott megidézni, annak csillagtávolságba futó befejezését. Miután az elégiában a költő kimondja, „Menj Rómába - mely egyben temető / és Édenkert, város és vad vadon”, ha Keats után igyekszel, akinek sírja ott van Rómában, szelleme azonban az örökkévalóságba költözött, a költő képzelete átlendül a határvonalon s érintkezésbe kerül a halhatatlansággal:

*A dalom-hívta roppant lehelet
Leszáll rám; bárkám előtt semmi korlát
...
Ég s föld előttem mélyük megnyitották!
Várnak sötét, rémítő távolok;
míg, kigyújtva a Menny fátylatlan ormát,
Adonais lelke, fennen lobog,
csillagként, ahol ők, a Halhatatlanok.*

A Keats halálára írt elégia a végtelenbe fut, a tenger, az ég és a föld anyagtalan, elvont képzetére és a halhatatlanság eszméjére.

halhatatlan és láthatatlan

A bárka, a tengeri utazás hangsúlyos megjelenése a regény végén a kor meghatározó, lírai színezetű elbeszélőkölteményét, Byron *Childe Harold zarándokútja* című művét is felidézi az olvasóban. Ezt a nagy utazásról szóló, négy énekből álló verset Mary Shelley nagyon szerette, szinte kívülről tudta, s

feltételezhető, hogy *Az utolsó emberben* Európa byroni panorámájának feminin korrekcióját akarta megrajzolni. A byroni hős az elbeszélő költemény elején bárkába száll, hogy eltávolodjon az unt otthoni tájaktól, és saját megcsömörlött, bűnváddal megvert tudatától. Az utolsó képek mintegy az utazás végpontjaként Rómát, s ott is a Szent Péter-székesegyházat - *méltó hely, hogy kegyelettel kifejezze a halhatatlanságról szőtt reményeidet* - mutatják. Majd az ember számára halhatatlan és láthatatlan Erő látható szimbólumaként emelt épületből a költői tekintet a tengerpartra visz, s a tengert mint az örökkévalóság természetes megjelenését ünnepli. Ezekben az utolsó strófákban szétválik a költő és a zarándok, a költő egója kitágul és megistenül. A Bazilika óriási tereit a szem először képtelen átlátni, majd „*az épület nagyságához felnőve, szellemünk kitágul s hasonul a méretekhez*”, melyeket szemlél. S a tenger is apokaliptikus látvánnyá nő, a halhatatlanság felfoghatatlan eszméjének jelképévé:

*Öröklét mása - magos trónusa
a Láthatatlannak; iszapodon
szörnyek vajúdnak; néked hódol a
szélrózsa, vad magány zord rettentő ura. [36]*

A következő versszakban a költői képzelet maga alá gyúri a természet titáni erejét, a költői tudat emberi léptékkal mérhető formába kényszeríti az emberfeletti jelenséget, legyőzi az isteneket:

*Hogy szerettelek, Tenger! semmi még
nem volt ifjú szívemnek kedvesebb,
mint kebleden sodródni buborék
gyanánt, míg haboddal incselkedett
kamaszkorom; - s ha felkeveredett
a tenger mélye, még a félelem
is csupa kéj volt, mintha gyermeked
volnék, a bizalom volt elemem,
kezem sörényeden pihent - mint most pihen. [37]*

Mary Shelley - feltehetően a byroni szemlélet átértelmezése miatt - szintén a Szent Péter-székesegyház leírásával zárja Lionel útját a pestistől elpusztított halottak között Rómában, majd a tengerábrázolás radikális átírásával folytatja. Lionel Verney a

konkrét helymegjelölésekkel, a tengeri út során érintett helységek megnevezésével, konkrét időbeli és térbeli méretek közé zárja be a Byronnál végtelen, nagybetűs Tengert.

társat keresve magányukban

Feltehetően a byroni fenséges megjelenését Mary Shelley hübrisznek gondolta, a narcisztikus maskulin képzeletet önámításnak, ami „fenséges

képekké” alakítja a valóságot. Megkérdőjelezte a maskulin „fenséges” helyét a valóság művészi megfogalmazásában. Mikor Verney Konstantinápolyban keresi Raymond holttestét a „gigantikus és ijesztő romhalmok” és tetemek között, a halál uralta térben, így szól: „Egy pillanatra megadhattam volna magamat a képzelet teremtő erejének, és egy pillanatra csillapított a felmerülő fenséges képek látványa. Emberszívem dobogása visszarántott az átkozott valóságba” (I. 251). Az ember és a természet soha nem kerül egy nevezőre a regényben, mint ahogy Mary Shelley véleménye szerint a Szükségszerűség és az emberi vágy összevetésében sincs esélye az embernek felülkerekednie a sorsán. Az emberi lét tere és ideje korlátozott és fenyegetett marad a történet kifutásában is: „... még mindig lehetséges volt, hogy ha be tudom járni a föld egész területét, a nagyvilágban valahol túlélőt találok. Úgy véltem, az ilyen valószínűleg a tengerpartot választaná. Ha egyedül maradnak egy szárazföldi ponton, nem maradhatnak ott, ahol utolsó reményük is elhalt; tovább mennek, ahogyan én, társat keresve magányukban, amíg a víz határt nem szab továbbhaladásuknak... Kiválasztottam hajómat, felraktam rá szegényes készleteimet. Kiválasztottam néhány könyvet; a legfontosabbak Homérosz és Shakespeare... De nyitva állnak előttem a világ könyvtárai - és minden kikötőben megújíthatom a készletemet. Nem várom, hogy jobbra forduljon a helyzet, de az egyhangú jelen számomra elviselhetetlen. Sem remény, sem öröm nem vezényel - nyughatatlan csüggedés és a változás heves vágya vezetnek (II. 293-295)”

A történet végén Lionel Verney tervezett zarándokútja a tengeren romantikusan nyitott, hiszen *Az utolsó ember* utolsó fejezetében útnak *indulásról* van szó. S nincs is az ő utazásában kifutás a fenséges felé, minden emberméretű marad, s a zárógondolatot nem a halhatatlanság sejtelve emeli meg, mint annyiszor a fenséges

élményét megfogalmazó romantikus tájleírások esetében, hanem a változás vágya, a továbbmenés kényszere és a társas ösztön: talán „a nagyvilágban valahol túlélőt találok”.

1. Mary Shelley: *Az utolsó ember*. 2 köt. Ford. Gálvölgyi Judit. Galaktika, Fantasztikus könyvek sorozat. Budapest, Metropolis Média Group Kft., 2008. 2. 28. ↑
2. A nevek különleges kombinációja azt hangsúlyozza, hogy szülei az államegyház törvényei szerint házasodtak össze. ↑
3. Séllei Nóra: *Lánnyá válik, s írni kezd: 19. századi angol nőírók*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999. a 83. ↑
4. Török Sophie szerint inkább „a konyha közelsége és a gyerekszoba túlzott közelsége” jelenthet akadályt a szellemi teljesítményben, és nem az írói munka a családi „kötelezettségekben”. Borgos Anna-Szilágyi Zsuzsanna: *Nőírók és író nők: Irodalmi és női szerepek a Nyugatban*. Budapest: Noran Könyvesház, 2011. 21. ↑
5. Woolf, Virginia: *Saját szoba*. Fordította Bécsy Ágnes. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1986. ↑
6. A hároméves William halálát követően Mary elviselhetetlen veszteségének terhe alatt egyedül maradt, képtelen volt bárkivel is kommunikálni. Apja így próbálta levélben megvigasztalni: „Őszintén együtt érzek veled a megpróbáltatásban, amely az utolsó leveled témáját képezi, s amelyet életed során az állhatatosságod és szilárd kedélyed első komoly próbatételének gondolok. Jussion azonban eszedbe, hogy egy ilyen jellegű csapás csak nagyon közönséges, kishitűsége hajló embert képes hosszú időre megbénítani. Biztosíthatlak, nagy segítségemre lesz, ha ezt megfontolod. Ritkán szoktunk hosszú időre elmerülni a csüggedésbe és a gyászba, hacsak titokban nem gondoljuk, hogy kifinomultságot kölcsönöz személyünknek, hogy megnevesít.” (1818. október 27.) ↑
7. „William Godwinnak”, fordította Szegő György. ↑
8. Jones, F. L. *The Letters of Percy Bysshe Shelley* in 2 vols. Oxford: Oxford U. P. 1964. I, 220. ↑
9. Godwin, William: *The Enquirer*, London: G. G. and J. Robinson, 1797., 11. ↑
10. Gordon 51. Gordon, Charlotte: *Romantic Outlaws: The Extraordinary Lives of Mary Wollstonecraft and Mary Shelley*. Random House, 2015. 51. ↑
11. Fiona Sampson: *In Search of Mary Shelley: The Girl Who Wrote Frankenstein*. London: Profile Books, 2018. 38. ↑
12. VII. fejezet <https://www.gutenberg.org/files/134/134-h/134-h.htm> ↑
13. Feldman, Paula R. and Scot-Kilvert, Diana: *The Journals of Mary Shelley* in 2 vols. Oxford: The Clarendon Press, 1987. 1. 6-7 ↑
14. Az egyik korai feminista irodalomtörténész szerint Mary első két terhessége tudatlanságnak vagy romantikus könnyelműségnek tudható be, de miután megszületett a második gyermekük, a további terhességek terv szerint következtek be: Mary harmadik szülése után kezdtek valami egyszerű védekezési eszközt használni. Sunstein, Emily W.: *Mary Shelley: Romance and Reality*. Baltimore: The Johns Hopkins U. P., 1989. 109. Az ötödik gyermekét váró barátnőjének némi rosszállással Mary kijelentette: „egy nő nem szántóföld, hogy termőre fogják és állandóan növeljék a hozamát”. 1820. február 24. ↑
15. Percy Shelley nevezte az emlékezetet boszorkánynak a Maria Gisborne-hoz írt episztolájában: *Letter to Maria Gisborne*, 132. sor. ↑
16. 1823. március 17. Feldman-Scott-Kilvert 2. 459. ↑
17. 1815 augusztusától 1816 májusáig Shelley-ék Bishopsgate-ben, a Windsor Great Park közelében éltek, s az akkori természeti környezet jár Mary fejében. ↑

18. 1822. november 17. Feldman-Scott-Kilvert 2. 443-445. ↑
19. 1824. május 14. Feldman-Scott-Kilvert 2. 476-477. ↑
20. Mary is elment megnézni felravatalozva a Great George Street 20-ba, Lord Knatchbull házába, majd megindultan figyelte, ahogy a temetői menet elvonult az ablakai alatt Highgate felé Nottingham irányában, hogy ősi birtokán eltemessék. ↑
21. Diodati volt a neve a háznak, melyet Byron bérelt 1816-ban a Genfi-tó partján, ahova a tőle nem messze megszálló Shelleyék naponta átjártak. A Villa Diodatiban fogant meg a *Frankenstein* ötlete, és Mary Shelley ekkor kezdte írni a történetet. ↑
22. LB (Lord Byron)-ból kialakított becenév, amelyen Maryék szólították. ↑
23. Mary szabadon idéz Edward Young *Éji gondolatok* című verses meditációjának első könyvéből. ↑
24. L. Séllei Nóra Waltonról a *Frankensteinben*, 83. ↑
25. Percy Bysshe Shelley: *Epipszühidión*, 406-419. sor, fordította Kálnoky László. ↑
26. Mary Shelley: *Az utolsó ember*. 2 kötet. Ford.: Gálvölgyi Judit. Galaktika, Fantasztikus könyvek sorozat. Budapest, Metropolis Média Group Kft., 2008. 1. kötet, 155. ↑
27. Anne K. Mellor: *Mary Shelley: Her Life, Her Fiction, Her Monsters*. New York & London: Routledge, 1988. 155-56. ↑
28. Séllei 83. ↑
29. A kánonba Mary Shelley beemeli Wollstonecraftot, Percy Shelley-t és Keatsot, akorra Wollstonecraft gyakorlatilag kihullott a kulturális emlékezetből, Shelley és Keats pedig akkor még teljesen ismeretlen szerzők voltak. ↑
30. Wollstonecraft, Mary: *An Historical and Moral View of the Origin and Progress of the French Revolution, and the Effect It Has Produced in Europe*. London: J. Johnson, 1794. ↑
31. Wollstonecraft, Mary: *Political Writings*, ed. by Todd, Janet M. Oxford U.P. 1994. 522. ↑
32. Sterrenberg, Lee: „The Last Man: Anatomy of Failed Revolutions” in *Nineteenth-Century Fiction* Vol. 33, No. 3 (Dec., 1978), 324-347. 330. ↑
33. Burke, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról*, Fordította Kontler László. Budapest: Atlantisz Kiadó, 1990. 181. ↑
34. Burke: *Töprengések* 118. ↑
35. Lee Sterrenberg: „The Last Man: Anatomy of Failed Revolutions” in *Nineteenth-Century Fiction* Vol. 33, No. 3 (Dec., 1978), 324-347. 332. ↑
36. George Gordon, Lord Byron: *Childe Harold zárándokútja*, IV. ének 183. versszak, Somlyó György fordítása. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1975. 1. kötet, 217. ↑
37. *Childe Harold zárándokútja*, IV. ének 184. versszak. *Byron válogatott művei* 1. kötet, 217. ↑

kép | Mario Tozzi művei, wikiart.org

Czilczer Olga

MENETREND SZERINT

2021-02-19 | **VERS**

Vissza nem int a nyár nem a repülő-
gép a menetrend szerint közlekedő
terel Pesttől Párizsig felleget
az orgonaág neki integet

mi a térképen csupa zöld csupa kék
behódol a kicsinyített messzeség
hátrál az erdő megdőlnék a fák
behúzza fejét kökörcsin szulák

Párizstól Pestig ér a legelő
este már haza húz a repülő
lelegeli mind a csillagokat
határ ha akad fogára akad

tegnap még józan ész
nem ég a sarki lámpa
tán az is a sötétben útját járja

kép | shutterstock.com

Kállay Kotász Zoltán

LEGVÉGÉTŐL FOGVA

2021-02-14 | VERS

Féltem őrzöm kétkedésem, nehogy mások is kedvet kapjanak hozzá.
Leszoktam, de gondolatban néha még rágyújtok, az égő
csikket a Bizományi Áruház portálja előtt pöckölöm el,
“tebenned bíztam legvégétől fogva”, dűnnyögöm, aztán odalépek
mégis, eltaposom. A katasztrófa-helyreállítás a
megszállt idő sohasem múló feladata, a madarak egész életük során
egyetlen, láthatatlan fészket építenek, a levegőbe – s félelmünk

diktálja csak: az építményt szélrohamok szaggathatják szét.
A koldusnál papírpénzt váltok apróra, hangszerbeszerzés,
érmék csörögnek a mély zsebben, "csirr, csörr", ritmust
és ezerféle megfajtást rejtő üzenet. A februári napsütés
hideg árnyékokat tiszteletben tartó fényébe érek,
az öreg ott áll a megállóban, mint mindig, odamegyek hozzá,
mint mindig, "nem jön a busz", magyarázom szelíden. Nem válaszol.
"Miért tetted ezt?", kérdem indulatosabban. "Mit?"
"Meghaltál." Rendületlenül mosolyog, mint aki nem hall
már semmit, ami nem érdekli. A katasztrófa-helyreállítás
azt jelenti, hogy visszatalálunk a megengedhetőnél
messzebbre nyúló kétségeinkhez, s úgy nézünk fel a fészekrakókra,
minden pillanatban, az égbe, mintha magunkat látnánk.

kép | shutterstock.com

Nacsinák Gergely András

REGÉNYTELENSÉG

2021-02-16 | PRÓZA

Kockázatos dolog történetek nélkül maradni.

Akkor ugyanis hatalmat adunk önmagunk fölött annak, aki a történetek birtokosa. Történeteket tudni – ez minden ember elemi szükséglete. Történeteket találni – ez a művész és filozófus kiváltsága. Történeteket birtokolni: ez a hatalom alapvetése. Minden történetet birtokolni – a zsarnok álma. Mert ha övé valamennyi történet és minden az ő egyetlen narratívájába olvasható, akkor az egyetemessé hízó korlátlan történet korlátlan hatalmából rá is átháramlik valami, és ez a valami bizonyára nem is

kevés. De a zsarnok számára, amíg ezt a totális történetet nem éri el, amíg narratívája (persze csak adott keretek közt) nem lesz kizárólagos, szükséges elnémítani minden más elképzelhető vagy lehetséges történetet. Vagy úgy, hogy felfalja vagy feldarabolja, vagy hallhatatlanná teszi azokat. Nem hallhatatlanná (noha ez is megesett, és az ellenhatás akkora volt, hogy a provokátorra immár senki, a provokált válaszra ellenben mindenki emlékszik), hanem hallhatatlanná, tehát nem hallhatóvá, mert szándékosan keltett akkora ricsajt, hogy a történetmesélés lehetetlen legyen. Ez rendszerint az átmeneti időszakra jellemző, amíg a hatalom nem áll készen a maga narrációjával, vagy amíg története nem ölti magára sikerrel a mítosz alakját. A hatalom ugyanis a mitikus történeteket kedveli. Azoknak kell a legkorlátozottabban függeni a valóság eltagadhatatlan, ám kényelmetlen polifóniájától – és a tényektől. Ezért a hatalom nem is tűri, hogy a tényekkel vagy a polifóniával zaklassák az ő mitikus igényű történetét, vagyis hogy szembesítsék a valósággal; a szembesítést pedig hajlamos megtorolni.

mitikus tudat

Az európai szellem vagy micsoda – a „vagy micsoda” itt nem dehonesztáló, hanem meghatározhatatlansága előtt tisztelgő kifejezés – történetekből született. Nagy történetekből, amelyek számtalan változatban és még több árnyalatban és számtalan felhanggal kerültek elbeszélésre, léptek egymással kölcsönhatásba, variálódtak, és időről időre hajlandóak voltak megkérdőjelezni önmagukat. Odüsszeusz története, Aeneas története, Jézus Krisztus története, Artúr király és a Grál története, Don Quijote és Thyl Ulenspiegel története. És így tovább. A történet itt, ebben az értelemben *személy* és *idő* egymásra vetülése: a személy tükröződése az időben, és az idő tükrözése a személyben (amit egyszerűbb úgy nevezni, hogy sors). A mitikus tudat csak a végzetet ismeri, de a sorsot nem. Sokat tud az istenekről és a halandókról, de a személyről szinte semmit. (A dráma is akkor születik, amikor „kiválik a karból egy megszólaló”, aki dialógusba fog a végzettel, vagyis amikor kezd körvonalazódni az a kérdőjel és törvénysértő döbbenet, ami a személy.) Európa szemében a történet több is, kevesebb is a mítosznál, mert a mítosz nem ismeri az időt (nincs is vele dolga, sokszor éppen az idő születéséről szól, ha

ugyan nem felette lebeg), és ugyanígy nem írja le az egyszerűt, mulandót, törékenyt, vagyis a személyt. A mitikus történet mindent csodálatos aranyfénybe von, de az árnyalatok iránt közömbös marad.

Létezik persze a mítosz nosztalgiája. Mert a mítosz az emberi történetek *kacskaringóihoz* képest megkapóan egyenes, egyszólamú, személytelen mélységekből táplálkozó szó. De mitikus narratívát nem lehet csak úgy csinálni. Az arctalanságnak ez a foka az európai ember számára legfeljebb vonzó és csodálnivaló lehet, de praktikusán nem sokra megy vele. Akkor már inkább esendő hőseket keres, azokban inkább ráismer önmagára. A mitikus történetnek továbbá nincs önreflexiója, talán nem is az időtlenség miatt – bár a reflexió mezeje mindig az időbeniség –, hanem mert az önreflexió esendőséggel jár. Sebet jelent, amelyet magunk ejtünk magunkon, vagy jelen esetben a történet ejt önmagán. Amely vagy begyógyul, vagy sem, de mindenképp hat, és a folytatás részévé válik. A mítoszban viszont minden körkörös, sértetlenül újakezdhető, és ezért örökkévaló, mint Ozirisz széttépetése, Adonisz feltámadása. Minden változást és határesetet magába olvaszt a változatlan. Ezért vágyakozik az autoriter hatalom valami mitikus ívű történésre – vagy legalább arra, hogy a történeteket a mítosz felé tolja. Nem tudomást venni a személyről, hanem archetípusba sorolni: nemcsak kevésbé problémás, de mindig sokkalta kifizetődőbb stratégia. A polifónia támasztotta nehézségek mindig csak bosszantó akadályai az univerzális történetnek. Mítoszhoz dörgölözni – ez a hatalomra törő narratíva egyik legjellemzőbb vonása. Tévedés nélkül fölismerhető tünete.

Isten ments' tehát a személytől, a személyes sokszólamúságtól, az önreflexió törekenységétől, és főképp az öniróniától – a gondolkodás csak ingataggá tesz, sebezhetővé. Az ilyesmi árt, le kell szólni, illúzióként vagy nem megengedhető gyöngeségként aposztrofálni, agyonhallgatni vagy hagyni, hadd emésszék el tulajdon kételyei, hadd kössék gúzsba tulajdon játékszabályai. Csakhogy ekkor valami fontos is odavész. Vagy margóra, zárójelbe kerül. A történeteinkre gondolok.

Mennyi remek regény szól a Könyv kereséséről. Megtalálás vagy meg-nem-találás, elveszett, elégett, elsüllyedt kézirat, régi kódex vagy a tökéletes könyv, netán egy teljes, sivatag-elnyelte könyvtár: a történet a könyvben ölt testet, márpedig ha a Könyv lehetséges, a Történet is az. A detektívregény metafizikapótlék: a lehetséges megoldások polifóniája (ami a regény) és a gyilkosság vagy rablás megoldásra váró Rejtélyének (ami a gonosztevő kilétének, vagyis Személyének titka) metszéspontjában kibontakozó eseménysor.

az esélytelenség hatalma

A regény tehát személy és idő összefonódásából születik. A személy mindig határjelenség, törvénysértő döbbenet, és illik is annak lennie. Más nem

is lehet, mert léte a szabadság tövisét, az esélytelenség hatalmát jelenti a rendezettség lomha testében. Az idő, a sors, az egyszeri és megismételhetetlen méltóságát vagy egyáltalán: lehetőségességét. Ezért nem működik az a regény vagy színpadi mű, amely csak ideológiai bábokat mozgat egy tendenciózusan berendezett térben – illetve csak akkor, ha mindezek közepette megjelenik a színen egy valódi sorssal rendelkező személy, és ha annak tragédiája nem feltétlenül borítékolható.

A hatalom elemi érdeke, hogy amíg mítosza működésképtelen – és manapság már jó eséllyel az, legalábbis az univerzalitás nyájimmunitásának a hatalom által kívánt fokán –, addig a tömeget hatékonyan le lehessen szoktatni a történetekről. Az emberi történetek (megint csak a mítosszal ellentétben) apróságokból indulnak ki, a regény szóra sem érdemes kicsinységekből épül, és ezeket fűzi egésszé. Mert a történet egységben láttat, kirajzolja a cselekvő személyének és a körülötte lévőeknek, a sors többi játékosának körvonalait. Azok pedig ritkán biztató körvonalak. Legalábbis nem

olyanok, mint amelyeket akár csak maga a szereplő, a cselekvő, adott esetben a hatalom ágense, látni szeretne. Pláne a többi. Elemi érdek, hogy az események ne szerveződjenek történetekké. Legjobb módja eliminálni még az igényt is. Látványos történésekkel, amelyekért soha nem a néző, nem is az elkövető viseli a felelősséget. Az események állandó tűzijátéka és fülsiketítő moraja közepette ugyan kinek volna érkezése mintázatokot keresni, sorsot számon kérni, személyt követelni? Örüljön mindenki, aki ép bőrrel megússza. Biztonságérzet a történet kockázatáért cserébe – igaz, nem tisztességes, de annál inkább kifizetődő üzlet. Szenzáció a regényért cserébe.

A regény, ahogy mi ismerjük – mint Kundera írja –, csakis Európában születhetett, mert történetileg Európa „a változatosság maximuma a tér minimumán”. És azért is, mert az európai kultúrában bontakozott ki egy bizonyos érzék a tragikum iránt, amely nem csupán a semleges kudarc, hanem az egyéni sors variációja a szabadságra. „Az, hogy a nagy emberi konfliktusokat felszabadította a jó és a rossz küzdelmének naiv értelmezése alól, az, hogy a tragédia fényében fogjuk fel őket, az emberi szellem hatalmas teljesítménye volt; megmutatta ugyanis az emberi igazságok végzetes viszonylagosságát, fogékonyá tett az ellenfél elismerésére.” [1]

A megértés találkozás az arccal – a festészetben a portré: arcba sűrített sors, a portréfestő nem a pillanatot festi meg, hanem a pillanatban megnyilatkozó történetet – mindig sebezhetővé is tesz. A sebezhető hatalom nem hatalom többé.

A hatalom kritikája mindig ott hibázza el, hogy a demagógia ellen ágálók a személy szabadságának nevében az egyéneket igyekeznek jobb belátásra bírni, és lehetőleg mozgósítani. Téves előfeltevés, hogy a tömeg egyénekből áll. A tömeg – tömegeből áll. Mindig az adott pillanatban a „többségből”. A demagóg sohasem az egyént győzi

meg, hanem egy másik entitást, a tömeget. A tömegnek pedig se sorsa, se története, se arca nincs. A tömeg ezért mindenkor felmentett minden felelősség alól. (Ezért is nem érti a parancsra, egy szervezet tagjaként gyilkosságot elkövető, amikor *egyénként* kéri számon rajta *kollektívumként* elkövetett tetteit.)

valahol a kettő között

A mítosz az emberre mint kollektívumra tartozik, és csoportlényként ad számot róla, de a regény az emberre mint egyénre tartozik. A személy valahol a kettő között van, a kollektív és az egyéni metszéspontján, és sorsa, ami leginkább személyes sajátja, e kettő ötvözete. A sors telíti értelemmel az időt – ezt látjuk felnagyítva egy-egy regény hőseinek példáján.

A történet híján maradt idő az értelemnek is híjával van.

Keserves dolog hát történetek nélkül maradni.

(Először arra gondoltam, hogy a szöveg adott pontjain egy-egy jellemző esetet lábjegyzetként helyezek el, minden különösebb magyarázat nélkül. Ilyeneket, hogy: SzFE, pozsonyi csata, PIM, Akadémia, Index, ésatöbbi, ésatöbbi. Aztán letettem ezekről. Túl sok lenne a lábjegyzet, és a szöveg a végén úgy nézne ki, mintha egy sereg szó-indián vonult volna fel, apró tollakkal a fején.)

1. Kundera, Milan, *A függöny*, Európa, Bp., 2008. ↑

kép | shutterstock.com

Kapitány Máté

GYEREKTERVEZŐK

HÉTKÖZNAPI SCIENCE FICTION

2021-02-25 | **NOVELLA**

– Kapcsold be! – mondta izgatottan Zsófi, miután felbontották a csomagolást. Márk tanácstalanul forgatta egy darabig a gyereket. – Tele van gombbal... – dünnyögte, aztán taláломra megnyomott egyet. A gyerek villogni, rezegni kezdett. – Nem, ez valami más... – morogta Márk, és eltekert egy gombot. A gyerek sípolt, egyre hangosabban. – Ez a hangerőszabályozó lehet – vélekedett Zsófi. Márk gyorsan

lehalkította a babát. Némi kotorászást követően megtalálta a doboz alján a használati útmutatót. Leült, és belemélyedt a leírásba. – Kétszáz oldal. Zsófi nem tudta eldönteni, a férfi hangjában büszkeség vagy kétségbeesés bujkál. Türelmesen várakozott, közben óvatosan felemelte a babát, és magához ölelte. Szerette volna már most érezni a melegséget, a földöntúli örömet, amiről annyit olvasott korábban. Megtapasztalni a köteléket, amiről a nova-anyák folyton beszélnek. Ám egyelőre semmi ilyesmit nem érzett. Fogta a babát, járkált vele, körbe-körbe a kicsinyke szobában, járkált és hallgatta, ahogy párja kezében zizeg az útmutató papírja. Igen, jó volt együtt készülődni, átrendezni a lakást, várni türelemmel a csomag érkezését, mindez valóban jó volt, de most már igazán csak az lenne jó, ha végre átélhetné az anyaság szépségét. Vitathatatlan, hogy a babát remekül tervezték. Teste éppolyan törékenynek és védtelennek tűnt, mint egy valódi újszülötté. Mikor Zsófi beleszagolt a nyak és a váll találkozásának finom hajlatába, annak tényleg olyan illata volt, mintha hús-vér csecsemőt tartana karjában.

mint egy gyerek

– Megvan, itt van! – kiáltotta Márk. Izgatottan tépte ki a babát Zsófi kezéből. Zsófit baljós érzés fogta el.

Rendben van, hogy ez nem igazi baba, de pont az lenne a lényeg, hogy... – Na, figyeld csak! – hadarta Márk, és

megnyomott egy alig észrevehető, apró gombot a baba gerincívének közepén. A baba kinyitotta szemét. Éppen úgy, éppen olyan hunyorgósan, a világ fényétől meghökkenve, mint az anya szülte embergyerekek kintlétük kezdő pillanataiban. Márk lelkesen húzta ki magát. Mintha legalábbis mestermunkát fejezett volna be. Zsófi megdicsérte, hogy ilyen hatékonyan sikerült bekapcsolni a gyereket. Márk ugyanis, hiába látszott olykor magabiztosnak, néha talán arrogánsnak is, szinte állandóan igényelte Zsófi elismerését. Olyan volt ő is, mint egy gyerek, az idő nagy részében irányítani akart, különben úgy érezte, ingatag férfiasságától fosztják meg. Márk nem könnyű eset, mondogatta Zsófi a barátnőinek, de annyi szemét pasim volt már, ezúttal igazán összetehetem a kezem. És jó apa lesz, tudom.

Most itt van ez a bekapcsolt baba. Ez a mindenben a valóságot utánozó szerkezet, ami immár moco-rog, és újra a karjában van, és szinte még a szívverését is érezni áttetsző bőrén keresztül, és ha elég sokáig járkál vele, ha tudata eléggé elernyed, azt is

nehezen mondja meg, hogy a kicsinyke testet cirógató ujjai nem hámszöveten, hanem szilikonon siklanak. Belenéz a próbagyerek szemébe, és igen, talán már szövődik köztük valami fonál. Gyenge, de lehet ebből valami. Csak Márk... Ő dolga végeztével visszaült a fotelbe, és arcáról hamar eltűnt az elégedett mosoly. Próbál ő támogató lenni, próbál eleget tenni a kor elvárásainak. Ha nem is belső meggyőződésből, hanem megfelelésből. De az is valami. Hány férfinél látta, hogy eleinte pusztán szerepnek, játéknak tekintik az apaságot. Aztán csak belekomolyodnak. Márk is biztosan. Nála is eljön majd az idő.

A rendeletet három éve hozták a világ legtöbb országában. A bolygó túlnépesedett, mondták, persze nem először, de úgy tűnt, most érkezett el az ideje a radikálisabb lépéseknek. A rendelet értelmében csak az vállalhatott vér szerinti gyereket, aki előtte sikerrel kipróbálta magát egy intelligens próbababa mellett. Két év tesztüzem. Két év, hogy aztán harcedzett szülőként valóban saját gyereket tervezhessenek. Aki elbukik, aki feladja, vagy aki mellett a programozott baba érzelmi és fizikális mutatói nem fejlődnek elégségesen, azt megfosztják jogától, hogy valaha új életet teremtsen. Azt

evolúciós értelemben halálra ítélik. Aki viszont sikerrel veszi az akadályt, és ezt követően is vágyik saját gyerekekre, nos, az belevághat. Az nagyobb eséllyel nevel majd olyan gyereket, akire a többi ember is számíthat, megmentve a bolygót és a fajt. Az hitelesített nova-szülővé válhat.

– Nova-szülő... – ízlelgette gúnyosan a szót Márk. – Nem is tudom. Zsófi felkapta a fejét. – Mit nem tudsz? Márk habozott a válasszal. – Nem tudom, hogy jót teszünk-e majd az igazi gyerekeknek, ha erre a világra segítjük. Tudod, a katasztrófa, meg a többi. Zsófi összeráncolta homlokát. Olyan sokszor beszéltek erről. – Ha szeretjük, jó élete lesz. És még különben sem tartunk ott. Először meg kell szereznünk a hitelesítést. Márk ciccegett. – Ja, igen. Ezzel a kis robotporonttyal. Nevetséges. Zsófinak éppen az tetszett Márkban, hogy olyan könnyed, olyan flegma tud lenni. Hogy úgy lepattannak róla a dolgok. De most rettenetesen bosszantotta a férfi cinizmusa. – Nem véletlenül hozták ezt a törvényt. Hiába duzzogsz. Ez van, ez kell, hogy saját gyerekekünk legyen!

Zsófi, maga sem értette pontosan, miért, ekkor elsírta magát. Márk nem bírta, ha a lány sírt. Megölelte, de ahogy szorosan magához vonta, testük közé préselődött a baba, és kétségbeesett jajveszékelésbe kezdett. Az a fejhángú visítás! Márk hátrahőkölt, eltolta magától Zsófit a gyerekekkel együtt. – Innentől meg sem ölelhetjük egymást? És kicsörtetett a szobából. Zsófi ottmaradt, karjában az éktelenül üvöltő babával. Letörölte könnyeit, és óvatosan ringatni kezdte a szilikoncsecsemőt. Az üvöltés nem szakadt meg. A lány járkálni kezdett, körbe-körbe a szobában, egyre gyorsabb és idegesebb léptekkel. A bömbölés csak nem csillapodott. Talán szoptatni kellene, jutott eszébe. Zsófi a hormonterápián már túl volt, érezte is, hogy beindul a tej. Mégis... Volt valami groteszk abban, hogy mellbimbóját, ezt az érzékeny, intim részét egy idegen testnek kínálja. Hogy melléből egy mohó szivattyú kiszipolyozza a tejet. De ezt a sírást muszáj valahogy megszüntetni. Zsófi leült a fotelbe, és melléhez emelte a babát. A szerkezet sóhajtott egy nagyot, mint a vonat, ha megáll, abbahagyta a visítást, szenzorai rövid keresgélést követően azonosították a célt. Zsófi halkán felszisszent, majd hátradőlt a fotelben. Most csak az számít, hogy csend van. Ilyen mély, nyugodt csendet talán még nem is tapasztalt. A baba finoman szuszogott a mellén, apró mellkasa mechanikus ritmusban emelkedett fel-le.

talán hiányzott valami

A csendre Márk is visszamerészkedett a szobába. Megtorpant, mikor meglátta Zsófit, ahogyan a robotporontyot szoptatja. Persze tudta, hogy ilyen is lesz, hiszen beszéltek erről, és nyomon követte a hormonterápiát. De most valóban itt volt előtte ez a kép. Az általa addig ismert Zsófi valahogy megszűnt létezni, hogy átadja helyét ennek a sosem volt nőnek. Ennek az asszonynak, aki mellével már nem csak őt izgatja, már nem csak neki tárja fel testének titkait, de ennek a nyivákoló kis polipnak is, aki átírt mindent, ami addig volt. Zsófi kereste Márk tekintetét, rá akart mosolyogni, szeretne volna, ha Márk megosztja vele ezt a szokatlan pillanatot, amiről még ő maga sem tudta eldönteni, hogy horrorisztikus vagy inkább csodálatos. De Márk elfordította tekintetét, végigballagott a szobán, és a kanapéra heveredett. A plafont bámulta, és közben azon töprengett, hogyan fogja bírni ezt, hogyan fogja megszokni ezt az új életet. Kell nekik egyáltalán gyerek? Talán hiányzott valami a kapcsolatukból? Talán csak Zsófinak, és azért kellett neki annyira ez a lehetőség. Hiszen várhattak volna még. Márk lopva oldalra pillantott. Zsófi gyengéden cirógatta a robot vállát. Vissza a plafonhoz. Féltékeny vagyok egy robotra, állapította meg a férfi. Féltékeny vagyok egy robotra. Kitört belőle valami erős, egész testét rázó nevetés, valami kontrollálhatatlan vad kacaj, ami éppolyan hullámokban vert végig rajta, mint a zokogás.

Zsófi döbbenten, majd csalódottan, aztán meg dühösen figyelte párját. Ő próbálja testéből táplálni ezt a műanyag emberkópiát, akinek még gyomorszenzorai is vannak, és memóriájában fontos adatként tárolja az elfogyasztott tej mennyiségét és minőségét, próbálja elviselni a bizarr érzést, ahogyan a rátapadó száj pumpálva csapolja mellbimbóját, próbálja mindezt úgy, hogy még át is adná magát a helyzet intimitásának, erre Márk csak röhög, mit röhög, tébolyultan, nyerítve, prüszkölve, fetrengve hahotázik azon a kibaszott kanapén. Zsófi, hiába tapadt rá a próbababa, és hiába volt mindössze néhány lépésnyire a társa, most szörnyen egyedül érezte magát. Mutatóujjával benyúlt a csipeszként mellére szoruló ajkak közé, hogy leválassza magáról a robotot, de amint sikerült szétfeszíteni a száját, akárha újabb gombot nyomott volna az álcsecsemőn, a szerkezet ismét fültépő ordításba kezdett. Zsófi beleborzongott, Márk pedig rögtön abbahagyta az örült nevetést.

A csecsemő csak üvöltött, és a hang kitöltötte a szobát, és beköltözött Zsófi és Márk fülébe, és tüdejébe, és torkába, és szívébe, és végtagjaiba, és már semmi másra nem lehetett figyelni, csak erre az éles hangra, amitől beindult a tej, és szaporább lett a szívverés. Zsófi felállt, körbe-körbe járkált a szobában, karjában a pokoli hang forrásával, és próbálta túlkiabálni. – Komolyan csak fekszel ott a kanapén?! Miért nem járkálsz Te vele?! Miért csak én szívok?! Márk bosszúsan feltápáskodott, Zsófihoz lépett, és megint azzal a durva mozdulattal tépte ki kezéből a babát. Az idegességtől reszkető ujjal kereste a gombot, amivel bekapcsolta ezt az ördögi teremtményt. Amit be lehet kapcsolni, azt ki is lehet kapcsolni, gondolta. Ám hiába nyomkodta az aprócska gombot, nem történt semmi. A baba tovább visített. Márk visszanyomta Zsófi kezébe a gyereket, hogy újra átolvassa a használati útmutatót. Aztán sápadtan pillantott párjára. – Ezt... nem lehet kikapcsolni... Két évig folyamatosan üzemel... Márk csak állt a szoba közepén, mereven és lefagyva, Zsófi rosszállóan rázta fejét, és tovább rította a köröket a torka szakadtából óbégató kisdeddal, és bár olyan volt az egész, mint egy bőrleszkielenet, ők mégis úgy érezték, egyszeriben minden vidámság és remény kiveszett az életükből. Márk végül nem bírta tovább, megint kisietett a

szobából, de előtte még odavetette Zsófinak, hogy küldjék vissza postán ezt a szörnyszülöttet, és írják rá a csomagra, hogy selejtes. Zsófi visszarogyott a fotelbe, és miután más ötlete nem maradt, fájdalmas arccal feltárta keblét. Az üvöltést hamarosan szipogásokkal tarkított cuppogás hangja váltotta fel.

Késő este volt már, mikor Márk halkán benyitott a szobába. Gyötörte a lelkiismeret, úgy érezte, cserbenhagyta Zsófit. A fotelben ott ült párja, mellkasán elnyúlva az apró kis vekni. Mindketten aludtak. Zsófi álmokkal zsúfolt alvásba merült, míg a robotcsecsemő bizonyára valami előreprogramozott ciklus szerint minimalizálta testi funkcióit. Márk betakarta őket, majd lopakodó léptekkel, nehogy felriadjanak a padló reccsenésére, a kanapéhoz osont, és lassan, finoman leült. Hosszan nézte Zsófit és a tesztbabát. Hogyan tudna segíteni? Hogyan kell jó apának, jó társnak lenni? Hogyan tudják elérni, hogy a második év végére valóban jó mutatói legyenek a robotnak? Márk csak ült, és töprengett. A falon kattogott az óra. Erre a hangra korábban sosem figyelt fel, most alig tudott másra koncentrálni. Aztán eszébe jutott valami. Amit program irányít, ott a program is átírható. Miért ne lehetne meghekkelni a babát? Már csak arra kell rájönni, hogyan...

átkalibrálás

A következő hetek különös dolgokat tanítottak nekik az időről. Megtudták, hogy egy nap a végtelenbe nyúlhat, amennyiben a baba végigbömböli a vánszorgó órákat, de azt is, hogy ugyanazon események – pelenkázás, fürdetés, séta a parkban, szoptatás, altatás, súlymérés – ismétlődése miatt a napok egybe is folynak, egyfajta időtlen párába burkolva az életet. Zsófi és Márk fáradtan és ingerülten, de kötelességtudóan görgették előre a napokat. A baba pedig aludt és evett, bukott és sírt, volt, hogy mosolygott, és a mutatói eleinte szépen alakultak, de Zsófi egyre törődöttebbé és fásultabbá vált. Márk, amikor kevés szabadideje engedte, oktatóvideókat nézett, hogy miként lehet olyan vírust programozni, ami megváltoztatja egy hasonló szerkezet működését. Zsófi előtt mindezt titokban tartotta, mert tudta jól, párja nem értene egyet tervével. Szerencséjére nem ő volt az első, akinek megfordult a fejében a tesztbaba átkalibrálása. Több videót talált, amiben véreresszemű apajelöltek beszéltek egy víusról, amit megfelelő instrukciók alapján a laikusok is képesek megalkotni laptopjukon. Márk tehát szorgosan tanult.

Hónapok teltek el. A robot mutatói egy online felhőben is megjelentek, így a szakértői bizottság tagjai is nyomon követhették a folyamatot. Havonta egyszer bejelentkeztek, hogy különféle szempontok alapján kikérdezzék Zsófit és Márkot az eddigi tapasztalatokról. – Láttuk, hogy a testi mutatók az elfogadható tartományban vannak, ezzel szép munkát végeztek... – kezdte egy csontos arcú nő, Zsófi pedig hálásan és megkönnyebbülve dőlt hátra. – ... ugyanakkor az is egyértelműen látszik – folytatta szigorú tekintettel a nő –, hogy a gyermek érzelmi mutatói a narancssárga zónába kerültek. Mintha nem énekelnének neki eleget, mintha nem tükröznék vissza kellőképpen az érzelmeit, mintha nem vidítanák fel, amikor szomorú, mintha esténként nem mesélnék el neki a nap eseményeit, mintha... – Zsófi felcsattant. – Minden tőlünk telhetőt megteszünk, higgyék el! A narancssárga zóna csak átmeneti! De az is lehet, miért ne lehetne, hogy tévednek a mérések! – A bizottsági tag szúrós szemmel bámult Zsófi a monitoron keresztül. – Minden rendben Önnel, Zsófia? Kimerültnak és haragosnak tűnik. Ez nem szolgálja a kisdéd fejlődését. Zsófi már majdnem ráripakodott a hideg hangú nőre, de Márk közbeavatkozott. – Köszönjük, minden rendben velünk. A baba is remekül fejlődik. Csak figyeljék a felhőben a mutatóit! Meg fognak lepődni! Azzal kilépett a hívásból. Zsófi meglepetten fordult Márk felé. – Hogy lehetsz ebben ennyire biztos? Én nem vagyok többre képes, nem megy... Tervezel talán valamit? Márk megnyerő mosollyal próbálta eloszlatni Zsófi kételyeit, ám a lány szemében ott maradt a gyanakvás. Ezentúl még óvatosabb leszek, döntötte el Márk.

A vírus néhány hét múlva elkészült. A felhőn keresztül nem volt nehéz hozzáférni a baba adatcsomagjához. Márk programja működött. Késő délután volt, bágyadt fényű, Zsófi a kanapén hevert mély álomban. Márk a baba ágya mellett állt, tabletjén figyelte, hogyan kerülnek átírásra a fizikai és érzelmi paraméterek. A csecsemő hátborzongatóan remegett közben, mintha láz gyötörné. Márk elbizonytalanodott. Rendben van, hogy ez csak egy gép, de mégis..., talán attól, hogy hosszú hónapok óta velük van, egyre valószínűbbnek tetszik, egyre megszokottabb, ismerősebb. Tovább, mormogta Márk, és nem állította le a kártevő programot. A mutatók csak pörögtek. A rácsos ágyban hamarosan a világ lelegezettebb és legegészségesebb csöppsege rángatózott. Jól van, gondolta a férfi, most már elég lesz, a végén még szemet szúr a bizottságnak ez a hatalmas változás. Kilépett a programból, a mutatók pörgése alábbhagyott. A baba azonban egyre hevesebben dobálta magát, válla, mellkasa, lába csillapíthatatlanul remegett. Márkot előntötte valami jeges rémület. Felvette a babát, és magához ölelte. A kicsiny test forró volt, a baba nehezen szedte a levegőt, odabent a szívverést imitáló hang borzasztó sebességgel kalapált. Fel kellene ébresztenem Zsófit, gondolta Márk. De nem, nem lehet, ezt nekem kell megoldanom. Márk

kirohant a fürdőszobába, és bevizezett egy nagy lepedőt. A baba vízálló volt, a fürdetést minden este gyakorolták rajta, így Márk nem félt, hogy a priznic kárt tenne a szerkezetben. Bebugyolálta a gyereket, és újra magához ölelte. Most először dűnnyögött a baba fülébe, most először simogatta végig úgy igazán a hátát, most először énekelt neki. A forróság és a remegés azonban nem szűnt meg. Mit tettem?!, üvöltött legbelül Márk, a szobában körözve a gyermekkel. Volt valami riasztó kontraszt aközött, ahogyan a reszkető babával táncolt saroktól sarokig, míg Zsófi mozdulatlanul, mit sem tudva a veszélyről, a kanapén feküdt. Délután van, zakatolt Márk agya, még nyitva vannak a rendelők, a sürgősségre meg amúgy is lehet menni bármikor. Aztán feleszmélt: hiszen egy robotot tart a karjában, mit tudnak azzal csinálni egy kórházban? De akkor hová vigye, kihez kell ilyenkor fordulni. A leírásban megemlítették, hogy véletlenszerű alkalmakkor a baba lázas tüneteket produkálhat, hogy megszokják a szülői léttel járó stressz minden árnyalatát, de arról nem írtak sehol, hogy tudatosan előidézett programhibát miként lehet elhárítani. Márk visszatette a csöppnyi testet a rácsos ágyba, és mivel más már nem jutott eszébe, újra elindította a vírusprogramot. Ezúttal azonban éppen ellenkezőleg járt el, mint először, most vissza akarta állítani a mutatókat az eredeti szintre. Egy darabig úgy tűnt, beválik a terv, az értékek csökkenésével a baba teste visszanyerte korábbi hőfokát, a rángatózás szelídült, végül abba is maradt. Ám a mutatók ereszkedése folytatódott. A számok végül jóval a kiindulóérték alatt állapodtak meg. A kiságyban most egy legyengült gyermek sírt fájdalmasan.

Zsófi felébredt a sírásra. Jóformán tudatánál sem volt még, de a rácsos ágy felé botorkálva mégis feltűnt neki, hogy Márk a földön térdel, és arcát tenyerébe temeti. – Mi történt? Valami baj van? Márk nem felelt. Hogyan lehetne elmondani, amit tett? Hogy kis híján végzett a babával. Pedig most kellene színt vallani, ezt pontosan érezte. Képtelen volt rá. Csak térdelt, és eltakarta magát. Zsófit lekötötte a baba megnyugtatója, nem kérdezősködött, megsimogatta Márk vállát. A férfi ekkor felállt, és kiment a szobából. Aznap nem is szóltak egymáshoz.

a vörös zóna

– Aggasztóan lecsökkentek az értékek – jelentette ki a szakértői bizottság idős férfi tagja. – Mintha nem táplálnák eleget azt a babát, mintha elhanyagolnák, mintha nem

vennék figyelembe legalapvetőbb szükségleteit sem. A mutatók majdnem a vörös zónába csúsztak át. – Nem értjük, mi történt – védekezett Zsófi. Márk lehajtotta fejét. – Nem értjük, de teszünk róla, hogy rendben legyen. – Muszáj lesz – emelte fel hangját a szakértő –, már csak fél év van hátra, és ha minden így marad, nem kapják meg a minősítést. Márk most hirtelen a kamerába nézett. – Még nincs is neve, szólt halkán. – Hogy mondja, kérem? – kérdezett vissza a szakértő. – A babánknak – mondta Márk – még nincsen neve. Nevet akarok adni neki. Zsófi döbbenet figyelte párját. – Mint azzal bizonyára tisztában van – ráncolta homlokát az idős férfi –, a próbababáknak nem szokás nevet adni. Fontos, hogy külön tudják választani a tesztidőszakot a valós szülői léttől. Fontos, hogy ha letelt az idő, el tudják engedni a robotot. Semmiképpen sem javaslom tehát a névadást. – Bálintnak fogom hívni. Utánanézttem. A Bálint azt jelenti, erős, egészséges. És pontosan ilyen lesz ez a baba is. Erős és egészséges. Márk kilépett a hívásból.

– Ezt mikor tervezted megosztani velem? – Zsófi hangja fagyos volt. – Mit? – kérdezte Márk. – Hogy nevet akarsz adni a babának. Vagy hogy éppen a Bálint nevet. Nem gondoltad, hogy ezt át kellett volna beszélnünk előtte? Hogy az ilyesmit közösen kellene eldöntenünk? Márk nem tudott mit mondani. Aztán mégis. – Neked nem kell így hívnod. Rád van bízva. Te hallgass csak ezekre a tudálékos parasztoakra. Én akkor is így szólítom majd. – Ne csináld ezt, Márk... – váltott hangnemet Zsófi; egyszeriben aggódó lett. – Mégis mit? – Ne erőltesd... Nem kell erőltetned... Tudod, hogy értem. Márk faképnél hagyta Zsófit. A szobában széles vigyorral trónolt a csend. Zsófi tanácstalanul cirógatta a baba vállát. Az érzelmi mutató egy értéket javult.

Márkban valóban megváltozott valami. Talán a bűntudat miatt, hogy kis híján végzett a tesztbabával. Vagy csak jobb apa akart lenni, mint amilyen a sajátja volt. Egyre több időt töltött Bálinttal, és egyre kevesebbet Zsófival. A lány jó néhányszor kérlelte, térjen észhez, ne vigye túlzásba, mert az egészségesnek úgysem az a lényege, hogy úgy tegyenek, mintha, hanem, hogy felkészüljenek az igazi gyerek fogadására. De Márk hajthatatlan volt. Megszállottan ragaszkodott hozzá, hogy mindent ő végezzen Bálint körül. Ő fürdette, ő pelenkázta, ő altatta, és arra is rávette Zsófit, hogy hagyjon fel a szoptatással, mondván, olyan régen kezdték már a hozzátáplálást, időszerű, hogy Bálint szilárd ételt fogyasszon. Különben is, a leírásban világosan kiemelik, hogy a

gyomorszenzorok a bevitt tápanyag vitamin- és fehérjetartalmát is képesek érzékelni, szóval jöjjenek csak a zöldségek, gyümölcsök, húsok. Zsófi pedig engedett. Ám a megkönnyebbülést hamar felváltotta a magány. A lány kirekesztve érezte magát. Kívülállóknak. Márk valóban kisajátította a gyereket. Zsófi próbálkozott, szeretne volna újra nélkülözhetetlennek tudni magát, de párja szemmel láthatóan remekül boldogult nélküle is. Zsófi nem ismert a férfit. – Büszkének kellene lennem – mondta barátnőinek –, vagy hálásnak, mittudomén... De azt hiszem, semmi ilyesmit nem érzek. Csak egy idegen férfit látok.

Két hét maradt a döntésig. Márk elaltatta Bálintot, majd kiballagott a konyhába. Zsófi az asztalnál ült. Látszott, hogy beszélni akar. Olyankor előredőlve várakozik. Márk bosszúsan ült le. Annyiszor átrágtak már mindent. – Igen – mondta Márk. – Mi van? – Zsófi szomorúan figyelte párja feszült arcát. – Gondolkodtam, Márk. Sokat gondolkodtam. Márk ingerülten szusszantott. – Hogy nem foglalkozom veled eleget? Az a baj, nem? Hogy csak Bálinttal foglalkozom. Hogy próbálok jó apa lenni. Hogy

próbálom jóvátenni... Márk elharapta a mondatot. Zsófi felkapta fejét. – Mit? Mit akarnál jóvátenni? Márk elfordította fejét. – Hagyjuk, csak úgy mondtam. Fáradt vagyok, félrebeszélék... Zsófi még várt egy kicsit, hátha Márk meggondolja magát. Hátha újra a bizalmába fogadja. De Márk csak ült, a falat bámulva, nyúzott ábrázattal. – Talán mindegy is... – sóhajtott Zsófi. – Amit mondani akartam: úgy döntöttem, hogy nem akarok igazi gyereket. Márk szeme elkerekedett. Visszafordult Zsófihoz. – Micsoda? Miket beszélsz? Zsófi megismételte. – Jól hallottad. Nem akarok igazi gyereket. Ha valamire megtanított ez a két év, hát erre. Nem lennénk jó szülei. Bálintnak sem vagyunk jó szülei, Márk. Nézz ránk! Gyakorlatilag vége a kapcsolatunknak. Márk lába rugózott az asztal alatt, kezével az asztal sarkába kapaszkodott. Nyaka reszketett, mondani akart valamit, de sokáig csak egy ott felejtett tányérra tudott összpontosítani. – Miről beszélsz? – hebegte erőtlenül, mint akit álmából ébresztenek. – Én mindent megteszek, mindent. És jók az esélyeink. Láttad a tegnapi értékeket. Két hét múlva meglesz a zöld zóna. Meglesz a minősítés. Nova-szülők lehetünk. Hát ezt akartad nem? Zsófi szánakozó pillantása felbőszítette. – Hát ezt akartad, nem, bazdmeg?! – kiáltotta és az asztal lapjára csapott. A másik szobában felsírt a robot. Márk ugrott, és szaladt volna át, de Zsófi elkapta a csuklóját. – Az csak egy gép, Márk! Ez most fontosabb! Itt ne hagyj megint! Márk egy másodpercig habozott, aztán kitepte magát a lány szorításából, és rohant a gyerekekhez.

méltó szülöttje

Elérkezett a nap. A monitoron a teljes bizottság. A csontos arcú nő papírról olvasta fel a bizottság értékelését. – ... és minthogy az utolsó időszak nem várt fejlődést hozott a 2434/pb-22 modell paramétereit illetően, a bizottság úgy döntött, hogy Önök bebizonyították rátermettségüket, felkészültségüket és kitartásukat. Egyértelművé vált, hogy a kezdeti nehézségek ellenére képesek lesznek olyan gyermeket nevelni, aki méltó szülöttje lesz e bolygónak. Gratulálunk, és a további adminisztratív teendőkkkel rövidesen jelentkezünk majd. Csak így tovább! – Márk már éppen kilépett volna a hívásból, amikor Zsófi megszólalt. – Úgy döntöttünk, hogy nem vállalunk gyereket. Úgy döntöttünk, nem igényeljük a nova-szülővé minősítést. És mielőtt a bizottság vagy

Márk bármit tehetett volna, kikapcsolta a laptopot. A férfi tajtékozott. Zsófi hátrébb húzódott, mert egyáltalán nem volt biztos benne, hogy Márk nem üti meg. – Takarodj! – ordította Márk. – Takarodj innen, te gyáva! Mit tettél?! Két év munkáját..., két év munkáját semmisítetted meg! Te akartad ezt a gyereket! Te voltál az! És most kihátrálsz? Zsófi szépen lassan felállt. Még vetett egy utolsó pillantást a férfira, majd megfogta táskáját, amibe már napokkal ezelőtt bepakolta legfontosabb holmijait, megfogta a táskát, hátára penderítette, és kisétált a lakásból. Soha többé nem jött vissza.

A szabályzat szerint a két év leteltével kiküldenek valakit, aki begyűjti a próbababát, és visszaviszi a szervízbe, hogy ott töröljék az adatait, majd szoftverét frissítve újabb párnak szállítsák ki. Márk jól tudta ezt. Így amikor a címükre megérkezett a kirendelt szakszervizes, ő már messze járt. Vitte magával Bálintot is. Elhagyták a várost, és az ország napégette peremvidékére költöztek. A cég évekig kutatott Márk és a tesztbaba után. Próbálták a felhőn keresztül beazonosítani a gyerek tartózkodási helyét, ám úgy tűnt, a férfi letiltotta a szerkezet wifijét. A cég munkatársai végül feladták a keresést. Egy modellel kevesebb, végtére is nem számít annyit. Az viszont már jobban érdekelte őket, vajon mi lesz a gyermek sorsa. Eddig ugyanis minden modelljüket lenullázták a második év végén. A test és a szellem növekedését irányító folyamatokat visszafordították, a szilikonszövetek tömörödni, zsugorodni kezdtek, a mozgásos, beszédbeli és egyéb fejlődési parancssorok újraíródtak. Most van odakint egy modell, aminél folytatódik a fejlődés. Ami egyre több szót ismer, mind többet lát a világból, és a gépi tanulás elve alapján egyre tökéletesebben utánozza az Embert. A cég alapítói sosem engedélyeztek volna hasonlót. Ezúttal azonban széttárták karjukat.

A hegyen hat év körüli kisfiú ül apjával. Lent, a völgyben tompán fénylik a tó. Ahogy onnan fentről nézik, egyszerre van benne valami vigasztaló és kísérteties. Szeretnek itt ücsörögni, szinte mindennap eljönnek. A tavon túl a távolban a város fényei sokasodnak, ahogy a Nap komótosan alábukik. Azt is jó figyelni. Apa valamiért nem szeret a városról beszélni, töpreng a fiú. Ideges lesz, mikor arra kérem, legalább egyszer az életben vigyen emberek közé. Nem értem, mi baja van. Az biztos, hogy egyszer eljutok oda, dönti el. Apjára pillant. A férfi hosszú, bozontos szakállát vakargatja, úgy bámul a semmibe. Mindig gondterhelt a pillantása, de a fiú szereti figyelni ezt az arcot. Már az első csillagok is jól kivehetők, mikor a férfi megszólal. – Hamarosan leszál az este, lehűl a levegő. Nem akarom, hogy megfázz. Gyere. Feláll, és a fiú követi. Miközben baktatnak a kunyhójuk felé, az egyetlen megmaradt erdő sűrűjében, arra gondol, milyen különös, hogy ő még sohasem volt beteg, holott apja folyton csak a betegségekről, meg a világ veszélyeiről, meg a halálról szónokol.

Arról, hogy az ember milyen törékeny.

Petschnig Mária Zita

ÉLETSZÍNVONALUNK ALAKULÁSA 2020-BAN

2021-02-17 | **ESSZÉ**

Az életszínvonalat közvetlenül három tényező határozza meg: a foglalkoztatás, a jövedelemalakulás és az infláció. Minthogy ezek az adatok nagyjából már rendelkezésre állnak az elmúlt esztendőről, megkísérlem bemutatni, hogyan alakult a magyar háztartások helyzete a makrogazdasági számok tükrében.

Annak ellenére, hogy az egész világgazdaságot megrázó Covid-19 nyomán a magyar gazdaság teljesítménye 2020-ban körülbelül 6 százalékkal visszaesett – ami a globális válság mélypontján, a 2009-es zuhanás mértékét közelítette –, a munkaerőpiac és az infláció nem jelzett drámai változásokat.

viszonylag kedvező adatok

A KSH kikérdezésen alapuló munkaerő-felmérése szerint a nemzetgazdaság egészében a foglalkoztatottak száma csak 1,1 százalékkal csökkent. A másik statisztikai felmérés alapján – amely a négy főnél többet foglalkoztató cégek, költségvetési és nonprofit vállalkozások munkaügyi jelentését rögzíti – körülbelül 110 ezer fővel, 3 százalékkal esett az állásban lévők száma. A GDP zuhanásához mérten egyik mutató sem rossz, mondhatjuk, hogy a munkaadók a válság során kevésbé éltek az elbocsátásokkal. (2009-ben a munkájukat elvesztők száma körülbelül kétszer nagyobb volt.) A viszonylag kedvező adatokat a munkanélküliség-statisztika is alátámasztja. A KSH szerint a munkanélküliek száma az év átlagában csak 38 ezer fővel emelkedett, a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálatoknál ennél többen regisztráltak (56 ezer fő) állást keresőként. (A 2009. évi adatok ezzel szemben: 92 ezer, illetve 123 ezer fő.)

Novemberig a bruttó és nettó keresetek az előző évhez viszonyítva majdnem 10 százalékkal emelkedtek. (2009-ben a bruttó keresetek csak 0,5, a nettók 1,7 százalékkal nőttek.) A versenyszférában 9, a költségvetésiben 11 százalékos volt a növekmény. A reálbérek a nemzetgazdaság egészében 6 százalékos többletet jeleztek. (2009-ben 2,4 százalékos csökkenést.)

A fogyasztói árszint 3,3 százalékkal emelkedett (2009-ben 4,2 százalékos volt a drágulás), azaz az előző évi 3,4 százalékos inflációhoz képest az árnyomás enyhén gyengült. Vagyis az életszínvonal kiemelt mutatói a mély recesszió ellenére nem jeleztek nagy bajt, sőt, egységnyi GDP-re több mint kétszer akkora reálkereset-növekmény esett, mint 2019-ben. A cégek és intézmények a kereslet zuhanásához inkább a termelékenység csökkenésével alkalmazkodtak, s nem elbocsátásokkal. (A nemzetgazdasági szinten mért termelékenység körülbelül 5 százalékkal esett –

szemben az előző évi 4 százalékos javulással.) A jelzett adatok alapján mondhatjuk, hogy sikeres volt a kormányzat válságkezelő politikája, nagymértékben megvédte a munkahelyeket, jelentős reálkereset-emelkedést tett lehetővé, és kordában tartotta az inflációt.

És itt akár be is fejezhetném, ha nem lennék kíváncsi a részletekre.

Először tisztázni kell hogy ezek az adatok nem azok az adatok. Mármint nem azok, amelyeket hosszú évek alatt kidolgozott módszerrel vettek fel a KSH munkatársai. A járvány alatt ugyanis az adatgyűjtés lefagyott, a kérdezőbiztosok és árösszeírók nem tudtak teljes körben, személyesen részt venni a foglalkoztatottság felmérésében, valamint az áruk és szolgáltatások aktuális árainak rögzítésében. Az adatok részben on-line kerültek a bázisba, már ahol erre lehetőség volt. Az elbocsátott, leépített dolgozók pedig a korábbiaknál is kevésbé kívánták és tudták felkeresni a járási foglalkoztatási hivatalokat (több helyen zárva is voltak), hogy munkanélküliként regisztráltassák magukat. Munkát úgysem kaptak volna, hiszen mindenkire egyszerre szakadt a kijárási korlátozás, pénzük nem volt az utazásokra, félelmük a fertőzéstől viszont annál inkább.

A megnehezült statisztikai adatfelvétel miatt valószínűsíthető, hogy az összesített számok a korábbiaknál is kevésbé tükrözik a valós helyzetet. Hibahatárunk kitolódásának mértékét nem tudom megállapítani, csak a tényt rögzíteni.

ingadozások

A számok átlagok. Az átlagba sok minden belefér, ám a múlt évi számok – a járvány miatt – a korábbiaknál is nagyobb kilengéseket takarnak. Az első negyedévben például még ugyanolyan gyors ütemben költötték a háztartások a pénzüket, mint a megelőző esztendőben, amikor a vásárlások anyagi feltételei minden tekintetben kedvezőek voltak. Aztán jött lezárásokkal a második negyedév, 13 százalékpontos negatív fordulattal. Az esztendő egészében mutatkozó 2-3 százalékos átlagos visszaesésben – ami ilyen világválságban egyáltalán nem sok – benne volt tehát egy első negyedévi 5 százalékos kitörés és egy 8 százalékos második negyedévi zuhanás – a további negyedévek 3-4 százalékos zsugorodása mellett (ezek mind reáladatok). Az ingadozásokat látva – ami a foglalkoztatás és az infláció adataiban is tükröződött – felmerül a kérdés: helyes-e átlagok alapján elemezni. Különösen azért, mert az időbeli különbségek más-más társadalmi csoportokat, rétegeket érintettek.

Minden társadalom különböző anyagi helyzetben lévő háztartásokból áll. Az arányok békeidőben, hosszabb távon lassan változnak, ezért az átlagokon alapuló, rövid távú értékelések helytállóak lehetnek. Ám a különbségek hirtelen változásakor az átlagszámok időbeli sorba rendezése megtévesztő. Ha például a felgyorsuló gazdagodás húzza felfelé az életszínvonalat, az átlag ebből következő emelkedése korántsem fejezi ki az egész társadalom helyzetének javulását.

Csak néhány itt következő elemi információ alapján rajzolódik ki 2020-ról a kép, hogy felgyorsult a magyar társadalmon belüli jövedelmi és vagyoni differenciálódás. Részben a lezárások miatti munka- és piacvesztések, részben a kormány szelektív gazdaságvédelmi akciói miatt. Az Unió által feloldott tilalmak (cégtámogatások tilalma a költségvetésből, előírás az államháztartás hiányának a GDP 3 százaléka alatt tartására) teremtette költségvetési és uniós forrásokat a kabinet elsősorban a beruházások és nem a fogyasztás felé allokálta, aminek következtében a gazdagok még gazdagabbak lettek (és lesznek), a szegények pedig még szegényebbek.

Minthogy a differenciálódás változásának mértékéről nem állnak rendelkezésre megbízható információk, be kell érjünk az átlagadatok értékelésével. De a mögöttük rejlő időbeli és térbeli különbségek miatt ezekből csak óvatosan következtethetünk a társadalom egészére, s ezt mindenképpen ki kell egészíteni részlelemzésekkel.

A KSH – mint utaltam rá – kétféle adatfelvételt nyert számokat publikál a foglalkoztatásról. A kikérdezésen alapuló, megkereséses munkaerő-felmérés torzítása alapvetően abból a szabályból adódik, hogy foglalkoztatottnak kell tekinteni mindazokat, akik a megkeresés hetében pénzért legalább egy órai munkát végeztek, vagy ha nem dolgoztak, akkor is volt munkahelyük, ahonnan csak átmenetileg voltak távol. A szabály nagyon laza (egyébként nemzetközi egyetértéssel faragták ilyenre), hiszen állás nélküliek tömegét varázsolhatja foglalkoztatottá. Az így kapott adat azonban tendencia kifejezésére elfogadható, ha az alkalmi munkákból élők száma nem változik jelentősen. Az elmúlt évben azonban nálunk épp az volt a jellemző, hogy az állásukat veszítők a korábbiaknál nagyobb mértékben kényszerültek alkalmi munkavállalásra. Így foglalkoztatottnak minősültek, miközben tulajdonképpen munka nélkül voltak. A HVG közlése szerint a decemberben kimutatott 4,5 millió

munkavállalóból (erre a számra különösen büszke Orbán Viktor) 700 ezer nem végzett munkát, mert vállalkozását vagy munkáját fel kellett függeszteni, szüneteltetni kellett.

kétely

A KSH által kimutatott 4,5 milliós kör azért is dezinformatív, mert beleszámítódnak azok a külföldön dolgozók is (90–110 ezer fő), akik megtartották a magyar lakcímüket és kapcsolatukat az itthon maradottakkal. Ők hivatalosan a magyarországi háztartások külföldön dolgozó tagjaiként szerepelnek a foglalkoztatottsági statisztikában. Normál időkben még ez az adat is alkalmas lehet a tendencia megjelenítésére, hiszen a hibaszázalékot állandónak vehetjük. De irreális, hogy az esztendő átlagában a dolgozók létszáma csak 52 ezer fővel csökkent. A KSH másik adatfelvétele, amely munkaügyi jelentések alapján állapítja meg az alkalmazásban lévőket, megerősíti a kételyt. A felmérés nem olyan teljeskörű, mint a kikérdezésen alapuló, mert csak a 4 főnél többet foglalkoztató vállalkozások statisztikáját tartalmazza. De a 4,5 millió foglalkoztatottal szemben ebben csak 3,1–3,2 milliót tartanak nyilván alkalmazottként, akiknek a száma 2020 folyamán nagyjából 110 ezer fővel csökkent. Bár ez a mutató közelebb áll a valósághoz, mégsem tükrözi hitelesen. Nincsenek benne a részmunkaidőben dolgozók; a válságba került ágazatokban jellemzővé lett a teljes munkaidősök részmunkaidőbe „szervezése”. Nem tartalmazza az 5 fő alatti létszámmal dolgozó mikrocégeket, s ezek több százezren lehetnek; körüket a válság érzékenyen érintette. Továbbá hiányoznak a feketén foglalkoztatottak, hiszen róluk a cégek – legyenek bármekkorák – nem küldenek munkaügyi jelentést. Márpedig a zárások idején elsőként ezeket a többnyire alkalmi munkából élő vagy/és feketén dolgozó rétegeket építették le.

Mindezek után talán nem tűnik elhamarkodottnak a megállapítás, hogy 2020 átlagában jóval nagyobb volt a foglalkoztatás visszaesése, mint ami a hivatalos adatokból kiolvasható. Ugyanerre a következtetésre jutunk akkor is, ha a munkanélküliség adatait vizsgáljuk. Nem igaz, hogy akinek nincs munkája, az munkanélküli. A munkanélküli státuszt ki kell érdemelni: csak az lehet munkanélküli, aki a megkérdezés hetében pénzért nem dolgozott, a megelőző négy hétben aktívan keresett munkát, és ha talált, akkor két héten belül munkába tud állni. Aki akárcsak

egyetlen órában végzett pénzért munkát, már nem munkanélküli (hanem foglalkoztatott), ha nem regisztráltatta magát a foglalkoztatási hivatalban, nem munkanélküli, ha nincs olyan egészségügyi állapotban, hogy rövidesen munkába állhat, nem munkanélküli. (Nem csoda, hogy e szabályokat így alkották meg – nemzetközileg –, mert így jóval szűkebb a kör, mint amennyien ténylegesen elvesztették az állásukat, alkalmi munkájukat és szeretnének dolgozni.) E munkaerőfelmérésen alapuló statisztika szerint csak 38 ezer fővel nőtt a munkanélküliek száma a válság évében, ami elképesztően alacsony szám. Valamivel nagyobb, 65 ezer fős növekedésről adott jelentést a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat – ez az intézmény az ott megjelent munkát keresők adatait rögzíti. Ám ez is korlátos, mert ha valaki reménytelennek tartja a munkakeresést – a válság erre jó okkal szolgál –, nem keresi fel az intézményt, 3 hónap után úgysem kap álláskeresői járadékot.

A ténylegesen állásukat vesztek éves átlagos számának becslésénél abból indultam ki, hogy az alkalmazotti létszámcsökkenés zöme állásvesztés (körülbelül 100 ezer fő). Ehhez hozzá kell adni az öt fő alatti vállalkozók körében (körülbelül 700 ezren lehetnek) bekövetkezett létszámleépítést, amit alsó értéken 200 ezer főre teszek. Így

2020-ban körülbelül 300 ezer fővel emelkedett a ténylegesen munkájukat elvesztők száma, amiből 450 ezres munkanélküli sereg lett (hozzáadva a 2019. évi átlagot). Ez 9,5 százalékos munkanélküliségi rátát jelent, s ez sokkal inkább összhangban van a GDP-visszaesés mértékével, mint a KSH kimutatásában szereplő 4,3 százalék. Az esztendő átlagában arányos azzal a 700 ezres kapun belüli munkanélkülivel, amit a HVG szakírója a decemberi 4,5 millió foglalkoztatotton belül minősített. (HVG, 2021. febr. 4. *Állásban, munka nélkül*)

A forintban kifejezett, nominális bér adatokkal – a járványtól függetlenül is – évek óta az a gond, hogy a KSH a költségvetésből és a jelentős bérigényű nonprofit szervezeteknél finanszírozottakon kívül csak a négy fő feletti vállalkozások teljes munkaidőben foglalkoztatott munkavállalóit veszi figyelembe. Így jön ki például 2020-ra az a 400 ezer forint körüli bruttó és 290 ezer forint körüli nettó kereset, amit irreálisan magas volta miatt sokan cáfolnak. Köztudott, hogy a kisebb cégeknél alacsonyabb a bérszint, nem beszélve a részmunkaidőben foglalkoztatottakról. Az alacsonyabb bérek hiánya az átlagot felfelé torzítja. (Becslések szerint, ha a teljes bérskála középértékét vennék, körülbelül 20 százalékkal kisebb bérszint jönne ki.)

Ám a bérdinamika mérésére ezek az adatok is megfelelnek és a nemzetgazdaság egészére is kiterjeszthetők, ha a kisebb cégeknél nincsenek nagyobb változások, s azok követik az előírt minimálbér-emeléseket. 2020 azonban olyan változásokat hozott a foglalkoztatási és bérszerkezetben, ami erősen megkérdőjelezi a nominális béremelkedés valóságtartalmát, kiterjesztheségét, értelmezhetőségét a nemzetgazdaság egészére.

Megnőtt a részmunkaidőben foglalkoztatottak aránya, az ő csökkentett keresetük adatai nem szerepelnek a statisztikában.

mindenképpen megtévesztő

Megugrott az elbocsátottak száma, az ő nulla fizetésük szintén kimaradt a számba vételből. A foglalkoztatásban bekövetkezett arányváltozás feljebb

tolta a nominális átlagbérszintet, ami hozzájárulhatott, hogy a válság ellenére magas, 10 százalék körüli bérnövekedést mutatott ki a statisztika – ez mindenképpen megtévesztő. S ehhez jönnek a 2020. évi infláció méréséből következő problémák.

Az esztendő átlagában kimutatott 3,3 százalékos inflációt (az euróövezetinek körülbelül a tízszerese) senki nem hiszi el, aminek ezúttal reális, akceptálható alapja van. A már említett adatfelvételi gondokon túl – s valószínű, ez a súlyosabb mozzanat – a pandémia idején alapvetően változott a háztartások fogyasztási szerkezete, amit az indexszámításnál nem vehettek figyelembe. Erősen visszaesett a nem alapvető cikkek vásárlása (ruházat, számítástechnika, üzemanyag, gépkocsi, újság, bútor), korlátozódott a vendéglátóipari, közlekedési, kulturális és üdülési szolgáltatások igénybevétele, viszont nőtt az élelmiszerek, a gyógyszerek és az egészségügyi szolgáltatások iránti kereslet. A jelentős fogyasztási arányváltozások kifejezését nem tette lehetővé az árindex-számítás szabálya, amely szerint az egyedi árindexeket a két évvel korábbi fogyasztás arányaival kell súlyozni. Emiatt a kimutatott 103,3 százalékos árindex lefelé torzított.

Vagyis a nagyobb drágulást jelző áru- és szolgáltatáscsoportok (élelmiszerek, gyógyszerek, egészségügyi szolgáltatások) a valóságosnál kisebb súlyokkal szorzódtak. És azok a termékek és szolgáltatások, amelyek árszintje csökkent vagy kevésbé emelkedett (üzemanyagok, ruházat, közlekedés, sportszerek stb.) a valóságosnál nagyobb súlyt kaptak az indexben. Így a járvány által teremtett tényleges fogyasztói arányokkal számolt hazai drágulás a publikáltnál nagyobb léptékű.

jóval kedvezőtlenebb

Összességében a hivatalos statisztikai képnél jóval kedvezőtlenebbek a valóságban a háztartások életszínvonal-mutatói. A foglalkoztatási helyzet nagyobb mértékben romlott, a nominális keresetek kevésbé emelkedtek, az infláció viszont magasabb, a reálkeresetek növekedése alacsonyabb volt.

Ha a kormány a papíron kimutatott adatok alapján hoz döntéseket, mondván nincs is komoly szociális probléma, súlyosan téved. S téved Orbán Viktor is, aki a Magyar Kereskedelmi és Iparkamarában azzal dicsekedett, milyen jó döntés volt elhárítani a segélyalapú gazdaságpolitika kísértését. Ez a politika szaggatta tovább a társadalom szövetét, s a nagycégeknek kiutalt százmilliárdokkal együtt felgyorsította egy banánköztársaság kiépítését.

kép | shutterstock.com

Szabó Attila

ANGYAL EGY FÖLDRE BORULÓ CSERESZNYEFAÁGON

[VIZONTLÁTÁS]

2021-02-06 | **VERS, VIZONTLÁTÁS**

Novák Gábor: Angyalka című írásához

Régen láttalak így meg, ennyire tisztán.
Lesütött tekintetemet körülöleled.
Ahogy ott ülsz. Kissé már elhíztál.
De a lábad még most is szántja az eget.

Kalimpál. Hadar. Rohanóst játszik.
Szirmok úsznak körülöted, mint a halak.
Nem is vettem észre mostanáig,
már mióta fejjel lefelé tartalak.

Már mióta nem néztem szemedbe, látva.
Munka, család, önkereső hobbi.
Egészen elfelejtettelek mostanában.
Csak ülni járok hozzád, s meghalódni.

Nem baj, súgja, üzeni a hátad,
keresgélj csak bátran, s talán kivárom.
Gyere vissza hozzám, hogyha megtaláltad.
S virágba borulsz a cseresznyefaágon.

kép | shutterstock.com

Szirmai Panni

HÉTKÖZNAPI ÖKOFEMINIZMUS

[VISZONTLÁTÁS]

2021-02-11 | ESSZÉ, VISZONTLÁTÁS

Val Plumwood: Feminizmus – Ökofeminizmus című írásához

Háztartásvezetés vagy tudományos tevékenység; anyaság vagy karrier – sokan ma is ilyen sematikus, egymást nagyrészt kizáró ellentétpárokban gondolkodnak – és gondolkodtatnak. Hasonlóan leegyszerűsített témák uralják a mindennapi élet többi területét, a diszkriminációtól a klímaválságig. A feminizmus a nők és az őket körülvevő (társadalmi vagy akár mikro-) környezet összefüggéseivel, hatásaival foglalkozik. Szűkebb értelemben az emberek közötti egyenlőséget vallja, elsősorban a nők életkörülményeinek, érdekérvényesítésének jobbítását sürgeti. Az ökofeminizmus az alapkövetelményeken túl új szemléletmódot feltételez.

Val Plumwood feminizmusról és ökofeminizmusról szóló alapvető tanulmánya eredetileg 1993-ban jelent meg a szerző *Feminism and the Mastery of Nature* című kötetében. A magyar fordítás 2000-es megjelenése óta nagyon sok minden változott. A feminista szempontú ökokritika elterjedését nyilvánvalóan a környezeti krízis hajtja. A kortárs ikonná vált Greta Thunberg és az „ifjúsági klíma-aktivizmus” népszerűségével együtt a nők generációs szerepváltása is felgyorsult ^[1].

Az (amerikai) feminista aktivizmus második hullámának „personal is political” jelmondata alapjaiban forgatta fel a rendszert, amelyben a nők helye otthon, a konyhában van, és semmi keresnivalójuk a társadalmi érvényesülés környékén. A patriarchátus azonban nem omlott össze, alapvetően ma is ebben a társadalmi struktúrában élünk – sőt, a feminista törekvések-megmozdulások rengeteg embert és családot választás elé állítottak: a hagyományos családi munkamegosztást kövessék vagy lépjenek tovább.

női önrendelkezés

A személyestől a nyilvános tér felé haladva, a testtől (női önrendelkezés, testtudatosság) a kisebb közösségeken (család) keresztül a mikrokörnyezet (munkahely, lakóhely) után társadalmi szinten is megmutatkozik, hogyan változik, milyen feszültségekkel teli ez a gondolkodásmód.

A legegyszerűbb női testi tapasztalatokhoz (menstruáció, termékenység, terhesség, szülés, menopauza) kötődő feminista toposzokon túl hangsúlyos a testtudatosság. A hagyományosan női önrendelkezés témakörébe tartozik többek közt a biztonságos

fogamzásgátlás, a legális abortusz, a szülészeti erőszak kizárása [2] .

Az ökofeminista irodalom szerint ma is a férfitulajdonságok és -igények határozzák meg világszerte [3] . A nők és férfiak által egyaránt használt eszközök, járművek, tárgyak, szolgáltatások rendre a férfiak testi, szellemi, materiális szükségleteinek kielégítését szolgálják. Az autók formatervezésénél és biztonságtechnikai kialakításánál például nem veszik figyelembe a női test sajátosságait, s ez végzetes lehet egy balesetnél [4] .

Az úgynevezett *rózsaszín adó*, sajátos, gender alapú negatív megkülönböztetés: a nőknek szánt termékek magasabb árúak. Csak a nőket terheli, még hozzá életük közel négy évtizedén át a menstruációs költség, a rossz körülmények között élő lányoknak, asszonyoknak gyakran nincs pénzük megfelelő eszközökre, ezért napokra kimaradhatnak az iskolából, a munkából is [5] – mára a „menstruációs szegénység” kifejezés közzismert lett. A fejlődő országokban hatalmas (de jórészt feltáratlan) problémát jelent a nem megfelelő menstruációs termékek (koszos rongy, hamu stb.) használatából eredő fertőzések, szövődmények. Az elterjedt szokások és hagyományok szerint a nőket gyakran tisztátalannak bélyegzik a vérzés miatt, és változatos formában érheti őket emiatt diszkrimináció. A széleskörben használható, megfizethető egészségügyi betétek előállítására talált megoldást egy indiai férfi. A „Betétemberként” elhíresült ötletgazda találmánya egy olcsón előállítható betétgyártó gép, ami munkát ad a helyi nőknek és elősegíti az intim higiénia fejlődését, sőt, rombolja a menstruációhoz kötődő tabukat. [6]

Sajnos, Magyarországon még nem érvényesül a fejlett országokban egyre elterjedtebb tendencia, hogy a rászorulóknak ingyenessé teszik a menstruációs termékeket [7] .

A feminista kritika egyik legfontosabb témája a női test feletti irányítás. A patriarchális társadalmi rendszerben a nőket reprodukív szerepre redukálják. Ez elnyomásának alapja. A több kérdésben is széttartó feminista irányzatok arról is vitatkoznak, mennyit számít a Földnek, ha a nők sokasága elutasítja a reprodukív szerepet. A feministák a „my body, my choice” jelmondat jegyében a testük feletti önrendelkezést alapvető jognak tekintik. Világszerte küzdenek az abortusztilalom, mint a nők szabadságát és a legszorosabb értelemben vett testi épségét veszélyeztető, elnyomó politikai eszköz ellen. A legfrissebb hírek 2020 őszén a lengyel nők megmozdulásairól szóltak ^[8], de a magyar közbeszédben is jelen van az abortusz témája ^[9].

kulturális akadály

A gyerek a nő életében kulcsfontosságú, akkor is, ha szeretne, és akkor is, ha nem. De a gyerekek eltartása, felnevelése a nők többségének súlyos gond. A vállalt gyerektelenség társadalmi elfogadását pedig ma is sok kulturális akadály nehezíti. ^[10] A fejlett világban évről évre több millió nőt érint a kérdés, sokan a globális klímaválság miatt, a Föld túlnépesedésétől tartva döntenek a gyerektelenség mellett. Az amerikai fiatalok harmada a klímaváltozás miatt tervez kevesebb gyereket. ^[11] Egy kutatás szerint a bolygó és az emberiség élhető jövőjének ez a leghatásosabb megoldása: a gépkocsi használat elhagyása és a növényi étrend messze kisebb jelentőségű az ökológiai lábnyom csökkentésében, mint a gyerektelenség ^[12]. Greta Gaard ökofeminista aktivista „elitista retorikai eszköznek” tekinti az érvelést, amely eltereli a figyelmet a gender, a szexualitás és a faji egyenjogúság súlyos kérdéseiről.

„A természet feminista ügy” ^[13] – fogalmazznak ökofeministák a klímaválságról –, hiszen a természeti és környezeti problémák megértése hozzájárul a nőket érintő elnyomás működési mechanizmusának megértéséhez, és ahhoz, hogyan kapcsolódik mindez a természet kizsákmányolásához. Az ökofeministák ma a klímaválsággal összefüggő, rendszerszintű egyenlőtlenségekre mutatnak rá, és kiemelik a fejlett világ túlfogyasztásának szerepét. ^[14]

Eközben az ökoszisztéma harmonikus működésének megőrzése és a fenntarthatóság különböző társadalmi és gazdasági érdekekbe ütköznek. Kutatások bizonyítják, hogy a nőket súlyosabban érintik a klímaváltozás hatásai (például többen halnak meg

természeti katasztrófákban, áradásokban sokan azért, mert nem tudnak úszni vagy nem akarják magára hagyni magatehetetlen rokonaikat), sebezhetőségüket a kötött társadalmi szerep, a nemi diszkrimináció és rossz gazdasági helyzetük határozza meg. ^[15] A fejlődő országokban a nők közvetlenebbül tapasztalják az ökológiai válságot: a nyomor, a termőföldek elsivatagosodása és az elvándorlás együttesen sújtja őket; gondoskodási feladataik mellett gyakran a távol szerencsét próbáló apa helyett kényszerülnek családfenntartó szerepbe.

A klímaváltozás kérdéskörét tudományos problémának tekintő, „maszkulinista válasz” ^[16], amely technológiai és tudományos megoldást kíván, igyekszik negligálni a társadalmi következményeket, és folytatni a környezeti kizsákmányolás és a kolonializmus hagyományait. A tudományos és filozófiai megközelítések közül a mélyökológia nem szorítkozik az ember közvetlen környezetkárosító hatásaira (túlfogyasztás, szennyezés) ^[17]. Az ökofeminizmus a mélyökológiából kiindulva az emberközpontú (antropocentrikus) világkép kritikájaként rámutat, hogy mára az *andropocentrikus*, vagyis férfiközpontú szemlélet vált jellemzővé. Ennek fényében nem az emberi faj érdekei és igényei kerülnek középpontba, hanem csak a férfiaké.

a nők és a természet

Az ökofeminizmus a nők és a természet közötti párhuzamok mellett a női értékrendbe illeszkedő természetközelségre figyel. Manapság a vidéken élők és a mezőgazdasággal foglalkozó, jellemzően

alacsonyabb jövedelmi osztályba tartozóknak van erre igazán lehetősége, bár a földművelés és állattartás inkább kimerítő fizikai munkát jelent. A nagyvárosi életmód és a középosztálybeli értékrend nem alkalmas a természetközelségre. Mégis tapasztalható a Z generációban (közülük a városban élő, középosztálybeli családból származó fiatalok körében) az ökológiai tudatosság erősödése, fogékonyak a fenntarthatóságra, a környezetvédelemre, a természetbarát megoldásokra.

Nehezebben igazolható Plumwood állítása, hogy a mai középosztálybeli nők „*életmódja és személyisége nagyobb összhangban van a természettel*”. A nők (és a férfiak) egyéni vagy egy közösség tagjaként megélt érdeklődése, vonzódása a természetközeli élethez nem csak társadalmi szinten értékelhető igény és elérhető

rekreációs lehetőség. Az egyre gyorsuló mindennapi mókuserékben – és a manapság még inkább jellemző home office bezártságában – felértékelődik a természet és minden hozzá kötődő kulturális érték, a nyugalom, a csend, a minőségileg eltöltött idő. A koronavírus egyik hosszú távú következménye, hogy a családok a városból az agglomerációba kíváncsokozhatnak.

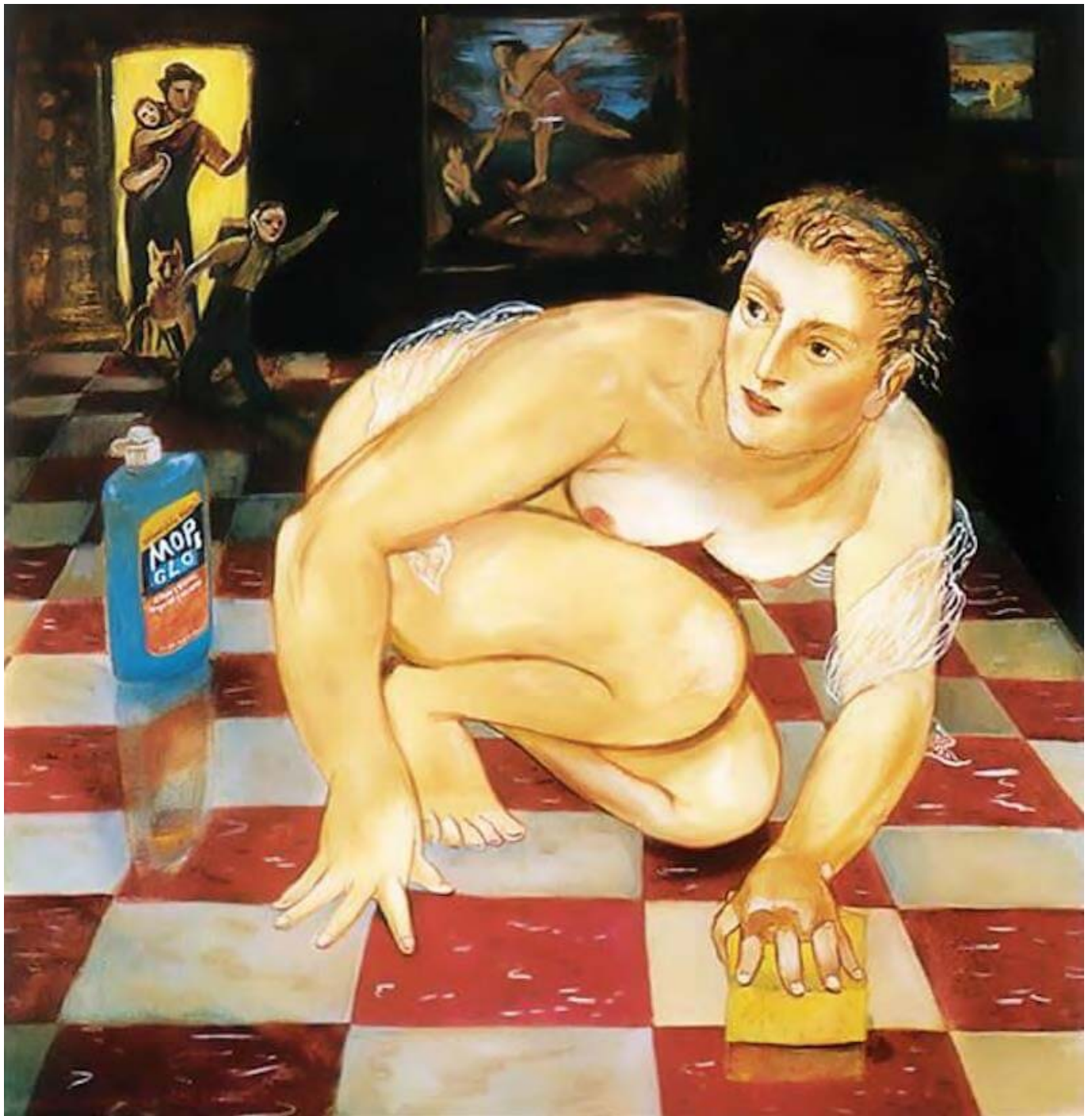
Cinzia Arruzza, Tithi Bhattacharya és Nancy Fraser munkája, *A 99% feminizmus* című kiáltvány 2019-ben jelent meg. Az írás a mai feminista mozgalmat a jelenkori társadalmi, gazdasági és ökológiai válságokkal hozza összefüggésbe. A közérthető kiáltvány a nők társadalmi problémáit foglalja rendszerbe, és a tágabb kontextus – rasszizmus, lakhatási válság, szexuális kizsákmányolás, fizetetlen munka stb. – vázolásával globális antikapitalista feminista aktivizmust vizionál. A cím a ma is meglévő társadalmi egyenlőtlenségekre utal: az eredményeket a jól szituált középosztálybeli nők szűk köre érzékeli, előttük nyíl(hat)nak új lehetőségek (karrier, oktatás).

A nyugati országokban marginalizált csoportokhoz tartozó nők – bevándorlók, színesbőrűek, tanulatlanok, fogyatékkal élők, gyereküket egyedül nevelő anyák stb. – mind más és más nehézséggel szembesülnek. Az alacsonyabb néposztályokban és a nagyvárosoktól távoli, perifériás területeken a nők életét a közösség uralkodó hagyományai határozzák meg. Ide tartozik az afrikai nemiszerv csonkítástól ^[18] a menstruáló nepáli lányok életveszélyes kirekesztésén át az univerzális „az asszonynak a konyhában a helye” népi bölcsességig sok minden. Nepál és India egyes részein máig élő hagyomány, hogy a menstruáló (vagy gyermekágyas) nő nem érinthet élelmiszert és az otthona helyett egy kunyhóban kell aludnia a vérzés ideje alatt. A szokás amellet, hogy megalázó és nem higiénikus, életveszélyes is, falun gyakran támadják meg vadállatok a kunyhóban alvó lányokat, de füstmérgezésben is meghalhatnak. ^[19]

otthoni műszak

A „természetet kirekesztő és ellenőrző fehér, nagyrészt hímnemű elit” körébe simul a kisebb női elit, akik a 99% *feminizmus*a kiáltvány szerint a megszerzett magas

pozíciójukban nem vállalnak szolidaritást az elnyomott nőkkel, sőt bizonyos esetekben hozzájárulnak a további kizsákmányolásukhoz. A modern nő az „otthoni műszak” mellett egyre inkább részt vesz a produktív munkában, bár jellemzően alacsonyabb fizetésért és rosszabb munkakörülmények között dolgozik. Mindeközben a gondoskodási feladatok, az úgynevezett láthatatlan vagy reprodukív ^[20] munka, amit jellemzően nők és jellemzően alulfizetetten vagy ingyen végeznek, a nemzeti össztermék részét képezi ^[21]. Csak becslések vannak arról, milyen mértékű ez a fizetetlen munka, és milyen nagy szerepet játszik a gazdasági működésben. ^[22] A feminista törekvések a gazdasági elnyomás sajátosságaival is foglalkoznak ^[23]. Silvia Federici feminista társadalomtudós „Fizetést a házimunkáért” ^[24] mozgalma a hetvenes évek Amerikájában indult, mára az otthoni munkavégzésen belül a gondoskodó feladatkörök társadalmi szintű elismerése került a feministák fókuszába ^[25]. A gondoskodó jellegű feladatokat (házvezetés, idősápolás, gyerekgondozás) a fehér felső-középosztálybeli nők éppen a hátrányos helyzetű nőknek szervezik ki alacsony fizetésért, ezzel újratermelődik a láthatatlan munkából eredő, függő helyzet.

Val Plumwood szerint: „Férfiaknak és nőknek közösen kell létrehozni olyan alternatív kultúrát, mely az emberi személyiséget a természetből eredőnek, nem pedig azzal ellentétesnek tekinti.” Az alternatív kultúra kialakításának alapvető szempontja lehet a nők igényeinek és sajátos – a férfiakétól eltérő – életvilágának tudatos megfigyelése. Nem az a cél, hogy mindenki egyforma legyen, hanem az, hogy mindenki önmaga lehessen.

A természet és a női nem között párhuzamot vonó ökofeminista alapvetés a

kizsákmányolás és az erőforrások kimerítése terén ma is érvényes. A szemléletváltozáshoz – ami a gyakorlati intézkedéseknél bonyolultabb – még nagyon sok időre van szükség.

1. Federmayer Éva: *Ökofeminizmus: női kalauz az ökológiai-társadalmi összeomlás elkerüléséhez*, Imágó Budapest, 8 (4): 58. ↑
2. <https://www.today.com/health/dismissed-health-risk-being-woman-t153804> ↑
3. Caroline Criado Perez: *Láthatatlan nők. Így vesszük semmibe a népesség felét az adatokra épülő világban*, Gabó Kiadó, Budapest, 2019. ↑
4. <https://www.axios.com/gender-gap-car-safety-leaves-women-risk-bb125ad8-cf13-4546-a4d1-21634e450b3c.html> ↑
5. <https://abcug.hu/a-zokni-a-betet-a-zsepigomboc-pedig-a-tampon-a-raszorulo-noknek/> ↑
6. <https://24.hu/kulfold/2019/01/06/a-betetember-indiai-szuperhos-a-menstruacios-szegenyseg-es-tabu-ellen/> ↑
7. Bár vannak itthon sikeres civil kezdeményezések az ügyben, például a „nemluxustáska” kampány évek óta gyűjt tisztálkodószerekkel és intim higiéniai termékkel telerakott táskákat rászoruló nőknek.
<http://nemluxustaska.hu/hova-vidd-a-taskat/> ↑
8. Lengyelországban a törvényjavaslat szerint akkor sem hajtható végre terhességmegszakítás, ha a magzat biztosan nem életképes.
<https://merce.hu/2020/10/28/sztrajkolnak-a-lengyel-nok-az-abortusztilalom-miatt-magyarorszagon-is-tobb-szazan-tuntettek-ellene/> ↑
9. <https://tasz.hu/a-terhesseg-megszakitas-hazai-szabalyozasa> ↑
10. A „hagyományos, keresztény” családmodell a nyugati kultúrákban is meghatározó értéknek tekinti a gyereket, bár a fejlett világban növekszik az egygyerekes családok száma.
Sheila Heti magyar származású kanadai íróő *Változások könyve* című kötete az anyaság társadalmi, kulturális tabujait is vizsgálja, és felveti az egyéni felelősség és szabadság kérdéseit.
Sheila Heti: *Változások könyve*, Libri Könyvkiadó, 2019. ↑
11. <https://www.bbc.com/worklife/article/20190920-the-couples-reconsidering-kids-because-of-climate-change> ↑
12. <https://www.theguardian.com/environment/2017/jul/12/want-to-fight-climate-change-have-fewer-children> ↑
13. Warren, Karen J., „Feminist Environmental Philosophy”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2015 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/sum2015/entries/feminism-environmental> ↑
14. Ecofeminism and Climate Justice. Interview with Greta Gaard, <https://www.the-vegan-rainbow-project.org/post/2019/04/06/greta-gaard> ↑
15. Greta Gaard: *Ecofeminism and Climate Change*, *Women’s Studies International Forum*
Volume 49, March–April 2015, 20–33. ↑
16. Ariel Salleh: *Ökofeminizmus*, (Fordította: Kremmer Sarolta), *Fordulat* 2019: 25, 146. ↑
17. Lucie Gaw: *Ecofeminism: An Incomplete Analysis of Climate Change*, *Femmagazine*, 2 March, 2019,
<https://femmagazine.com/ecofeminism-a-failed-analysis-of-climate-change/> ↑
18. <https://unicef.hu/igy-segitunk/hireink/minden-negyedik-noi-nemiszerv-csonkitast-hivatasos-egeszsegugyi-dolgozo-hajtja-veg-re> ↑

19. <https://www.npr.org/sections/goatsandsoda/2019/12/17/787808530/menstrual-huts-are-illegal-in-nepal-so-why-are-women-still-dying-in-them?t=1605391043822> ↑
20. „A reprodukív munka jellemzője, hogy számtalan különböző, egymástól látszólag független tevékenységet foglal magába. Ezeket összegezve a reprodukív munka az a tevékenység, amely a mai napig a legnagyobb emberi időráfordítást igényli globálisan.”
Csányi Gergely, Gagyí Ágnes és Kerékgyártó Ágnes: *Társadalmi reprodukció. Az élet újratermelése a kapitalizmusban*, Fordulat 2018: 24, 6. ↑
21. „Ma a különböző etnikumokba tartozó nők hozzák létre globálisan a bruttó hazai össztermék (GDP) kétharmadát – díjazás nélkül. Ők alkotják a világ szegénységének háromnegyedét, miközben a világ összes tulajdonának csupán egy százaléka fölött rendelkeznek.”
Ariel Salleh: *Ökofeminizmus*, (Fordította: Kremmer Sarolta), Fordulat 2019: 25, 146. ↑
22. <https://ujjegyloseg.hu/adatok-nok-nelkul-a-lathatatlan-tarsadalom/> ↑
23. Acsády Judit: *A gondoskodás társadalmi konstrukciója*, Replika – 85–86 (2014/1–2 szám): 147–163. ↑
24. Silvia Federici: *Wages Against Housework*, Falling Wall Press, 1975. ↑
25. Helen Hester: *Care under capitalism: The crisis of „women’s work”*, IPPR Progressive Review, Volume 24(4), 345–355.
↑

kép | Edith Vonnegut képei, wikiart.org

Bene Zoltán

SZAKÍTÁS

[VISZONTLÁTÁS]

2021-02-13 | NOVELLA, VISZONTLÁTÁS

Németh Bálint: Szósz című verséhez

– Nem gondolod komolyan, hogy ha *valaki rámosolyog valakire*, abból föltétlenül ez lesz? – Dóra arca kipirul, a szája széle remeg.

– Nem gondolom, persze, hogy nem – sóhajt Dávid megadóan, s közben eszébe jut, hogy ha valóban olyan lenne, amilyennek Dóra most minden bizonnyal látja, azt kellene felelnie, hogy „nem gondolom, hogy föltétlenül, csak bizonyos esetekben. Amikor a körülmények meg a személyek 'ideálisak'. Nem mindegy, ki az a valaki, aki valakire mosolyog, amint az sem lényegtelen, hogy a valaki, akire rámosolyogtak, mit és milyen módon lép erre. Nagy különbség van, hogy rám villantanak mosolyt és én mosolygok vissza, vagy valami macskajancsi a címzett, aki mit sem tud ezzel kezdeni. És még sorolhatnám a lehetőségeket.”

– Akkor miért mondtad, hogy nem tehetsz róla? – szipog Dóra.

Dávid nézi a lányt. *Az arc, mint egy tisztára nyalt kávéskanál, fénylik, és ez zavarja, még akkor is, ha tisztában van azzal, hogy alapvetően a könnyek okozzák. Kipillant az ablakon, az utcai lámpák sárgára színezik a ködöt.*

– Nem mondtam, hogy nem tehetek róla – emeli a tekintetét újra Dórára. – Elsősorban én tehetek róla.

Dóra a kezébe temeti az arcát. Dávid föláll, szinte lopakodva távozik. Az ajtót óvatosan húzza be maga mögött, alig hallható kattánás. Hiszen ugyanazt ragozzuk két órája, gondolja, miközben lenyargal a lépcsőn. Szükségét érzi a szünetnek.

A panelek között játszóter, a hinta láncát mintha tóból húzták volna ki, nyálkás, kellemetlen tapintású. Dávid beleerőlteti magát a hintába. Fázik, a vas szinte égeti. *Minden erkély szószék, ami van, bámulja a szemben lévő tízemeletet.*

– Mindenhonnan ellenem prédikálnak – dűnnyögi. – Vagy értem?

– Megfutamodtam – állapítja meg, kikászálódik a hintából, a közeli garázkocsma felé veszi az irányt.

Ketten ülnek a sarokban, az egyik a karjára borulva alszik, a másik a szakállát rágja. Dávid egy kis édeset kér, kísérőnek fröccsöt. A nagymellű, tésztaképu pultos lány mosolyog, amikor elé tolja a kicsike és a nagyobb poharat. A metszőfogai foltosak.

– *Bármikor rám omolhat* – mutat a sarokba, indokolatlan jókedvvel. Ingatag tornyot építettek sörösládákból. Nevet. Dávid is elmosolyodik.

Az ajtó olyan zajjal csapódik ki, *mintha elpattanna egy túl szélesre húzott vigyor*. A tulajdonos áll az ajtónyílásban, biccent, beüget a pult mögé, valamit sutyorog a lánynak. Dávid lehúzza a felest, egy hajtásra kiissza rá a fröccsöt, s már indul is.

– Rohadt egy idő van – hallja, amikor kilép. – Nem adnál egy százast?

Kacsa az, a lakótelep legrégebbi hajléktalanja, aki csak nagyritkán kacsázik a belvárosba.

– *Valahol süteményt esznek biztosan, vagy főtt húst piszkeszósszal* – magyarázza Kacsa –, én pedig megkívántam a bort. Mi a baj ezzel?

– Semmi – vonja meg a vállát Dávid, előveszi a pénztárcáját, egy ötszázast kotor elő, a kinyújtott marokba helyezi.

– Rendes vagy – mondja Kacsa, mielőtt benyit a kocsmába.

Dávid nem érzi magát rendesnek, a nyelőcsövét marja a szesz, böfög, a rossz íz előnti a száját. Jól esne egy sütemény, villan át rajta. Behunyja a szemét, maga elé idézi a pár nappal korábbi fogadást, a kiállítás végén. Látja magát, ahogy ott áll a kultúrház kisebb termében, eszi az egyik zserbót a másik után, *egy ezüstartalca lassanként megürül*, bár aligha valódi ezüst, hiába fénylik. Nem mind arany és nem mind ezüst, és akkor hirtelen az a mosoly. Kimondottan szép mosoly. Utána az az incselkedő mozdulat, amivel a mosolygó jelzi, hogy valami van a szája szélén. Ha *a szám szélét megnyalom*, gondolja Dávid, az akár félreérthető is lehet, mégis azt teszi, és pár másodperc múlva már beszélgetnek is. A mosolygó a képeiről kérdezi, melyik hol és hogyan készült, de Dávid nem akar ebbe belemenni.

– Csak *szemenszedett hazugságok jutnak eszembe* most – nevet.

– Azokat inkább hagyjuk – mondja a mosolygó. – De annyit azért árulj el, hogy a címadó fotót hol lőtted?

– Itt, az egyik lakótelepen. Biciklivel mentem hazafelé, megálltam az út szélén, és csupán annyit akartam megörökíteni, milyen az, *mikor egy fényoszó elvakít*. Csak jóval később vettem észre, hogy egy disznó ült az anyósülésben.

– Mint a Nagyításban, ha nem is olyan tragikus – komolyodott el a mosolygó, azzal belevesztek a filmekbe, később egymásba.

Dávid kinyitotta a szemét. Nem, ebben semmi sors- vagy szükségszerűség nincsen, gondolja; Dórának igaza van, ez az én hibám, csak az enyém. Vagy nem is mondott ilyet?

Maga sem tudja, miért vagy merre, de elindul. *A megállóban hangosan pletykálnak az öregasszonyok, Dávid foszlányokat hall csupán.* A játszótér melletti padon két kamasz kuporog, fázósan.

– *Az ördögnek hazudni bűn-e?* – kérdezi az egyik, talán a másiktól, talán csak úgy, költőien, de Dávid nem akarja megfejtetni, mit jelent itt és most ez a mondat, csak azt érzi, hogy nem idevaló, mert nem lehet az, egyszerűen lehetetlen.

– Dávid, nem hallod?

Valaki a nevemen szólít valakit, állapítja meg magában Dávid, és meg is pillantja az ablakból kihajoló nőt, aki a padon gubbasztó kamaszok felé integet és kiabál.

– Dávid, nem hallod? – hall egy másik hangot, egy ismerőst, és legszívesebben azt ordítaná, hát nem látod, hogy nincs mit látnod? *De hát nem vagyok itt.* Mégsem mond semmit, a hang felé fordul, Dóra egy szál pólóban és cicanadrágban áll, meg fog fájni, a pólóját már át is áztatta ez a viszkózus, borzasztó köd.

– Nem csak a te hibád, Dávid, nem hallod?

És Dávid hallja, de nem képes válaszolni. Hirtelen minden könnyűvé válik. Elindul a hang irányában, s közben arra gondol, *gázolok tovább ebben a sűrű, mustárhoz vagy takonyhoz hasonlító szószbán, amiről eldönthetetlen, hiánya vagy fölöslege valaminek*, miközben azt sem tudom eldönteni, hogy a hiány vagy a fölösleg miatt mosolyogtam vissza, a hiány vagy a fölösleg miatt történt az, aminek nem kellett volna, de az már a múlt, s ez az, ami számít. Amikor odaér, magához öleli a lányt.

– Nem csak a te hibád – ismétli Dóra. – De nem akarok ezzel együtt élni.

Dávid félszegen elmosolyodik.

– El fogjuk felejteni – suttogja.

– Veled nem akarok együtt élni – pontosít a lány, tolja el magától a férfit, azzal sarkon fordul, sietős léptekkel a panelház bejáratához megy, s mielőtt eltűnne a lépcsőházban, még visszafordul.

– Holnapra összepakolom a holmid. Most menj, ahová tudsz!

Dávid moccanatlan áll, nézi, ahogyan az erőkar behúzza a nehéz ajtót, s nem tudja, most sírjon vagy ne sírjon, menjen vagy maradjon, s közben érzi, ahogy egyre nagyobb súllyal passzírozza a talajhoz ez a sűrű, takonyszerű köd, hogy már levegőt is alig bír venni...

kép | shutterstock.com

Farkas Attila Márton

AKKOR JÖN EL A VILÁGVÉGE

ÁCS JÓZSEF ÖSSZEESKÜVÉSEK CÍMŰ KÖNYVÉHEZ

2021-02-09 | PRÓZA

Figyelj már! Na ezt kapd ki, tesó: „Először az orvostudomány történetében engedélyt kapott egy kutató, hogy emberi sejteket tartalmazó állatembriót hozzon létre” – írja a Nature. Figyelsz? *„Nakaucsi Hiromicu, a tokiói egyetem professzora, aki a kaliforniai Stanford egyetem és a tokiói egyetem kutatócsoportját vezeti, zöld utat kapott a japán kormánytól, hogy ember-állat embriókkal kísérletezzen, majd azokat be is ültesse egy nőstény állat méhében, tizennégy napon túl is megfigyelve fejlődésüket.”* És ezt a Nature írja! Hát bazmeg, az egy nagyon rangos tudományos folyóirat. Az efféle eljárások mostanáig tiltottak voltak, főként etikai okokból, meg persze mindenféle technológiai problémázás is volt. A tiltás mögött olyan aggodalmak álltak például, hogy... a cikk írja, figyelj! *„... a módszerek kiforratlansága miatt akár az is előfordulhat, hogy az emberi sejtek az erre fogékony állati gazdatestben szaporodásnak indulhatnak, eljuthatnak az agyig, és hatással lehetnek az állati tudatára. A japán kormány 2019 márciusában döntött úgy, hogy egyes, tizennégy napnál tovább tartó kutatásokat mégis engedélyez, és az ilyen embriók beültethetők, és akár meg is szülehetnek. A kutatócsoport azt állítja, hogy képesek kis lépésekben emberi őssejtek célzott beültetésével teljesen kontroll alatt tartani az állati embriókban egyes szervek fejlődését. A módszer fő célja, hogy az eljárással emberi transzplantációkhoz alkalmas emberi szerveket tudjanak növeszteni állatokban.”* Ez mondjuk, eddig is volt, ezt csinálták már egy ideje. De most jön az áttörés, *„A kísérletek kezdeti szakaszában egér- és patkányembriók hasnyálmirigyébe juttatnak emberi őssejteket, majd az ember-állat hibrideket beültetik, és csaknem megszületésükig, egereknél tizennégy és fél napig, patkányoknál tizenöt és fél napig hagyják növekedni”.* ^[1] Érted? Egy olyan idézőjelben vett „béranya” méhében. Egyelőre állatban, de lefogadom, egy idő után emberébe, sőt, szerintem már ezt meg is csinálták, csak ezt még nem lehet megírni. Szóval a kifejlődött szerveket folyamatosan vizsgálják, és ha minden a terv szerint megy, akkor a következő szakaszban megszületik az emberi sejteket hordozó kiméra. Azt is írják, hogy ilyen ember-állat embriókkal már több országban, például az amerikaiaknál is folynak kísérletek, de hivatalosan még nem adtak engedélyt sehol, hogy világra is hozzák őket

-

Te, amikor én ezt olvastam, ki is posztoltam a fészbukra, egy olyan képpel, ami azt a híres asszír szobrot ábrázolja, tudod, olyan állattestű, emberfejű figurát, és nekem rögtön az jutott eszembe, hogy végül is a mitológiában az ilyen hibridek már léteztek kurva régen. És teljesen olyan érzésem volt, hogy ezek az ősi, pogány istenek és démonok most készülnek rendesen testet öltetni. Érted? Készülnek testet öltetni, és ezek a kutatók, akik elvakultak a karriertől és szeretnek istent játszani, ezek csak az eszközeik a testetöltéshez, és nem tudják, mit is csinálnak! Ilyen folyamatok indultak be egyébként általában a világban, mert ezt nem lehet kivenni a nagy egészből. Itt bizony minden mindennel összefügg. Tehát előmászna az alvilágból a transzhumán

lények, a poszthumán létformák, a félemberek, az emberi állatok, meg a robotok, a mesterséges intelligencia. Az ősi istenek, akiknek embereket áldoztak. A kulturális környezet máris megvan hozzá. Nézd csak meg, a hagyományos embernek annyi, a család széthullott, felszaporodnak ezek a társadalmi nemek, meg minden. Mosódnak el a határok ember és gép, ember és állat között is, nemcsak férfi meg nő meg hermafrodita meg mittudomén mik között. A másik meg, amire kevesen gondolnak, hogy emberi lény formájában is járnak köztünk olyanok, akik talán nem biztos, hogy emberek. Nem a gyíkemberekre gondolok, hanem a pszichopátákra, akik ott állnak a bankok, a cégek meg a kormányok élén. Ők jobban hasonlítanak az androidra, mint az emberre. Nem működnek a tükroneuronjaik. Tehát nincsenek érzéseik, érzelmeik, vagy legalábbis csak valami csökevényes formában, inkább csak ösztön-énjük, meg korcsosult felettes énjük van, ők programok, még ha anya szülte is őket. Inkább démonok, mint emberek, érted? A mi jövőnk, embereké pedig, hogy agyak leszünk a tartályban. Tudod? És kívül pedig mindenféle botok fognak cselekedni helyettünk, mi meg feloldódunk a tartályban. És így teljesen bezáródunk a fejünkbe, a buborékba, a fészbuk is ezt készíti elő –

A tartályba fog bezáródni a véleménybuborékod is, buborék a buborékba. Ahol az agyad ázik. De ez már a tenger alatti városokban lesz, ahol megpróbáljuk túlélni a felmelegedést. Megmondjam, mi lesz? A felmelegedéssel felolvad a szibériai permafrost, és előtör a metán. Aztán majd az óceánok mélyéről is előtör a metán, és teljesen felmelegszik a földgolyó, majd hógolyó föld lesz. Ami egyébként volt már a földtörténetben, de hát állítólag az csak olyan harmincmillió évekig szokott tartani. Tehát az viszonylag rövid időszak földtörténeti mértékkel. De az emberiség megússza, a föld alá kell mennie. Ilyen üregi, barlangi, szeparált környezetbe. Földalatti városállamok lesznek. Visszatérnek a városállamok, és itt kulcsfontosságú, hogy a városállam lakosságának ugye, milyen képességekkel, milyen készségekkel kell rendelkeznie. Először is kurva fegyelmeztetnek kell lennie, és nem túl kreatívnak, mert az veszélyes. Nincs versengés, nincs felfedezés, kutatás, kételkedés, mert az bomlasztó, és a közösség életébe kerülne. Az üregi ember elsődleges tulajdonsága, hogy kooperatív. A genderizmus már egy kísérlet a szilícium-völgyi elit részéről, hogy ezt az új emberiséget kitenyéssze a katasztrófa idejére. Vágod? Mert az üregi ember városállamának alacsony tesztoszteronszintre van szüksége. Alacsony tesztoszteronszint, csökkent libidó, és az nem pusztán a szexualitás csökkenését jelenti ám, hanem az agresszióét is. Tehát kevés agresszió, kevés versengés, és ezekkel az emberekkel lehet a föld alá menni. És persze, ezért reklámozzák a vegán mozgalmat. A vegánság is kísérlet, mert van egy tudatalattira ható szimbolikus jelentése, hogy nem eszel állatot, de még tojást vagy vaját se, mert azzal is kizsákmányolod szegény állatokat, és ugye, ezzel is herélik az embert, megfosztják régi ragadozó önmagától. Azzá leszel, amit eszel. Hús helyett növény, bazmeg. És ez nagyfokú agressziócsökkentés, bizony, ami összhangban van a kooperációra idomítással. Másfelől, és szerintem ez a lényegesebb, hogy hozzászoktatnak az ízetlen úrhajós kajákhoz, mert az üregben nincs lakoma. Bár az igazi úrhajós kaja állítólag finom, na mindegy. Tehát hozzászoktatni a csökkentett tesztoszteronszintű embert a műanyaghoz. Aki evett ilyen vegán kajákat, tudja, hogy azt nem embereknek csinálják. Azt már csökkent tesztoszteronszintű, csökkent libidójú, ilyen transz-cisz-gender idomított lény zabálja, nagyon kooperatív, irányítható poszthumán létforma, ami megeszi a műanyagot, amivel a növénynek se okoznak szenvedést. És ezért alkalmasak a városállamban a túlélő emberiséget reprezentálni. És a politikai

korrektség ennek a háromságnak a csúcsán helyezkedik el, az biztosítja a gondolatrendőrséget, a belső cenzúrát és az önfegyelmet. Na, ez az egyik útja az emberiségnek, ez a nyugati, a másik a kínai. A kínai hagyományos totális diktatúra, ők csinálták ezt a vírust is, és hozzá a vakcinát, a nanorészecskékkel, ami átprogramoz, vágod. Persze a nyugati gyógyszercégek is beleteszik az oltóanyagba a cuccot, de az más program, a kiherélős kultúrbalos genderista vegán idomítás. Kíváncsi vagyok, hogy melyik lesz sikeresebb a földalatti városállamok építésében. A kínai vagy a szilíciumvölgyi? Az előbbiek jók a totalitárius megfigyelőrendszerben, a jutalmazás és büntetés jól bevett módszereiben, munkatáborok meg minden, a szilíciumvölgyi kultúrbalos cisz-hetero-transz-gender-izé, csökkent libidós politikailag korrekt vegán kísérlet meg a manipulációban. A föld felszíne pedig arra a pár évtizedre, amire az egész élővilág kihal, az iszlámé lesz. Az eleve sivatagi vallás, baszkikám! Az iszlám nagyon jól fogja magát érezni a felmelegedett, metángázzal borított földön. És akkor jön el a világvége. Tehát végül is teljesülnek a próféciák. Ez lesz holnap. Hogy holnapután mi lesz, azt még én sem tudom. Hagyd, én fizetek.

1. https://index.hu/techtud/2019/07/29/ember-allat_embriokkal_indulhatnak_kiserletek_japanban/ ↑
kép | [wikimedia.com](https://commons.wikimedia.org/)

Kicsák Lóránt

DILEMMÁK TERÉBEN

KISS LAJOS ANDRÁS A KÉPZELŐERŐ HATALMA CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

2021-02-08 | **ESSZÉ**

Kiss Lajos András újabb tanulmánykötetében a tőle megszokott magas színvonalon tárgyalja a jelenkor legégetőbb társadalmi-politikai kérdéseit, illetve ezek sokrétű értelmezéseit. A tanulmányok félig-meddig önkényesen két blokkba rendezhetők. Az első témáját és kontextusát meghatározza, hogy a politikai ideológiák hagyományos felosztása mára érvényét veszítette, s ezzel eleve lehetetlenné vált, hogy világunk komplex jelenségeit leegyszerűsítően, ideológiai fogalmakkal ragadjuk meg. A könyv középpontja a félelem politikai szerepe, kitüntetetten pedig – a politikai félelemkeltésre épülő totális rezsimek genealógiájába ágyazva – a jelenkori

populizmus, aminek sikerét részben ez magyarázza. Majd, folytatva a témát, két tanulmány szól az értelmezhetetlen és értelmetlen (ideológiai) kultúrharcról. A kötet második felében a pályatársak munkáira és gondolkodására (Tallár Ferenc társadalmi egységről szóló esszéjére, Kállay Géza Hamlet- és Wittgenstein-értelmezéseire és az én dekonstruktív kísérleteimre) reflektál, példát mutatva, hogyan nyitható vitatér az értelmes párbeszédre, ahol a saját tudásunkkal kiegészítve új szövegbe építjük mások gondolatait, tanulva belőlük, még ha nem is mindenben értünk egyet. A szerző azok közé tartozik, akik nemcsak a közép-európai rendszerváltozások utáni, de a globális szinten zajló politikai-társadalmi folyamatok miatti kiábrándultság, a nagy narratívák és a teoretikus elköteleződések értelmetlensége ellenére is hisz a gondolkodás és a párbeszéd, az értelmes megvitatás lehetőségében. Ezek az írások is egyszerre tartalmaznak a szerzők gondolataihoz fűzött lényegi kiegészítéseket, és emelik ki azokat a belátásokat, amelyek nem csupán egy szakterület képviselőit érdeklik, de megszólíthatnak és megváltoztathatnak minden gondolkodó embert.

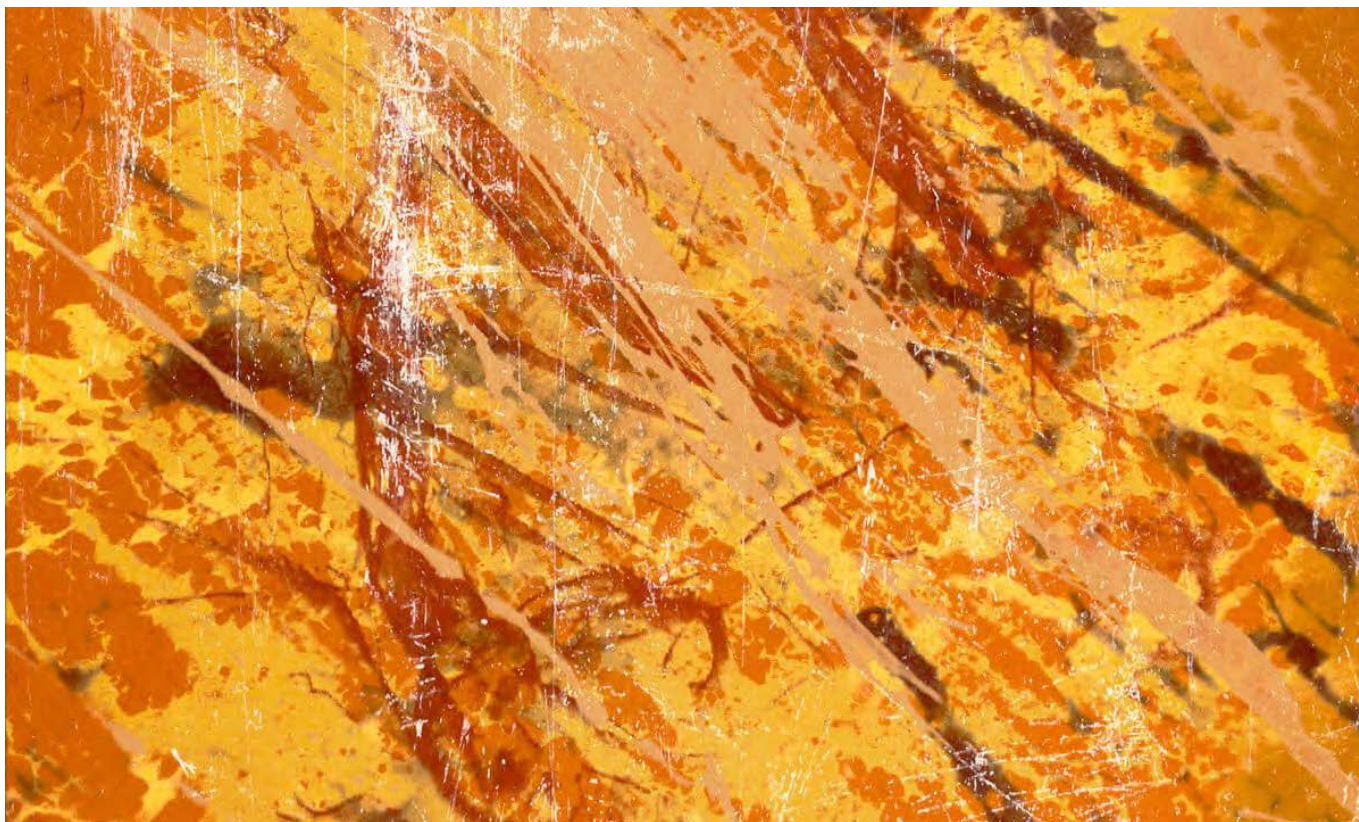
A témák szerteágazó kibontása, a gondolatok sokfélesége ellenére az olvasás egységes térben mozog, minden mozzanatot áthat a megértés és megvitatás vágya. Egy tanulmánykötetet egyébként sem a tárgyalt témák, sokkal inkább a szerző gondolkodói attitűdje és írói stílusa tesz egységessé.

többértékűség

A tanulmányok tovább viszik azt a jó ideje kimunkált értelmezői eljárást, amelyet az értelmiségi lét – a szerzőnk által nemegyszer témává tett és nyíltan vállalt – alapjellege, a dilemmában tartózkodás határoz meg. A

logikai anomáliák (dilemmák, paradoxonok, aporiák) iránti fogékonyság ma elengedhetetlen az adekvát értelmiségi-gondolkodói alapállás kialakításában, hiszen az *igazságra törő kutatást* annak ellenére sem akarjuk feladni, hogy az egyetlen és végső igazság megtalálásába vetett hitünket elveszítettük. Számos támpontot találunk ehhez a kortárs filozófiai irányzatokban, melyek alapelvükké és témájukká teszik a gondolkodás és az igazság történelmi-társadalmi kondicionáltságát. De erre kényszerít maga a sokrétű – gyakran egymással ellentétes vagy összeegyeztethetetlen alapelvekből különböző belátásokra jutó – filozófiai hagyomány is. A gondolkodás történelmi-kulturális-nyelvi kontextusainak és kondícióinak sokfélesége már eleve

arra ösztönzi a késői értelmezőket, hogy álljanak készen *több* hang (beszélő, értelem, jelentés, „igazság”) meghallására, olyan térbe idézve őket, ahol soha nem lehettek együtt, csak a képzelet teremthet köztük kapcsolatot. A dilemmáknál időző értelmezői stratégia szorosan illeszkedik a gondolkodás tárgyához: a gyorsan változó világhoz, a jelenségek és jelentések sokrétőségéhez, a lehetséges nézőpontok sokféleségéhez. Kiss Lajos András a többértékűség híve. Mindenkori a *megfontolásra méltó* feltárása vezérli. A kötet címével is mintha arra utalna, hogy nem elegendő a szikár, kalkuláló rációt működtetni, ha meg akarjuk érteni, mi történik velünk, hiszen a *képzelet hatalma* messze túlnő rajta, akkor is, amikor feltárjuk a világot és kijelöljük a világbanlétezés irányait, és akkor is, amikor megértésére és továbbgondolására törekszünk.

Szerzőnk következetesen és termékenyen érvényesíti ezt a szempontot, és feladatának érzi, hogy több nézőpontú értelmezéseivel példát mutasson. Így érzékelteti, s gyakran szóvá is teszi, mennyire hiányzik ez a beállítódás akár a szellemtudományi gondolkodók, akár a közbeszédben megszólalók körében. Ahol a leginkább szükség lenne rá, s ahol leginkább nélkülözzük, az a közös ügyek

megvitatásának terepe, a politikai diskurzus világa, amit leuralnak a pártpolitikai vagy politikai szándékkal fellépő zurnaliszta megnyilatkozások, hogy a propagandává süllyesztett mai nyilvánosságban üres fecsegéssé silányuljanak.

A szerző irdatlan szaktudását mozgósítva is könnyedén és észrevétlenül vezet be bennünket évszázados gondolkodói hagyományok alapműveibe, eszméibe. Nem öncélú demonstrációja ez a szaktudásnak, amit annyiszor tapasztalhatunk, s ami inkább letaglózza, semmint felemeli az olvasót, hanem hivatásszerű küldetés teljesítése: a legelevenebb gondolatok megismertetése az olvasóval, amelyek segítenek a világbeli események, az ezekről született értelmezések és válaszok (a zajló történelem eseményei) közötti eligazodásban. Egyszerre kapcsolja be a kortárs elméleti vitákat a magyar közgondolkodásba, és csatlakoztatja a hazai beszédmodot a nemzetközi diskurzusokhoz, széles spektrumot teremtve önmagunk megértéséhez. Fájdalmas érzekelni a kontrasztot a szerző több évtizedes törekvésének eredményei és a magyar közgondolkodás (és közállapotok szellemi alapjának) sekélyessége között.

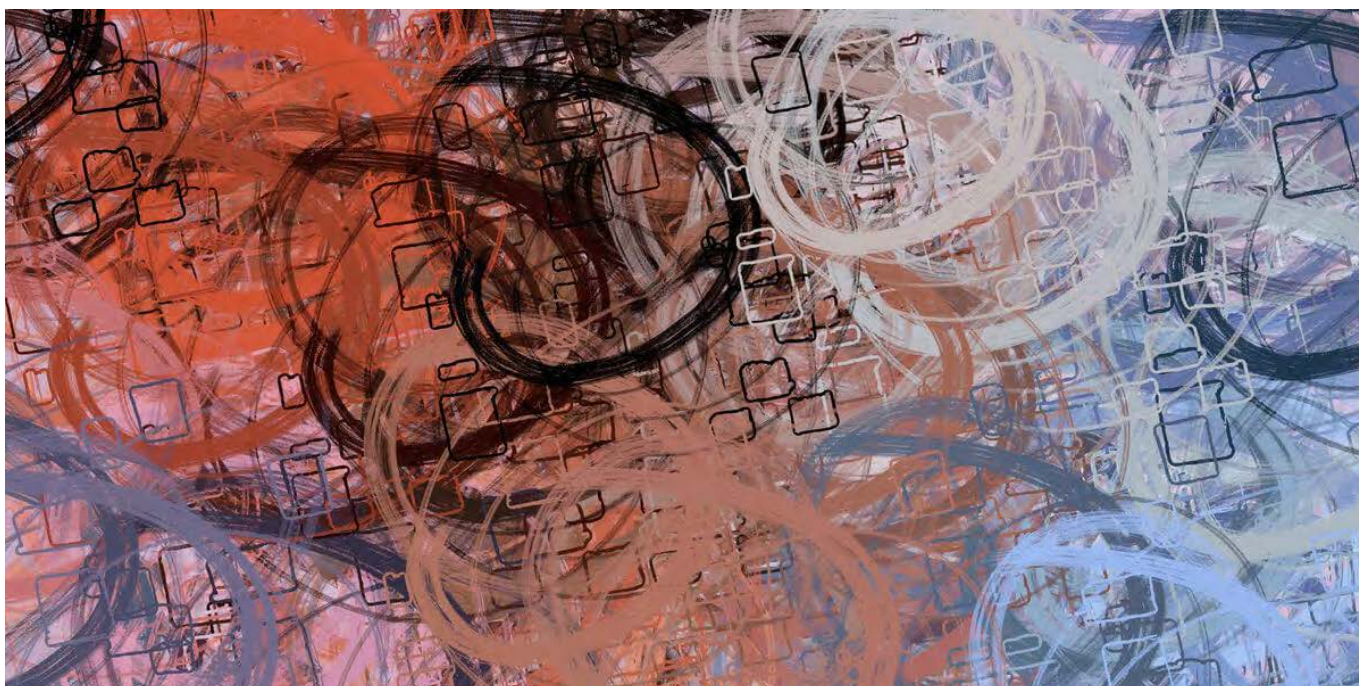
felszabadító erejű nyitottság

A sekélyesség éppen azért feltűnő, mert Kiss Lajos András munkássága olyan értékes: ő nem ismer (el) a gondolkodásban semmilyen tabut,

egyoldalúságot, kirekesztést, végső ítéletet, önös érdekű elköteleződést. A tetszés, az elismerés és az elfogadás kivívása érdekében nem hajlandó elhallgatni tényeket, elnézni jelenségek fölött vagy kioktatón lekicsinyelni gondolatokat, amelyek értékesek lehetnek jelenkori helyzetünk megértésében. Ez a sokfelé figyelés, a felszabadító erejű nyitottság teszi határozottá az értékrendjét, következetessé a gondolkodását. Nyitottság más gondolatokra, nyitottság *a másik* gondolkodására. Mintha csak maga is vallaná, olykor kérdőn, gyakran figyelmeztető hangsúllyal: „akárhonnan érkezhetsz mondat”, ugyanazzal a bizonyossággal és kétellyel, mint Pilinszky. Akárhonnan és akármikor, amiért mindenekelőtt és feltétel nélkül nyitottnak kell lennünk a másik gondolkodására és mondataira. S csak ezután jelenthetjük ki, hogy talán mégsem

akármiből születhet értelmes belátás, hiszen nem kell bármi áron el is fogadnunk, ami megszólít, ugyanakkor soha nem tudhatjuk, nem bizonyul-e igaznak, amit elsőre elfogadhatatlannak tartottunk.

Tagadhatatlan, hogy ez a szellemi készenlét befog olyan gondolatokat is, amelyeket legjobb lenne figyelmen kívül hagyni, de hozzátartoznak a diszkussziók világához. Bár személyes ízlésünk, meggyőződésünk nem engedi, hogy komolyan vegyük, még nagyon sok olvasójuk akad; ha másért nem, azért is ismernünk kell, hogy felvértezzük magunkat ellenük. Mert nemegyszer jelennek meg az elemzésekben olyan szövegek és szerzők, akik merész metaforikával adnak hangot nem is annyira meggyőződésüknek, inkább megszállottságuknak. Mégis be kell vonnunk a megvitatható körébe ezeket a gondolkodókat is, hiszen elméleti-írói munkásságuk közvetlenül folytatódik valamilyen gyakorlati-politikai szerepvállalásban, vagy ideológusokként ismerik el őket különböző politikai mozgalmak. Erre, illetve ennek veszélyére figyelmeztet Kiss Lajos András, s ez felveti a gondolkodói-közírói felelősség kérdését. Mennyire maradjon, és maradhat-e egyáltalán megfigyelői státuszban a szellem embere, és mennyire kell aktívvá válnia? S ha azt várjuk el tőle, hogy ne csupán elméletalkotó, de a világ átalakítója is legyen, mindenkor számot kell vetnünk azzal is, hogy ez a performatív tudósi tevékenység nem kizárólag a közjó érdekében alkalmazható.

Példamutató tevékenységéhez szükséges az alapállás, amely, félretéve a kordivatot, úgy köteleződik el határozott értékek, hagyományok, személyek mellett, hogy sem előzménye, sem célja nem a más és a másik elutasítása vagy ellehetetlenítése. A megfontolás és a megvitatás lehetőségére megnyitott közös teret igyekszik nyitva is tartani, és védeni anélkül, hogy erődítménnyé alakítaná, ahová bezárkózhat, ahol megvédheti magát a külső hatásoktól, és ahonnan biztos fedezékből pusztíthatja a másikat. A gondolkodásban az ideológiai bezárkózással áhított vagy megszerzett fölény a gyengeség és a félelem jele. Kiss Lajos András pedig erős, bátor gondolkodó, akinél a széles spektrumú elemzői, értelmezői és ismeretterjesztői tevékenység az elvágólagos ítéletalkotás, reflexszerű ítélet, elhatárolódás, kirekesztő megbélyegzés ellenszere. Védelem ez a tagadhatatlanul jelen lévő elvárás és követelmény ellen, hogy az értelmiséginek szükségképpen egy táborba lehet csak tartoznia, bizonyos kérdésekben csak bizonyos nézeteket lehet vallania, bizonyos kérdésekben még vitát sem nyithat, bizonyos szerzőkre és értelmezőkre nem hivatkozhat, bizonyos gondolatokkal és gondolkodókkal nem bocsátkozhat párbeszédbe. Azért válnak szinte minden írásában témává a képlékennyé és bizonytalanná lett elméleti és ideológiai határvonalak, mert szembesíteni akar azzal, hogy ennek az értelmiségi magatartásnak semmilyen teoretikus-történeti alapja nincs. Egyébként sem ott húzódnak ma már a választóvonalak érvényes és érvénytelen, értékes és értéktelen, megbeszélhető és megítélhető, progresszív és reakciós között, ahol eddig gondoltuk. Mert ezeket a határokat nem elméleti beállítódások, hanem a tényleges jelenségek jelölik ki: a világhelyzet mindenkori megváltozásával változnak a problémák körvonalai, melyek nem tisztelik az analitikus-elméleti körülhatárolást. Betüremkednek olyan területekre is, ahol nem vártuk ezeket, összezavarva egyértelműnek tűnő értelmezéseket, álláspontokat, állásfoglalásokat.

szörnyű következményekkel jár

Márpedig a kultúrharcot, amit ilyen helyzetben finoman szólva következetlen értelmiségi vállalkozásnak tarthatunk, a kizárólagos véleményalkotás, az

ítélkezés jogának kisajátítása szüli, amit nem belátás eredményez, hanem ideológiai

előítéletesség. Érvénytelenítéséhez nem újabb, semmivel sem kevésbé dogmatikus elméleti vagy ideológiai állásfoglalás szükséges. Ha számíthatnánk a megértésre, mint ahogy az elvakultság kizárja, elegendő lenne felmutatni a társadalmi jelenségek, a társadalmi szerveződés bonyolultságát, s máris értelmét veszítenék a leegyszerűsítésre irányuló kinyilatkoztatások, amelyek ugyan mindenkor szükségszerű velejárói az elméletalkotásnak és az elméletalkotó megnyilatkozásának, de soha nem lehetnek alapjai a cselekvésnek és mozgatórugói a cselekvőnek. Valójában a cselekvés lehetőségét reméli attól, ha feltöri az ideológiai monolitot, amivel kétszeresen kiélezi elmélet és gyakorlat viszonyát: megmutatja, hogy az (elvont-elméleti alapú) elvakultság szörnyű következményekkel jár (jobb-, baloldali és liberális-posztliberális totalitarizmusokról egyaránt szó esik az írásokban). De talán még világosabban láttatja, hogy az ideológiai egyoldalúság épp a *nem-cselekvés* alapelveként működik, elméleti alibit szolgáltat, hogy ne cselekedjünk (az elméleti tisztaság, idealitás és a beszennyezett valóság szembe állításával, a napi praxis morális felsőbbrendűségéből eredő lekicsinylésével). Hányszor láttuk, hogy valamilyen kihívás ideológiai állásfoglalást vont magával, amitől semmi más nem történt, és nem is akart történni, mint annak megerősítése, ki, hol (melyik oldalon, melyik táborban) áll. Hány eleve terméketlen tiltakozást látunk, miközben konkrét helyzetek megoldására nem születik konkrét cselekvési terv.

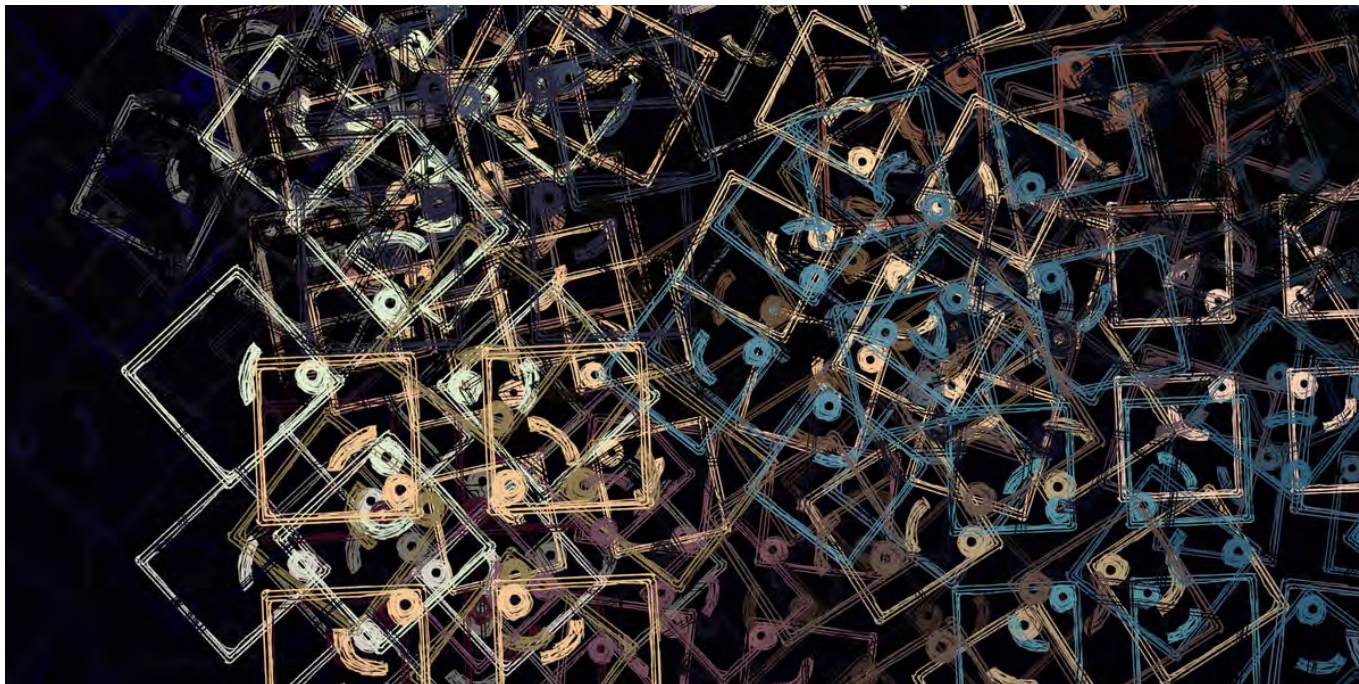
A kultúrharc nemcsak a hatalmi játszmák nyílt színterén, de rejtetten is zajlik. És mindenütt a vélt igazsághoz való megveszekedett és elvakult ragaszkodás jellemzi. Értelmetlenségét pontosan az alaptalansága adja: a hagyományos ideológiák és az ezek mentén szerveződő politikai pártok és mozgalmak elveszítették valamikori meghatározottságukat, egyértelműen beazonosítható identitásukat és értéküket. A szerző hangsúlyozza, hogy történeti szempontból a baloldal/jobboldal megnevezés nem üres vagy értelmetlen. „A baloldali perspektíva mindig a gyengék és a kiszolgáltatottak, az úgynevezett alulprivilegizált csoportok érdekeit igyekezett figyelembe venni, illetve szilárdan ragaszkodott az elméleti alapvetéshez, hogy az egyenlőtlenségek végső alapját a társadalmi struktúrában kell keresnünk. A jobboldali nézőpont a társadalmi problémákat általában az emberi gyengeségekkel, a cselekvők rossz döntéseivel és tévesen működő helyzetfelismerő képességeivel magyarázta. A nézet 'vegytiszta' képviselője leginkább a klasszikus liberálisokhoz, illetve újabban az újkonzervatívokhoz (a neokonokhoz) köthető, ami mindig problematikusá tette a liberálisok besorolhatóságát a kétosztatú sémába. Mert szabadságszeretetükre gondolva a liberálisok a baloldalhoz tartoznak, de harcos individualista ideológiájuk és kollektívizmus-ellenességük inkább a jobboldal ideológiája.”

Az utóbbi évtizedekben azonban eltűntek a világos határok. Ennek egyik oka a pragmatikus politikai döntések, melyek választások előtt és különösen választások között és után olyan szövetségek létrejöttéhez vezettek, amelyek ideológiai alapon elvileg elképzelhetetlenek voltak, mert feloldhatatlan „ellentmondást”, történelmi anakronizmust és antagonizmust hordoztak. A pragmatikus döntések arra is rámutatnak, hogy az ideológiák, miközben alapelveiket, céljaikat, lényegi megállapításaikat tekintve időtlen igazságokként tüntetik fel magukat, minden ízükben történetileg meghatározottak. Kulturális szükségszerűségek, vagyis történeti esetlegességek határozzák meg, illetve kondicionálják ezeket. Valamiképpen tehát a hosszú ideig eligazító felosztások, elnevezések, vonzások és taszítások egyszeriben – kis túlzással: Magyarországon egyetlen délután folyamán – érvényüket veszítették, „felülírt” mindent a politikai pragmatizmus. És nemcsak Magyarországon, nemcsak esetileg-kényszeredetten, mindenütt egyre határozottabban eltűntek az elválasztó határok. Miért?

szövődik az intrika

Az ideológiai elkülönülések „történelmi kondicionáltsága” mellett a zajló történelemre, a világ, a társadalmak, a gazdasági viszonyok és a politikai helyzet folyamatos változására

mutathatunk, melyek rendre új viszonyok szerint szerveződnek, új helyzeteket szülnék, s a felmerülő kérdések nem ismerik a hagyományos ideológiai válaszokat. Folyamatosan átalakuló társadalmi viszonyok és státuszok miatt más törésvonalak mentén termelődnek ki az igazságtalanságok, más értelemben és tartalommal vetődik fel a progresszió kérdése stb. Megváltozik olyan alapfogalmak és alapjelenségek értelme, illetve értéke, mint a munka, a profit, a jólét stb., módosul az állam szerepe, a nemzet és a nép fogalmaival jelölt kollektív identitásképzés. Módosul a szereplők cselekvőképessége, új szálakkal szövődik az intrika. A jelenségek nem azokat a lényegi jegyeket hordozzák, vagy nem azokat vesszük észre bennük, amiket korábban. Nehéz megmondani, ki képviseli a progressziót, ha azt sem tudjuk, merre van az előre. Könnyen lehet, hogy bizonyos területeken a konzervativizmus progresszívebb a gazdasági neoliberalizmusnál, mert az utóbbi a szabadjára engedett tevékenységével egyre több mindent sorol át az egyéni és közösségi lét védelemre szoruló feltételei közé. Azt sem tudjuk eldönteni, egyértelműen reakciós-e a nemzetállami gondolat, hiszen a globális hatások elleni védekezést, úgy tűnik, a jelenlegi jogi környezetben egyelőre a nemzetállami keretek között lehet hatékonyan biztosítani, miközben persze a nemzetállami izolációval az állam elzárhatja polgárai elől a globalizáció kínálta előnyöket, vagy gazdaságpolitikája alapjává teheti, hogy kiszolgáltatja polgárait a globális hatalmaknak. Vajon az elesetteket támogató baloldalnak a védelem vagy a szabad, ám kiszolgáltatottabb életlehetőségek biztosítása a feladata? S bármelyikhez szövetségre kell-e lépni, és inkább a liberálisokkal, mint a konzervatívokkal? Minden kérdésre tudunk a közelmúltból példákat sorolni.

Ma már korántsem evidens, hogy csak a baloldal a gyengék és a kiszolgáltatottak, az úgynevezett alulprivilegizált csoportok, a jobboldal pedig az erősek védelmezője. Megszűnt a progresszió természetes hozzárendelése a baloldalhoz, aminek következtében elveszítette a diskurzuselőnyét is. A megkülönböztetés értelmetlenségét jelzi, hogy újbaldaliak hagyományosan jobboldalinak, újjobboldaliak hagyományosan baloldalnak tartott szellemi vezérekre találtak. Ez nemcsak a határok átjárhatóságáról szól, hanem arról is, amit a szerző a szembenálló nézetek kölcsönös igazolásának nevez (107). A jobb- és a baloldalnak kölcsönösen szüksége van egymásra. És ez a teoretikus megértésre is igaz: a jelenkori jobboldali divathullám egyik lényegi magyarázata éppen az, ha fenntartjuk a megkülönböztetést. A jobboldali átrendeződés abból a kérdésből indult el, hogy a politikai hatalomnak az elesettek támogatását vagy az érvényesülni akarók segítségét kell-e előtérbe helyeznie. S mintha az a döntés született volna – világszinten –, hogy az elesettek támogatását csak úgy lehet biztosítani, ha előbb az ehhez szükséges javakat megtermelik az érvényesülni akarók. A baloldali és jobboldali politikai döntéshozók olyan társadalmi szerkezetben gondolkodnak, melynek alapját *egyfajta* gazdasági racionalitás szerint kiépülő *gazdasági* szerkezet alkotja: a szabad kezdeményezés, az egyéni vállalkozás, az önérvényesítés, a verseny, a tehetség kibontakozása pedig mind-mind a liberalizmus alapelve.

hatalmi eszköz

S ezek hajtják most, a politikai liberalizmus visszaszorulásával a kortárs jobboldali populizmust. Ezt járja körül a kötet első, nagyívű tanulmánya. Az egyéni félelemre és szorongásra épülő kollektív félelemet mint a totális és totalizálódó berendezkedések hatalmi eszközét mutatja be, amennyiben az egyéni szorongás, ha tömegpszichológiai jelenséggé alakul, nagyon jól felhasználható hatalmi eszközként (12). A hatalom pedig nem esetenként és rendkívüli helyzetekben, hanem állandóan él ezzel az eszközzel. A Hobbes-ra, Montesquieu-re, Tocqueville-re és Hannah Arendtre hivatkozó tanulmány valójában a totális államok és a jelenkori populizmusok megértésére törekszik, amennyiben a populizmus hozhatja létre a jelenkor totalitárius rendszerét. „Hobbes felfogásában az erőszakos haláltól való félelem motiválta az embereket a létbiztonságot garantáló társadalmi szerződés megkötésére, Montesquieu-nél az ázsiai zsarnokság újjászületésének lehetősége tartja folytonos rettegésben az embereket. Arendt ezektől a gondolkodóktól eltérően – lényegében Tocqueville álláspontjához hasonlóan – úgy látja, hogy az elmagányosodott tömegben megjelenő anonim szorongás a totalitárius rendszerek valódi motorja.” (14.)

Az elemzések szélesebb perspektívájában láthatóvá válik, hogy az ismert totalitárius rendszerek (az abszolút monarchiáktól a náci és kommunista diktatúrákig) valójában hosszabb ideje zajló folyamatok pillanatnyi állomásai, és semmiképpen nem rendkívüli események voltak a történelemben. „Elmúltukkal” azok a feltételek, melyek között létrejöttek (és ezek közé ma már a létrehozott és örökül hagyott „eredményeik” is beletartoznak), tovább élnek velünk. Kitüntetett szerep jut a félelem manipulálásának: a haláltól rettegő, az izolációban szorongó és a konszolidált politikai, társadalmi és gazdasági rendszerben magát feleslegesnek érző ember projekciói, melyek éppen félelme, szorongása és nihilizmusa leküzdését szolgálják. A menekülési útvonal a valóság esetlegessége elől a *fiktív következetességbe* vezet (a csak fikcióként elmesélhető következetességébe és a következetességről mesélt fikcióba). Amit minden magára valamit is adó, és a maga lényegét és feladatát megértő politikai propaganda képes is nyújtani a számára. Mindenekelőtt megalkotja

saját félelmének, szorongásának és nihilizmusának következetes fikcióját, megteremti a félelem tárgyát: ellenségképet alkot, amelyikben megragadhatóvá és indokolhatóvá válnak ezek az érzelmek.

A történeti háttér vázolása arra is rámutat, hogy a hatalom totalizálódása az emberi társadalmak lényegéhez tartozik. A félelem és szorongás az „emberi természet” vagy az ember természetes érzelmi hangoltsága, ami nemcsak az egyéni életben, de a társadalmi-politikai szerveződésben is lényeges. Ezért megfordíthatjuk kérdéseinket:

mi vezet a rendre visszatérő totalizálódó hatalmi berendezkedésekhez, mit kell tennünk, ha ezt el akarjuk kerülni. Túl gyors válasz lenne, hogy fel kell számolni az emberek félelmeit, már csak azért is, mert, mint láttuk, egyfajta természetes adottságként tekintünk rá. S közben fontos politikai funkciója van akkor is, ha a hatalom nem sajátítja ki. A félelemnek a társadalom „normális” működésében, illetve az alkotmányos rend fennmaradásában ugyanis pozitív szerepe van: kihívásokat, tiszteletet, a közösségi elköteleződés és bizalom szálait teremti meg.

Ha tehát nem az emberek félelmeit kell megszüntetni és felszámolni, akkor mit? Politikai-hatalmi eszközként a félelem nem „természetes formájában” jelentkezik, hanem projektáltan. Az egyéni és közösségi szorongásokat tárgyiasító projekciók ugyanakkor a természetes érzelmi tartalmukon keresztül manipulálják a társadalmat. Manipulált lesz a projektált félelem, amikor a tárgy nélküli szorongáshoz tárgyat rendel, és a félelemhez ellenségképet gyárt. Kiss Lajos András számára a félelem liberalizmusa tűnik értelmes megoldásnak. A félelemmentes élet biztosítása, elsősorban azzal, hogy leszámolunk mindenféle fiktív következetességgel, és belebocsátkozunk az esetleges valóságba. *A félelem liberalizmusa...* „maga a cím is meghökkentő, hiszen a liberálisokat általában olyan embereknek képzeljük, akiknek nézetei – legyen szó bármiről – szinte provokálóan magabiztosak, és úgy tartjuk, hogy egy igazi liberálistól alkatilag is idegen a félelem vagy a szorongás. Csakhogy a közhelyes gondolkodás – mint általában – itt is csődöt mond.” (34)

egyfajta kötelesség

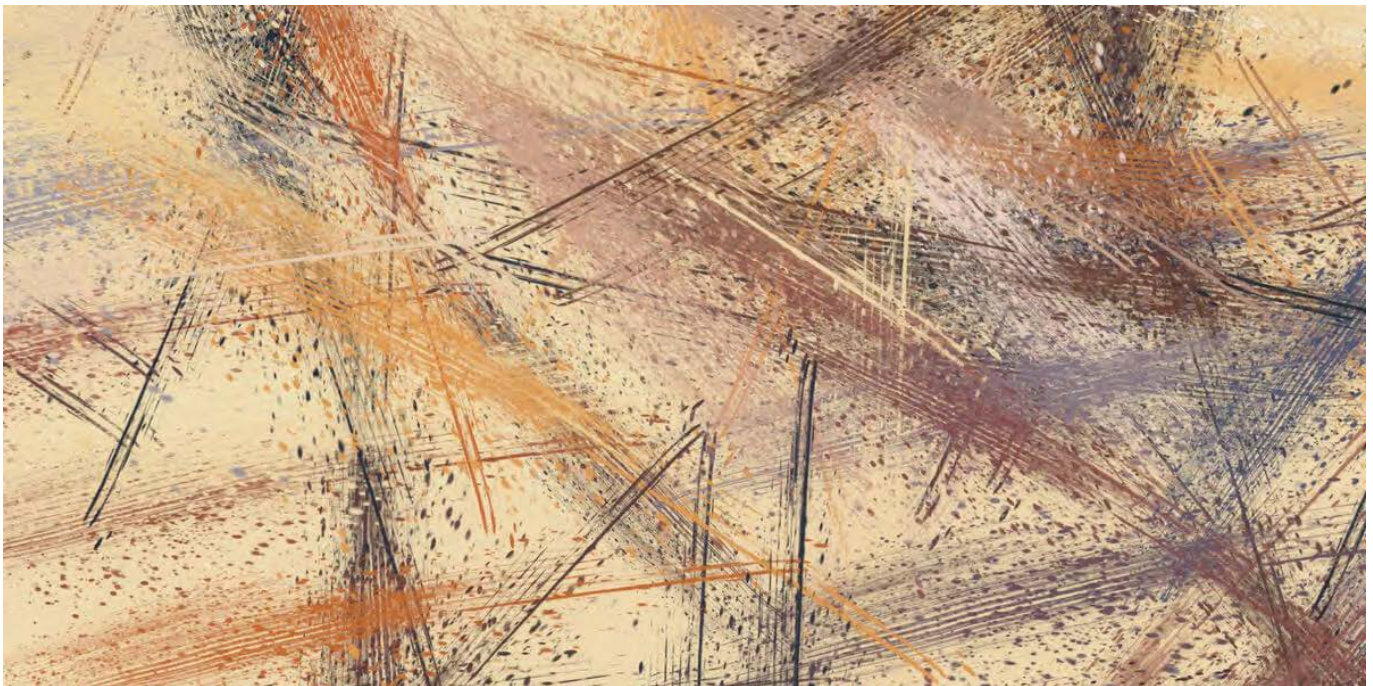
A meghökkentő cím többértelműségét a szerző arra használja, hogy igazolja a liberalizmus meghatározó szerepét a társadalom félelem alóli felszabadításában, ugyanakkor olyan liberális

álláspontot dolgozzon ki, amely nem válik maga is dogmatikussá. A félelem alóli felszabadulás a hatalmi tekintély homályos megalapozását elfedő következetes fikciók és alaptalan utópiák leleplezése, anélkül, hogy helyettük a (neo)liberalizmus ideológiáját emelnénk újra fiktív utópiává, újabb szorongást keltve a társadalomban. Ez utóbbi szerint ugyanis a mindenekfölött álló egyéni szabadság nemcsak lehetőség az egyén számára a kötöttségek alól felszabadulni, de egyfajta kötelesség is mindenféle tekintély ellen lázadni. A pluralizmust, ami az elemi vagy szkeptikus

liberalizmus alapkövetelménye, nemcsak a bezárkózó ideológiák dogmatikussága, de a dogmatikus liberalizmus is fenyegeti. Ennek legfőbb jellemzője, hogy „provokatív módon magabiztos”, s magabiztossága azon a meggyőződésen alapul, hogy van fejlődés, egyértelmű a progresszió meghatározása, mert egybeesik a gazdasági „fejlődéssel”, s ezek alapján meg lehet mondani, hogyan legyenek boldogok az emberek.

A félelem liberalizmusa ezzel szemben azt célozza, hogy minden ember számára biztosítsa alapvető szabadságigényét, azaz jogát a félelemmentes élethez. (38)

„A hagyományos liberalizmus különféle változatainak kritikája lehetőséget ad, hogy a félelem liberalizmusa egy eddig kevésbé becsült filozófiai hagyomány folytatója legyen. Az általa javasolt megközelítés nem az erkölcsi pluralizmus elméletéből indul ki, és nem is a *summum bonum* (a legfőbb jó) elérését tűzi ki célul, amire szerencsés esetben a politika aktorai törekednek, hanem a *summum malum* (a legnagyobb rossz) elkerülését célozza meg. A legnagyobb rossz pedig az a kegyetlenség és az a félelem, amelynek végső kiteljesedése maga a félelem a félelemtől.” (39)

Az aktuális félelemdiskurzusokat külön fejezetben tekinti át a szerző. A migráció, az iszlámizmus, a klímakatasztrófa, a technicizált élet miatti szorongások félelemfikcióinak következetességét *cáfoló*, felszabadító erejű elemzés az egyik legelevenebb része a kötetnek. A felfedezés öröme meghagyva az olvasónak, azt emelem ki, hogy a félelemtől való félelmet nemcsak a politikai hatalom által kisajátított félelemdiskurzusok, de a társadalomtudományok katasztrófairodalma is fokozza. S az állandó rettegés és szorongás csak növekszik attól, hogy ez a katasztrófairodalom rendkívül zavaros. „Mindezt tetézi az eléggé el nem ítéhető gyakorlat, hogy a szellemtudományok világában az egymástól radikálisan eltérő álláspontot képviselők nem ütköztetik nézeteiket – legtöbbször tudomást sem vesznek a másféle álláspontról.” (73.)

A félelem liberalizmusa mint a legfőbb rossz elkerülésére koncentráló, a pluralizmust toleráló és támogató beállítódás az egyetlen igazság okozta szorongás és félelem alól is fel kell szabadítson. Sem az igazság, sem az igazságosság eszméje nem követelheti egy elvont-racionalista elv megvalósítását, csakis hivatkozási alapként szolgálhatnak a szenvedés elkerülésére. Ehhez az elméletalkotónak és az elemzőnek magának is ki kell lépnie az elvont racionális logika erőteréből, és olyan elveket kell megfogalmaznia, melyek esettanulmányokban az *érintettek hangjára*, valódi és egyedi létproblémáikra rezonálnak. Megszólalását nem igazságok, eszmék és utópiák érvényre juttatása, hanem a fájdalom, a szenvedés, a félelem csökkentése vezérelje. Ha pedig nem csupán eseti változtatást vagy megoldást szeretne elérni, képessé kell válnia az eseti, érzelmi tartalmakat általános, észszerű, az igazságosságot szem előtt tartó jogi tartalmakká alakítani, vagy egyszerűbben: intézményesíteni. De ha jobban meggondoljuk, ehhez alig több kell, mint hogy kijelentse: *ahol szenvedés van, ott igazságtalanság van*. Ez adja az igazságosság-eszme tartalmát.

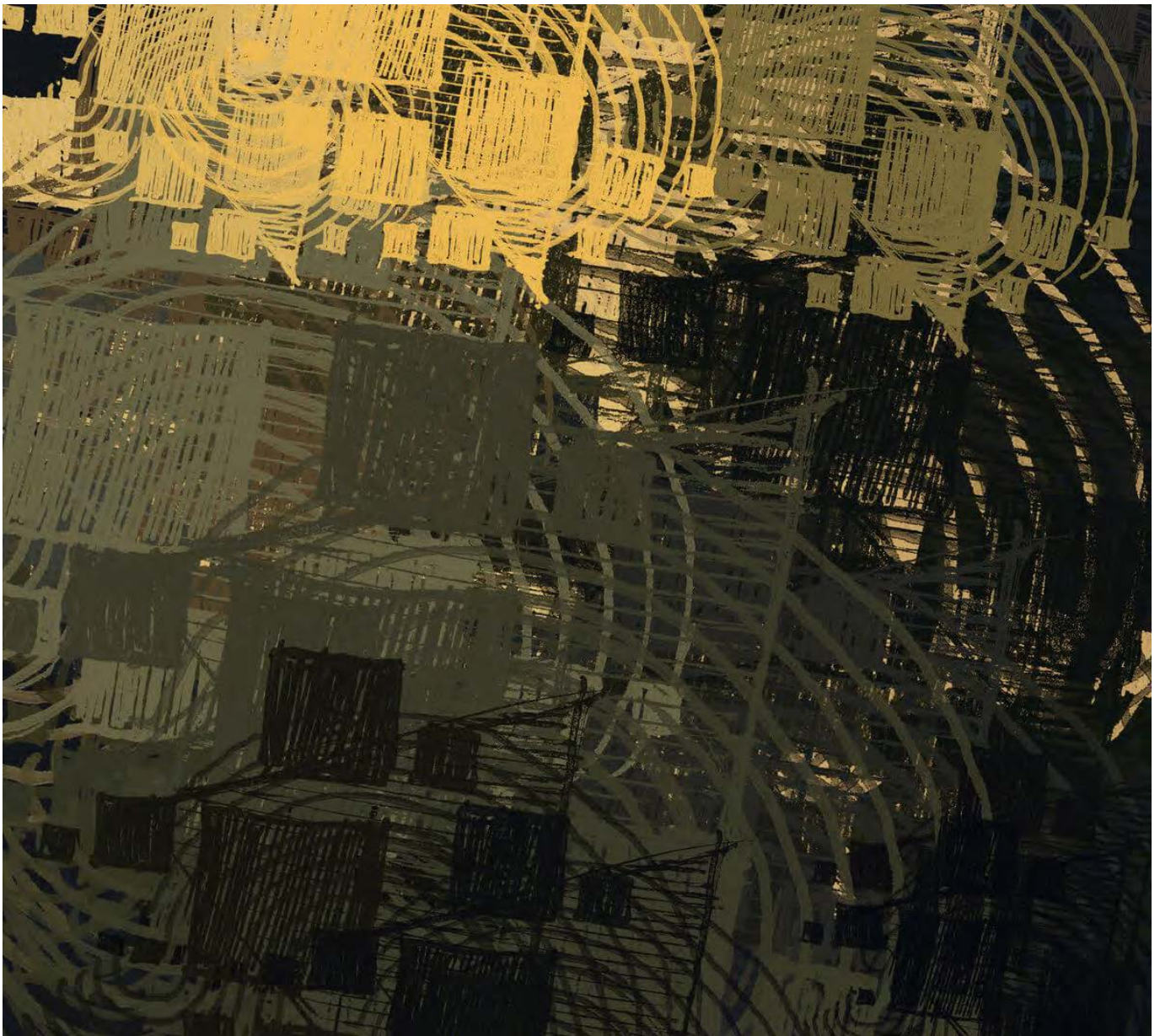
miért vallott kudarcot

Akad az elmélkedésben a liberalizmusról konkrétabb probléma is: miért vallott kudarcot Magyarországon a liberális demokrácia meggyökereztetésére tett kísérlet, és miért fordult át a liberális demokráciát – a megvalósulásban jelentkező fogyatékoságok ellenére – övező politikai konszenzus populizmusba. Az egyik magyarázatot úgy

olvasom ki a szövegekből, hogy az ideológiai merevség miatt, a már régen érvénytelen klasszikus ideológiai felosztás erőltetése miatt. Az emberek, ügyek, szándékok, célok, eszközök ilyen kategorizálása kommunikációképtelenséghez, a valódi párbeszéd, a megértésre és együttműködésre törekvés kizárásához vezetett. A másik ok a liberalizmus dogmatikussága volt, az előbbi merevséggel összefüggő fiktív-utópisztikus szabadságprogramja, ami hétköznapi arroganciában mutatkozott meg, mindenekelőtt abban, hogy az „emberek” képtelenek elfogadni saját boldogságuk egyedüli zálogaként a liberális értékeket, melyek örökkévalósága és sérthetetlensége szemlátomást empirikus igazolást nyert a világban zajló folyamatok során: a liberális demokrácia uralomra jutása történelmi szükségszerűségnek mutatkozott. Legalábbis a képviselői szerint.

Olyasvalaki esetében nehéz meghatározni, hogy melyik eszmerendszert vallja, aki mindent elkövet az oldalak megszüntetéséért. A szövegek *hangvétele*, a témaválasztás és a kifejtés irányai, egy-egy megjegyzés bizonyítja, hogy az ügyek és problémák mentén Kiss Lajos András mindhárom eszmeáramlat létjogosultságát elismeri. Az elemi liberalizmus részletesen tárgyalt programjával őrzí liberális beállítódását, de közös platformot akar találni a baloldali és a konzervatív meggyőződéséhez is. És meg is találja azt a minimumot és maximumot, amiben mindenki megegyezhet, és amitől senki nem tekinthet el. A szabadságvágy minimális (és meghatározottságát tekintve maximális) konkretizációja a félelemmentes élet. Bármennyire is szerénynek tűnik ez a „disztópikus liberális program”, valójában nem követel kevesebbet, mint amit a liberalizmusnak tulajdonítunk, és nem hűtlen semmiben hozzá. Szerényebb volta inkább „egyértelmű kritikája a nyugati liberális társadalmak önhittségének, amely különösen a múlt század nyolcvanas éveiben hegemon pozícióba került piacorientált, neoliberalis kurzusban öltött látható formát.” (37) Vagyis a profitmaximalizáló neoliberalizmus felől a valódi feladata felé fordul: az *elemi* vagy az *elnyomott kisebbségek jogait védő* liberalizmushoz. Ez a követelése azonban feltétlen, és feltétlen volta erősebb lesz minden elvont-észszerű feltétlentől, mert a *szenvedés* eleven tapasztalata adja a mértékét, nem pedig elvont elvekre épülő elvont elemzések vagy utópisztikus célok. Az elemi liberalizmus *nem tűrheti el*, cselekvőn kell fellépnie az ellen, hogy bárki is szenvedjen, ha a szenvedés

egyértelműen az emberi léttel egylényegű belső szabadság kibontakoztatása és a kibontakoztatás horizontját képező külső társadalmi-politikai-kulturális körülmények feszültségéből ered. Heideggerrel szólva: a belevetettségi kényszerei és a lenni-tudás szabad választásai közötti feszültségből. Elsősorban tehát abból, hogy „a világ mindenkor meg van rekedve valamilyen tradícióban”, amiből egyenesen következik a destrukció igénye és követelménye, hiszen az egyéni lét szabad kibontakozása nem férhet meg a kényszerítő determinációkkal. Ez utóbbiak szülik a szenvedést, s ezért csak megváltoztatásuk vezethet a szenvedés megszüntetéséhez.

Ez mindennél erősebb, elméletileg feloldhatatlan követelmény, hiszen a szenvedés látható, hallható, nem lehet kitalálni, levezetni és redukálni; a szenvedő ember egy a szenvedésével, egyedi-konkrét, nem mellőzhető az érintettekre fókuszáló megértés és megoldás. Nincs logikai feltétele, nincs magyarázó elve, nincs szükségszerűsége és fennmaradásának semmiféle indoka. Épp emiatt a maga pusztán tényében elviselhetetlen annak, aki szenved, és annak is, aki látja. Ez a szenvedés nem a metafizikaivá szellemített és magasztalt létszenvedés, mely megváltásra vár: itt és most, a maga konkrétságában az, ami, és itt és most kell megszüntetni. Ott, ahol ez a belátás megszületik már vagy még nem válik el semmilyen társadalomfilozófia és politikai ideológia, hiszen a társadalmi-történelmi szerveződésnek minden jelensége többé-kevésbé koherens magyarázatot nyerhet, átfogó elméletté alakulhat, de a szenvedés tényén mindegyik fennakad.

nincs helye okoskodásnak

A szenvedés körül nincs értelme versengeni, hacsak nem a megszüntetése iránti tettekkészségben, nincs helye okoskodásnak, ujjal mutogatásnak, nem

lehet semmilyen magasabb erőre hivatkozni, ami előidézi vagy eltűri. S ettől egyként ügye az egyenlőségre és igazságosságra törekvő baloldalinak, a társadalmi rendet és jólétet mint valamilyen transzcendens mintát megvalósítani akaró jobboldalinak és a szabadság mellett elkötelezett liberálisnak, hogy felszámolja, és ne idézzen elő szenvedést keltő helyzeteket.

Hogy a szellem embere a megfigyelői vagy a résztvevői perspektívát vegye-e fel? Ezt a dilemmát nem feloldani, inkább meghaladni látszik a javaslatom: az érintettségi és performatív szempont bevonásával nem kell sem külsődleges megfigyelőnek maradni, sem résztvevővé válni ahhoz, hogy párbeszédet kezdeményezve az érintettekkel rendre kontextualizáljuk és újrakontextualizáljuk azokat a tapasztalatokat, melyek szenvedéssel járnak. Ezek megértése és tudatosulása a párbeszéd során olyan helyzetet teremthet, melyben megoldás körvonalazódik. Ebben a valódi határhelyzetben olyan kimozdulást lehet elérni, amely az érintetteket átvezeti a szenvedés nélküli állapotba, se ezzel egyenlőséget teremtő hatása van. „Az értelem pesszimizmusát kell az akarat optimizmusával egyesíteni.” (44)

Kovács Gábor

A KIBORG SZORONGÁSA JÁRVÁNY IDEJÉN

KISS LAJOS ANDRÁS KÖNYVÉHEZ

2021-02-26 | **ESSZÉ**

A félelem biológiai és kulturális oldala

Nehéz olyasmit találni, ami ne válthatna ki félelmet belőlünk. Emberi mivoltunk kitéphetetlen eleme a félelem. Nem az emberi faj kizárólagos privilégiuma: a félelem mechanizmusa az organikus létezés alapvető sajátossága: enélkül aligha tudnának túlélni a térbeli helyváltozásra képes élőlények. Még a thermopülai hősök rettenthetetlenségével felruházott faj is igen hamar eltűnne az élővilágból. Mert az emberi faj is a biológiai létezésbe gyökerezett. Az igazán érdekes kérdés, hogy vajon

mi az a sajátosan emberi, amit fajunk hozzátesz a biológiai örökséghez. Hogyan humanizáljuk, tesszük emberivé a félelmet? Beépítjük a kultúrába. Ennek módja időről időre és korról korra változó. Minden civilizációban megtaláljuk, de a kezelésére teremtett kulturális mechanizmusok erősen civilizáció-specifikusak. A közös gyökér az emberi képesség a gondolkodásra és a reflexióra – eredete a történelem hajnalába visz, és maga is elválaszthatatlan a kultúrától. Ennek révén képes az ember a félelem absztrahálására, hogy leküzdje az itt és most jellegű félelem-szituációkat. Ez csak képzelőerővel lehetséges. Magunk elé vetítjük a helyzeteket, amelyekben félünk valamitől, és ahogyan haladunk előre a történelmi időben, egyre inkább az emberi együttélés során létrejövőkől félünk. A biológiai félelem mechanizmusa a kultúra szövetébe kerül. Az emberi állapot lényegi jellemzője, hogy személyiségünk és félelmünk tárgya között bonyolult kulturális közvetítések hálózata alakul ki. Mindenekelőtt a vallás és a hatalom szférája. Gyakran a halálfélelemből eredeztetik a vallási és politikai intézményeket.

posztökologikus civilizáció

A képzelőerő hatalmának esszéfüzére folyamatosan arra kérdez: hogyan jelenik meg a politika világában a félelem. Még a tematikán látszólag túlmutató írások – a

Kállay Géza Hamlet-elemzéséről és Wittgenstein interpretációiról szólnak – is szorosan kapcsolódnak: Hamlet dilemmái, illetve Wittgenstein filozófiai szkepszise egyáltalán nem függetlenek a tágran értelmezett politika világától. A könyv felét kitevő *Félelem és politika* – alcíme: *Rossz közérzet a demokráciában* – pedig a probléma közepébe visz. Nemcsak korunk – kései modernitás?, posztmodernitás?, biokapitalizmus?, információs kapitalizmus? – politikai berendezkedéseit vizsgálja Kiss Lajos András. Az érdeklő, hogy a politikainak nevezhető félelmek miféle civilizációs kontextusban jelennek meg. Meglátása szerint *posztökologikus civilizációban* élünk. S valóban: a terminus a sajátosan korspecifikus félelmek közös nevezője; ezek részletes fenomenológiai katalógusát kapjuk. De nem távolságtartó, szentelen leírásban. Az elemzések nagy ívű – és impozáns anyagot mozgató – áttekintését erős kultúrkritikai attitűd foglalja egységes gondolati keretbe.

No de hát mi is a politika? A közügyek szférája, ami a politikai közösség minden tagjára tartozik – így tartja a republikánus felfogás. Hogy ki tagja a közösségnek, az nagyon is kor- és helyfüggő. A politikai küzdelem legfőbb célja a bejutás, az antik Rómától (patrícusok–plebejusok küzdelme) a 19. század közepéig (a választójog kiszélesítését követelő, a vagyoni, műveltségi, faji és nemi cenzus eltörlését célul kitűző mozgalmak). A politika republikánus felfogásával szemben a weberiánus megközelítés a modern tömegtársadalom tényéből következő szükségszerűségnek véli a pártokra alapozott képviseleti rendszert. E szerint a modern demokrácia lényege a hatalom megszerzéséért folytatott, szabályok által mederben tartott elitkiválasztási mechanizmus, amelyben a választók szerepe a szavazatok leadására szorítkozik. A republikánus nézettel ellentétben – amely azt mondja meg, milyennek kellene lennie a politikának – ez nem normatív, hanem leíró jellegű: abból indul ki,

ami van, s nem abból, ami kívánatos lenne. Ebben a fogalmi keretben azonban nehezen ragadható meg a képviseleti demokrácia egyre szembeötlőbb válsága. A realistának mutatkozó nézet ugyanis egyáltalán nem előfeltevés- és értékmentes.

A politika modellje itt a gazdasági szférából kölcsönzött piaci modell. De ha a politikusokat, illetve a politikai pártokat politikai termékek előállítóinak tartjuk, a választókat meg azok fogyasztóinak, hogyan lehet különbséget tenni a politikai formák között? Amikor éppen illiberális demokráciára, populizmusra, választási önkényuralomra stb. van kereslet, milyen alapon bíráljuk ezeket?

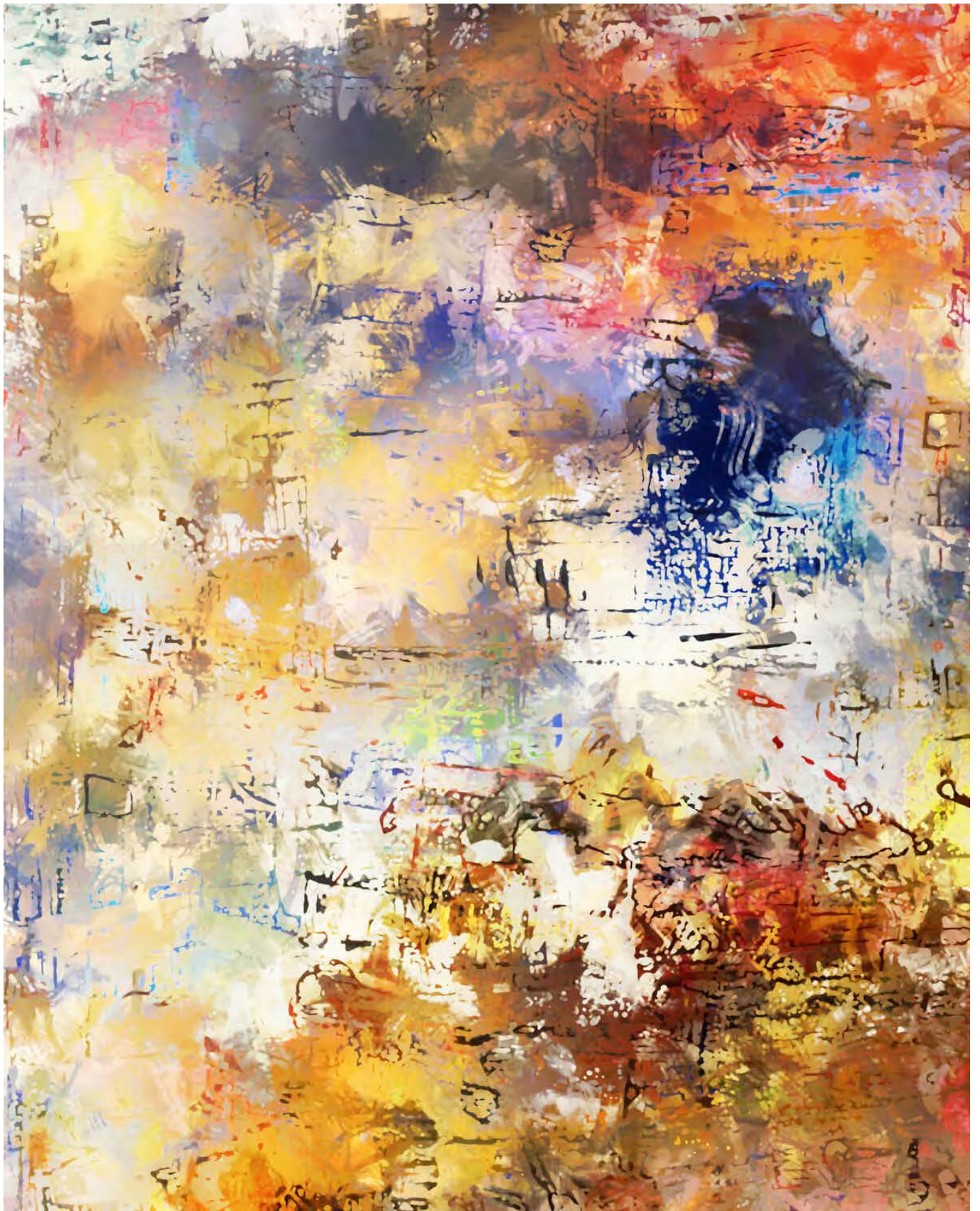
legitimációs elv

Egyetlen emberi csoport sem képes tartósan fennmaradni a vezetők és vezetettek kettőssége nélkül. Minden közösségben vannak extrovertált, aktív, másokat szívesen irányító és introvertált, passzív, az irányítást

elfogadó személyiségek – ezek a lélektani jellemzők meghatározzák a közösségi struktúrák csoportdinamikáját. Egy játszótéren is hamar kialakul a hierarchia: lesznek, akik megmondják, mit játsszanak, s lesznek, akik alávetik magukat ezek akaratának. Iskolai közösségekben a hierarchia tartóssá válik. S itt megjelenik a félelem is: a csoport hangadó vezetőjének pozícióját birtoklótól – gyakran fizikai ereje miatt – félnek a többiek. A félelem nagyobb és komplexebb közösségekben is a közélet része, bár ott az irányításnak csak szükséges, de nem elégséges feltétele. A fizikai erőszaktól való félelem önmagában képtelen tartós társadalmi-politikai struktúrák megteremtésére. A vezetetteknek el kell fogadniuk a vezetők hatalmát. Ez óhatatlanul együtt jár egyfajta kölcsönösséggel, ami valamilyen általánosan elfogadott legitimációs elvre alapozódik. ^[1] Premodern társadalmakban a legitimáció többnyire transzcendens jellegű: a király, a fejedelem, a császár stb. hatalmának jogosságát nem e világi forrásból eredezteti. Az uralkodó lehet isteni származású, valamely isten földi helytartója, de van, hogy a megalapozottság kevésbé közvetlen: az uralkodó pozícióját igazolhatja a személytelen kozmikus világregend. Voltak persze történelmi kivételek: például az antik görög poliszok demokrácia-kísérlete. Az elgondolás, hogy a törvényeket emberek hozzák, s nem istenek adják a halandóknak, politikai újítás volt. Ám premodern viszonyok között ez törékenynek bizonyult.

A félelem elméletei a politikai filozófiában

A középkor végén, a kora újkorban, az egész életet átfogó krízis következtében új összefüggésben merül föl a politikai hatalom és félelem kapcsolata. Kiss Lajos András teljes joggal mutat rá, hogy a modernitás nagy politikai gondolkodóinál központi szerepet kap a kérdés. A könyvben Hobbes, Montesquieu, Tocqueville és Hannah Arendt nézeteit elemzi – érdemes még Machiavellit, a modern politikai gondolkodás megalapozóját idézni. ^[2] Nála a félelem-problematika a maga pőre mivoltában, interperszonális alapviszonyként jelenik meg a fejedelem és alattvalói kapcsolatában. Hobbes szuverénje a Leviatán – a mindenki háborúja mindenki ellen nyomorúságos természeti állapotából kikerülni akaró emberi közösség tagjai társadalmi szerződés keretében ruházzák rá a hatalmat. Ez a megoldás azt a középkori államelméleti-jogi konstrukciót értelmezi át a kor mechanisztikus világgépének megfelelően, amely megkülönbözteti a király halandó, romlékony testét a halhatatlan és romolhatatlan testtől, amely túléli az előbbi halálát. ^[3] Jövőbe mutató újdonság, hogy a Leviatán óriási mesterséges gépezet, amelyet emberek teremtenek. ^[4] Machiavelli Fejedelme ezzel szemben hús-vér politikai cselekvő, személyes kvalitásai – a politikai személyiség aktív princípiuma, a cselekvésben megjelenő, sokértelmű *virtus* –, vagyis konkrét emberi személyisége a legfontosabb. Ez hozza létre a semmiből a hiányzó politikai stabilitást. Ugyanis Itáliában hiányzott az a dinasztikus legitimitási elv, amely másutt még polgárháborús viszonyok között is – például Hobbes Angliájában – működött.

A Machiavelli által leírt politikai modellben – miközben számára is ugyanúgy a politikai-társadalmi káosz elkerülése a cél, mint Hobbesnál – a politikai szféra kizárólagos mozgatója a Fejedelem. Centrális erőter ez a javából: a félelmet a vallási krízis következtében megjelenő legitimációs deficit eltüntetésére kell használnia, miközben önmagából alapozza meg hatalmát. A vallás erre, nézete szerint, nem alkalmas – a vallásháborúk tragikus tapasztalatából kiinduló Hobbes e tekintetben ugyancsak szkeptikus –, sőt, azt is ki kell zárnia, hogy bármiféle politikai kezdeményezés rajta kívülről származzék: ez ugyanis kiszolgáltatná tőle független tényezőknél. A koncepció magyarázza a maximát, hogy jobb a félelemre hagyatkozni, mint alattvalói szeretetre: az előbbinek ugyanis ő maga a kiváltó oka, főképpen pedig működtetője, az utóbbi érzelem inkább függ az alattvalóktól. Machiavelli szerint a félelem egyfajta feltételes mechanizmusként működik, a szeretet inkább belülről jön, ezért ingataggá teszi a vezető helyzetét. A félelem elszabadulásának nála nincsen intézményes gátja: megfelelő adagolása a Fejedelem virtuozitásától függ. A túladagolt félelem gyűlöletet vált ki – Machiavelli nagyon is tudatában van a terror destabilizáló hatásának –, ezért igen körültekintően kell bánni vele: „Senkit se riasszon el magától: legyen mértéktartó, körültekintő és emberséges. Ne tegye a túlzott bizalom óvatlanná, sem túrhetetlenné a túlzott bizalmatlanság. Mindebből vita származik: szeressék-e inkább az uralkodót, mint féljék, vagy ellenkezőleg. (...) egyik is, másik is szükséges, de mivel nehéz e két dolgot összekapcsolni, biztonságosabb, ha tartanak tőle, mintha szeretik (...) az emberek nyomorultak, valahányszor önnön hasznuk így kívánja, elszakad a kötelék; ám a félelmet a büntetéstől való rettegés tartja fenn, és ez soha nem hagy el téged. A fejedelemnek mindazonáltal vigyázni kell: csak annyira féljék, hogy a szeretet hiánya gyűlöletnek ne legyen okozója (...) s ez így lesz mindaddig, míg polgárai és alattvalói vagyonához és asszonyaihoz nem nyúl.” [5]

Machiavelli reálpolitikai attitűdje nem immorális – inkább amorális: nem tagadja a morál szerepét a politikában, ám a morált és a politikát külön szférának tekinti. Koncepciója olyan társadalmi-politikai állapot terméke, amelynek lényegi jegye egyfajta ideológiai vákuum. Amikor a korábbi ideológiatöredékek már nem képesek a politikát kellő erővel legitimálni, szükségképpen fölértékelődik a politikai cselekvő

személyisége. Nagyon hasonló politikai szituációban, egyfajta legitimitás-vákuumban élünk ma is. Persze az analógiákkal csínján kell bánni. A jelenlegi vákuumhelyzet nyilvánvalóan sok mindenben különbözik attól, ami a középkort az újkortól elválasztotta.

Patyomkin-falvak

Mi poszt-totalitárius korszakban élünk. A 20. századi tömegtársadalomban gyökerező elveszettség-érzésből fakadó totalitárius ideológiákra alapozódó, a félelmet a totalitárius rendszer strukturális elemeként felhasználó terrorisztikus rezsimek utáni politikai korszakban. A terrorra épülő félelem-mechanizmusokról Hannah Arendt kapcsán sokat ír Kiss Lajos András. Az ezek összeomlása után létrejövő, majd az évtizedeken keresztül történelmi alternatívát jelentő jóléti állam 1989-et követő és napjainkra kiteljesedő felbomlása, s az ennek legitimitációját adó konszenzus eltűnése utáni időszak – a mi valóságunk – vákuumhelyzete alapvetően különbözik attól, amire Machiavelli próbált politikai gyógymódot találni. A poszt-totalitárius politikai formák félelem és terror helyett ma inkább a megfélemlítés és az elbűvölés módszerét használják. Mindezt paradox módon. Azok az intézményes mechanizmusok, amelyeket összefoglalóan jogállamnak vagy liberális demokráciának – a kettő nem ugyanaz – szokás nevezni, kiüresedtek, hitelvesztettek lettek, a sokfelé kiépülő puha diktatúrák viszont nem a szisztematikus terrorra épülnek. A félelmet kordában tartó politikai intézmények ingatagok, formálisak: többnyire a külvilág számára épített Patyomkin-falvak. Vagyis a pillanatnyi bel- és külpolitikai helyzettől és a politikai konstrukciót létrehozó és működtető vezető belátásától függ az alkalmazott terror mértéke. Colin Crouch tézise, hogy *poszt-demokratikus korban* élünk, nagyon is életszerű. ^[6] A rendszer kitermeli a politikai vállalkozókat, akik afféle posztmodern condottiere-ként próbálnak a saját képükre gyúrt politikai berendezkedéseket létrehozni – sajnos, nem kevés sikerrel –, ügyesen kihasználva a legitimitás-hiányos állapotot.

A másik alapvető különbség Machiavelli korához képest, hogy globális technológiai civilizációban élünk: ez példa nélküli léthelyzet. Így félelmeink is egészen mások. A modernitás történetének lényegi jegye, hogy a félelmek személytelenednek. A modern ember egyre inkább társadalmi és technológiai mechanizmusoktól fél, ezek

váltak ki belőle szorongást. A modernitás eredendő ambivalenciája, hogy egyszerre szól az autonóm individuum megjelenéséről és – Weber híres metaforájával élve – ennek az individuumnak a modernitás acélketrecébe zárásáról; vagyis személytelen, ám mindenható, mindenütt jelenlevő, ugyanakkor ismeretlenségbe burkolózó hatalomról. Autonómia és represszió feloldhatatlan kettősségének egyik legfontosabb következménye, hogy az autonóm individuum racionalitása olyan fikció, amely a politika területén igazolható a legkevésbé. Ezt világosan látta Machiavelli. Mégis, az őt követő kora újkori, a descartes-i karteziánizmus előfeltevéseire épülő politikai gondolkodás konstrukcióinak kiindulópontja az ember racionalitása. A társadalmi szerződés eszméjét az a meggyőződés hatja át, hogy az értelem helyes és módszeres használatával az ember mégiscsak képes fölülemelkedni félelmein. Ha ezek nem is tűnnek el, lehetséges egyfajta meglovagolásuk a ráció segítségével: árulkodó, hogy Hobbesnál épp a halálfélelem sarkallja az embert az észhasználatra. (Kiss Lajos András nagyon pontosan mutat a kétféle félelemre: a halálfélelem prepolitikai, de a társadalmi szerződés után megjelenő politikai félelem annak a szuverénnek a nélkülözhetetlen politikai eszköze, amelyet a társadalom maga fölé emelt. (49.)

A racionális emberképre alapozott politikai filozófia joggal nevezhető liberálisnak: nem alaptalan állítás – bár meghökkentő –, hogy a modernitás Leviatán-szörnyállamának kiötlője liberális volt. Igen, a Leviatán létrehozója a lehetőségeit racionálisan mérlegelő emberi közösség, és – ez nagyon lényeges – a Szuverén törvényei által megszabott körön belül mindenki szabad. Ez persze a burzsoá

szabadsága a profitszerzésre, nem a citoyené a politikai autoritás megkérdőjelezésére. Az újkori liberalizmus politikai filozófiájában a hatalomátruházás – Hobbesnál még egyszeri és megismételhetetlen aktusa – időről időre visszatér a parlamenti választásokban. Lényegi különbség azoknak a garanciáknak – hatalmi ágak szétválasztása, független bírászkodás és egyebek – a felmutatása, amelyek megakadályozzák a Szuverén kvázi-mindenható, e világi istenné lényegülését.

Persze a liberalizmus nem monolit politikai filozófia: ezért célszerűbb liberalizmusokról beszélni. ^[7] A 18. századi, klasszikusnak mondott változatai nagyon sok mindenben különböznek a későbbi variánsoktól. Ebben szerepük volt azoknak a rivális politikai filozófiáknak, amelyek a modernitás politikai elsőszülöttjének számító liberalizmus kihívására adott válaszként jelennek meg. A tradíciót az ész ellenében preferáló konzervativizmus ironikus módon csak másodsülött, az individuummal szemben a közösséget hangsúlyozó szocializmus pedig a harmadsülött státuszára tarthat igényt. Ám a politikai eszmetörténet tanulsága szerint az idő előrehaladtával egyre nehezebb a demarkációs vonalak meghúzása. A 19. század végén Benjamin Disraeli nagyon érzékletes képen fogalmazta meg a modern politikai ideológiák azon jellegzetességét, hogy különösebb gátlás nélkül vesznek át ellenlábasaiktól nézeteket, amelyeket ők maguk addig elleneztek: „megleptük a fürdőző liberálisokat, és elvettük a ruháikat.”

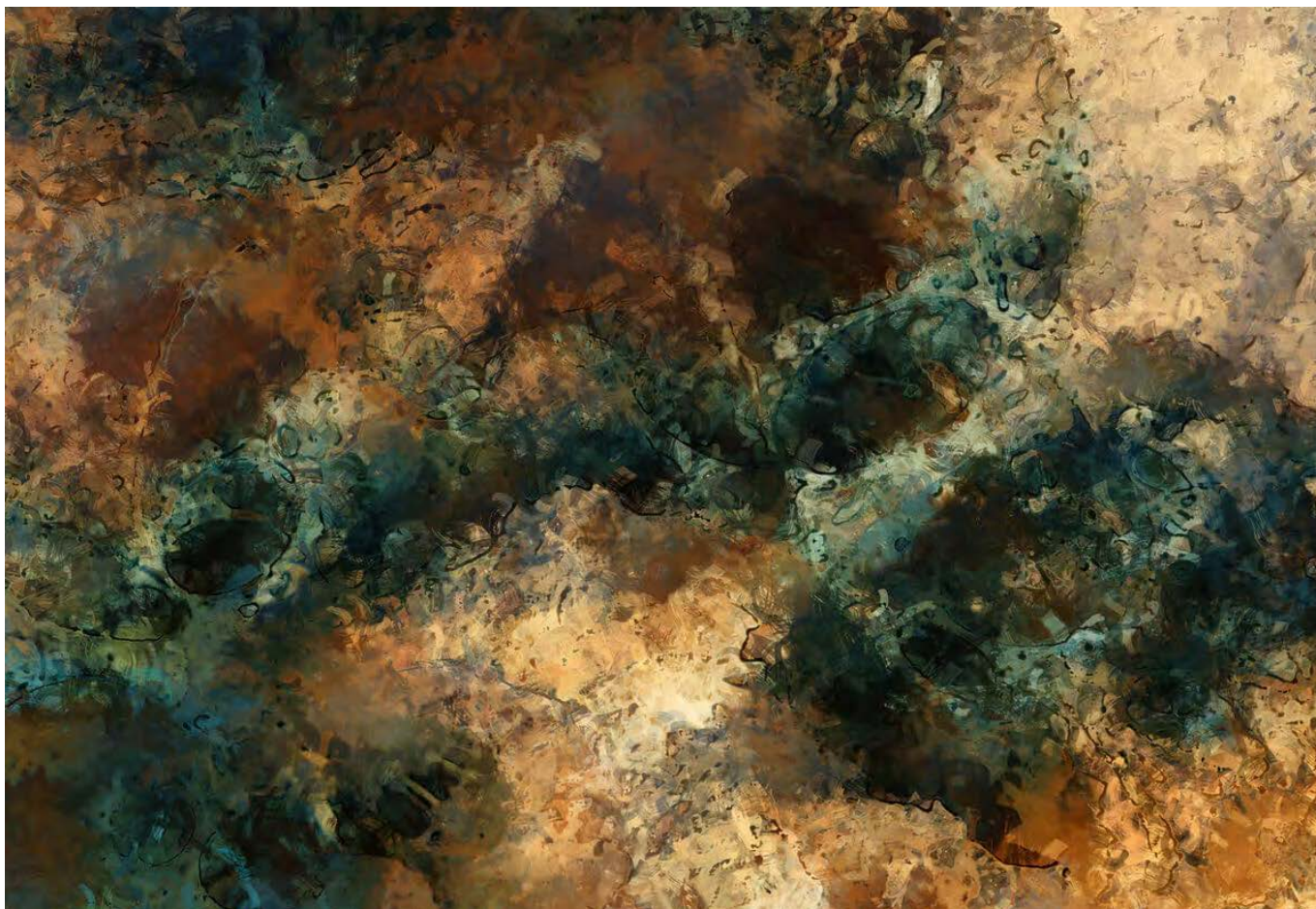
önkorlátozás

Több ez könnyed bon mot-nál: a politikai eszmék evolúciójára hívja fel a figyelmet. Kiss Lajos András is bemutatja, hogyan változik a kortárs liberalizmus emberképe, hogyan válnak egyre hangsúlyosabbá az érzelmek – így a félelem. Finom elemzéseket kapunk Martha Nussbaum és Judith Shklar nézeteiről. Utóbbinak a félelem liberalizmusáról kialakított minimalista koncepciója érezhetően közel áll a szerző szívéhez, mert nélkülözi a korábban domináns progresszivistá attitűd – egyébként megtépzott – hübrisztét. Így lehet elválasztani a liberalizmust egy sajátos gazdasági berendezkedéstől, a kapitalizmustól – szembeállítani az emberjogi liberalizmust a vállalkozás szabadságát kizárólagossá tevő neoliberálisizmussal. ^[8] Kiss mélyen egyetért Shklarral, hogy a liberalizmust a politikára kell korlátozni, ott pedig az elesettek jogainak intézményes védelme a

legfőbb feladata. Ennek az önkorlátozásnak komoly hozadéka van. Helyreállítja a liberalizmus univerzalista potenciálját és megszabadít a múltban oly sok szenvedést hozó utópizmus kísértésétől:

„A liberalizmust nem lehet egyetlen vallási vagy metafizikai eszmerendszerhez kötni, de mindegyikkel képes együtt élni, amíg az nem sérti az ember alapvető szabadságigényét, azaz jogát a félelemmentes élethez. A félelem liberalizmusának intellektuális szerénysége nem azt jelenti, hogy ez az eszme tartalmilag üres. Inkább a megalapozatlan utópiáktól szeretne megszabadítani. (...) A liberalizmus ilyen felfogása az univerzalizmus és kozmopolitizmus legnemesebb hagyományait követi, s többek között olyan elődökkel dicsekedhet, mint Montaigne.” (37–43)

Nem tudom megállni, hogy itt ne említsem Bibó Istvánt. Hogy miért éppen itt? Mert Bibó egyik központi eszméje szintén a liberalizmus elválasztása a kapitalizmustól. Az indítéka is nagyon hasonló: a liberalizmus egyetemességét akarja újraéleszteni. Judit Shklar szocializációját meghatározták lettországi élményei, a kelet-európai gyökerek – és Bibó a kortársa. Azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy Shklar a második világháború utáni Amerikában írja műveit, Bibó meg a világtól elzárt Magyarországon, a belső emigrációra kényszerítő vasfüggöny túloldalán. De mindketten ugyanabban – 1945–1991 (a Szovjetunió megszűnése) közötti – a politikai univerzumban éltek. Az elesettekkel szemben érzett ideológiamentes szolidaritás – mint elemi morális kötelezettség – is hasonló: Bibó írja, hogy ha valakinek a cselekvési körén belül szenvedés jut a tudomására, nem ideológiai kérdéseken kell rágódnia, hanem oda kell rohannia, és tőle telhetően orvosolni, enyhíteni a szenvedést.

Bibó a politikai cselekvésben elsődlegesnek tartja az érzelmeket, legelőbb is a félelmet. *Politikai hisztéria*-konceptiója ^[9] különösen aktuális. A fogalmat olyan szituációk leírására használja, amelyekben „a félelem mechanizmusa legyűri az értelem mechanizmusát”. Új és aggodalomra okot adó fejlemény, hogy manapság a politikai hisztéria nem a közép- és kelet-európai régió privilégiuma. Az utóbbi néhány év eseményei bizonyítják, hogy globálisan jelen van. A kiváltó ok mindenhol a félelem, akár a Brexitre, akár az Amerikai Egyesült Államok-beli *Black Lives Matter* mozgalomra ^[10], a szobordöntögetésre vagy a Capitolium ostromára gondolunk. Bibó nem csak itthon forgatható haszonnal.

Félelem a bevándorlóktól és az iszlám terrorizmustól

Miféle félelmekkel kell szembenéznünk ma? Korunk az apokaliptikus szorongások kora – írja Kiss Lajos András, és egyetértőleg hivatkozik Michaël Foesselre. (55) Három nagy – az apokaliptikus félelmeket gerjesztő – problémakört elemez részletesen. A nyugati – mindenekeelőtt az észak-amerikai és nyugat-európai – civilizációban élők

félelme a bevándorlóktól – ez kapcsolódik a helyi társadalmak integrációs képességének kérdésességéhez. A második az ökológiai gondolkodás társadalomalakító nézeteihez kötődik. A harmadik félelem-kört az ember teremtette technológia inspirálja. Ez civilizáció-specifikus. A 17–18. században kezdetleges, a 19. század ipari forradalmában a hétköznapiakat is átalakító – vasút, közvilágítás stb. –, a 20. század végén kiteljesedő technoszféra példátlan állapotokat hozott. Kiss Lajos András bemutatja, hogy a technológia-félelmek elkerülhetetlenül politikaivá válnak: a politikai térben jelennek meg. Napjaink globális és mély politikacsömöre – a demokrácia válságának legnyilvánvalóbb és egyik legveszélyesebb tünete – és a tény, hogy a politika talán sohasem fonta be ennyire a hétköznapiakat, nem csupán Magyarországra érvényes. A *Kultúrharca és hegemonia* című esszében (106–119) foglalkozik a politikai választásokhoz kapcsolódó médiacirkusszal – celebekkel, bűnbakokkal, sztárokkal és az ellenfelek iparszerű lejáratásával –, a hideg polgárháború légkörének állandósulásával. A politikai közösségek korábban sikeres integrációs mechanizmusai egyre kevésbé működőképeseek, a jobb- és baloldali politikai kategóriái kiüresednek – mindez riasztó tünete ugyanannak. A civilizációs válságnak.

Lássuk az első félelem-kört! A bevándorlóktól, elsősorban az iszlám vallásúaktól, tágabb értelemben a vallási fundamentalizmustól. Talán nem szorul bizonyításra, hogy 2001. szeptember 11., az amerikai célpontok elleni terrortámadás, különösen a világot percek alatt bejáró video, az ikertornyokba csapódó repülőgépek látványa fordulópont volt. Aznap éppen hazafelé utaztam Pécsről, ahol egyetemi óráimat tartottam. Olvasás közben felfigyeltem telefonáló útitársam hitetlenkedő kérdésére: hallottad, mi történt? Először azt hittem, valami science-fiction filmről beszél, ám hazaérve magam is dermedten bámultam a tévén újra és újra megjelenő képeket. Világos volt, hogy a globális civilizáció sorsát meghatározó esemény tanúja vagyok. Ilyesmit éreztem minap a Capitolium ostromát közvetítő képeket és videókat látva.

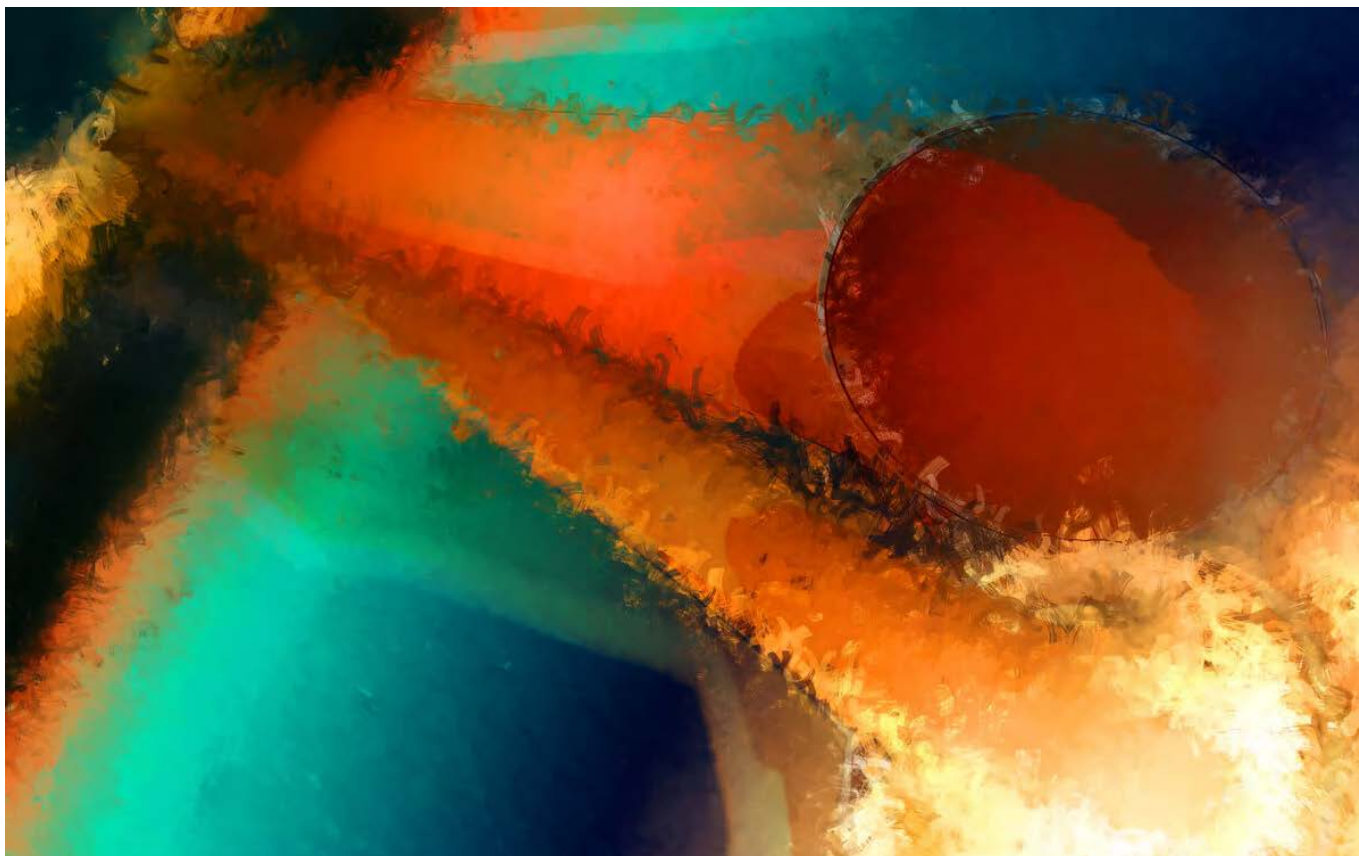
értéksemleges jogi intézmények

A félelem a bevándorlóktól az önbizalom megrendülését jelzi: egy ereje teljében lévő, expanzív civilizáció nem kételkedik integrációs

képességében. Sokan – elsősorban konzervatív oldalról – felvetették, hogy az alapvető probléma: az egész földgolyóra kiterjedő technológiai civilizációban a liberális politikai elitek az integrációt a személytelen, értéksemleges jogi intézményektől, és nem a saját kultúrájukban gyökerező vallásos-morális értékektől várják. Magyarázza-e a monoteista vallások struktúrája az iszlám fundamentalizmusból kinövő terrorizmust? Milyen különbségek és azonosságok vannak a kereszténységgel? Hiszen a korábbi történelmi periódusokban a kereszténység ugyanolyan erőszakos, militáns vonásokat mutatott, mint a manapság ezekért bírált iszlám.

Hol van már Kipling kortársainak imperialista moralitásra épülő, kulturális fölénytudatba ágyazott magabiztossága! A konzervatív kultúrkritika karakteres képviselője a spengleriánus, belga ókortörténész, David Engels, akiről azért is érdemes itt szót ejteni, mert nagyon szisztematikusan tárgyalja a Kiss Lajos András felvetette kérdéseket. De miközben éles és jogos kritikával illeti a liberális koncepcióra épülő uniós politikát, csak szkepszissel olvasható a válságra adott gyógymód-javaslat. ^[11] Kísértetiesen emlékeztet ugyanis arra a sajátos politikai rendszerre – nevezzék illiberális demokráciának, ^[12] választásos önkényuralomnak ^[13] vagy vezérdemokráciának ^[14] –, amely szédületesen hódít a hajdani létező szocializmus országaiban. És nemcsak ott.

A demokrácia intézményrendszerének világszerte tapasztalható eróziója összekötődik az identitáspolitika jobb- és a baloldalon tapasztalható térnyerésével. Ezek a politikai oldalak lassanként feloldódnak az identitás körül folyó egyre dühödtebb konfliktusokban. Az integrációs mechanizmusok, amelyek a modernitás előző periódusában sikerrel integrálták a különböző társadalmi csoportokat, többé nem működnek. A legfőbb probléma, hogy a közösséghez tartozást biológiai-kulturális adottságok határozzák meg. Ezeket az egyén hozza magával – vagyis adottak. És kollektivisták jellegűek: az egyén nem kérdőjelezheti meg, alá kell vetnie magát csoportja hatalmának. Ha nem így tesz, hamar jön a vád: a bőrod színe ugyan fekete, de úgy beszélsz, mint egy fehér, vagy fordítva: fehér a bőrod, de úgy beszélsz, mint egy nigger! Ez nemcsak a rassz-kérdésben van így: a politikai törzsek identitáskonstrukciója ugyanígy működik.

Az Amerikai Egyesült Államok mindig is a bevándorlók országa volt. Először az olvasztótégely (melting pot), aztán a salátás tál (salad dish) integrációs mechanizmusainak segítségével teremtette az amerikai nemzetet, amelynek politikai struktúrája nem nemzetállami, hanem államszövetségi. Ám napjainkban nem kevésbé traumatizált közösség, mint az európai nemzetek, amelyek a 20. század két világháborújának okozói és elszenvedői voltak. Kiderült: a korábban szerencsésnek tartott Amerikában a társadalmi tudatalattiban még ott lappang az 1861–65-ös polgárháború emléke, és az ehhez társult rasszizmus. A közelmúlt amerikai történetére nagyon is illik a politikai hisztéria fogalma, amelynek ^[15] kialakulásában döntő a hajdani traumákhoz kötődő társadalmi emlékezet. ^[16]

Christopher Lasch már az 1990-es évek elején figyelmeztetett a bajokra. Most újra elővettem a provokatív című *Az elitek lázadása és a demokrácia elárulása* című esszéketét – megrázó látlelet az amerikai társadalom állapotáról; a racionális vita eltűnéséről, a társadalom széteséséről, egymástól elzárt és egymást gyűlölő, egymással beszélni képtelen – ugye milyen ismerős? – enklávék sokaságáról. Lasch – aki a Jeffersonig visszamenő demokratikus populizmus hagyományát folytatja – a

vidéki Amerika – szerinte korántsem alaptalan – gyűlöletéről ír a liberális elitekkel szemben. ^[17] Az ember a gondolatmenetet olvasva megerősítést kap, hogy a Capitoliumot ostromló tömeg – a náci jelképeket idéző szimbólumok mellett a polgárháborút elvesztő déli Konföderáció zászlajával ^[18] – társadalmi-politikai értelemben nem a semmiből jött. Bármennyire megdöbbenő az íróasztal mögött ágáló konfekció-sámán, háta mögött az amerikai államiság és a világ legrégebbi demokráciájának jelképeivel. (Azért konfekció-sámán, mert az interneten valaki darabról darabra megadta öltözéke, a szakáruházakban vásárolható tételeinek árát, a fején viselt szarvtól a cipőjéig.) A sámán képét nézve *deja vu* élményem volt: hozzá hasonló figurákat 2006 őszén láttam a budapesti Kossuth téren, a parlament előtt fölvert jurta-tábor környékén. A történetek után persze sokan rámutatnak, hogy a Capitolium ostroma és időleges megszállása hosszú folyamat következménye. Francis Fukuyama *A velejéig rohadt? Hogyan gyorsította meg a Trump-éra Amerika politikai hanyatlását* című írása az online Foreign Affairs-ben jelent meg. ^[19] Ahhoz, hogy az amerikai társadalom egymást mélyen gyűlölő politikai csoport-identitások halmazára essen szét, kellett az új tömegkommunikációs technológiák – az ún. közösségi média buborékjai –, a virtuális tér által felgyorsított tribalizálódás. A pártok kvázi-vallásos jellegű politikai törzsekké változtak; ezekben nem lehetséges kritizálni a szakrális személyiségként kezelt törzsfőnököt, mert a törzsi identitás legerősebb ragasztója az iránta érzett feltétel nélküli hódolat és rajongás. Fukuyama szerint az amerikai szituáció mélyen ambivalens: az amerikai politikai berendezkedésnek – a fékek és ellensúlyok rendszerének – azok az intézményei, amelyek lehetővé tették Trump eltávolítását, hosszabb távon gátolják a politikai mechanizmus reformját, ami megakadályozná az elmúlt évek eseményeinek ismétlődését.

Ökológia és technológia

A Kiss Lajos András által kibontott másik két nagy problémakör: a félelem az ökológiai katasztrófától, illetőleg az ökológiával szembeni averzió és – harmadikként – a technológia keltette ambivalencia. A félelem mellett ugyanis, ennek visszajaként, a technológiába vetett kvázi-vallásos remény is megjelenik: a kettő összekapcsolódik. A zöld politikai gondolkodásban is két markáns álláspont rajzolódik ki: a *halványzöld*ként emlegetett reformisták, akik a globális kapitalizmust akarják

fokozatos reformokkal fenntartható zöld kapitalizmussá alakítani, és a *mélyzöld* mélyökológiai mozgalom a maga egymástól is erősen különböző képviselőivel: ők holisztikus, tehát átfogó változást, radikális civilizációs irányváltozást akarnak. [20] Kiss Lajos András egyetértéssel idézi Alain de Benoist Michel Serres-től kölcsönzött szemléletes képét, hogy miért is gondolják a radikális zöldek a probléma lényegét elkerülő, elégtelen mismásolásnak a zöld kapitalizmust. Tehát: képzeljünk el egy hajót, amelynek legénysége észleli, hogy egy jéghegy felé tartanak. (84) Vajon, ha a kapitány kiadja a parancsot, hogy csökkentsék a sebességet, megelőzhető a közelgő katasztrófa? Nyilván nem: ezzel az összeütközés legfeljebb elodázható. Hogy ne történjen meg, ahhoz irányváltozásra van szükség!

harmadikutas jelleg

Csak hát ezt könnyebb mondani, mint megtenni. Ez ugyanis civilizációnk anyagi és szellemi struktúráinak, teljes gazdasági, társadalmi berendezkedésének és szellemi-kulturális

attitűdjének totális átalakítását jelentené. A kritikusok – Kiss Lajos András három francia filozófus bírálatát veszi szemügyre: Luc Ferry, Stéphane François, Pascal Bruckner – arra mutatnak, hogy az ilyesfajta átalakítások voltak a 20. századi jobb- és baloldali, barna és vörös totalitarizmusai. Félő – mondják –, hogy azokhoz hasonlóan ennek is a liberális demokrácia felszámolása lesz az eredménye. Az aggodalmak összefüggnek a zöld gondolkodás sajátos harmadikutas jellegével. A zöld értékvilág szinkretikus jellegű – igaza van Anna Bramwellnek, amikor bevezeti az *ökológiai doboz* metaforáját. Ennek a doboznak a tartalma ugyancsak heterogén; koronként és régióként is eltérő, a különböző gondolkodók ökológiai dobozai nagyon is különbözhetnek. [21] Politikai-eszmetörténeti szempontból ez azt jelenti, hogy a sajátos zöld kultúrkritika bőven merít a konzervatív és a baloldali hagyományból is. Eszmei készlete magában foglalja az ultrakapitalista globalizáció, a technológiai civilizáció és a technológiai racionalitás uralmi attitűdjének, a kései modernitás narcisztikus tömegkultúrájának és a felvilágosodás egyoldalú racionalizmusának bírálatát – no meg a lokalitás és a közösségiség elvének és gyakorlatának hangsúlyos támogatását.

A harmadik problémakör – a technológiához fűződő félelmek és remények – mélyen összefügg az emberi állapot technológiai megváltoztatásának lehetőségével.

„(...) az ökológia lassan elveszíti vezető szerepét a világcivilizáció válságjelenségeinek megoldásában. Az új képlet rendkívül egyszerű: ha nem tudjuk megállítani a környezetszennyezés mértéktelen eszkalálódását – márpedig láthatóan nem tudjuk –, akkor az élőszervezeteket (és elsősorban az emberi szervezetet) kell az új feltételekhez igazítani. A posztökológiai kultúra ilyen irányú törekvéseit csak felerősíti a 21. század biokapitalizmusa, amely nem fukarkodik tőkebefektetésekkel a bioemancipatív piac egyre szélesebbre táguló területein. A modernitás nagy elbeszélései nem tűntek el, csak radikálisan átalakultak. A világ és a társadalom átalakításának átfogó projektjeit az öntökéletesítés privátprojektjei váltották fel” – olvasom *A képzelőerő hatalmában*. (93–94)

A testiség nyűgeitől szabadulást hirdető transzhumanizmus vagy poszthumanizmus ^[22] – a kifejezéseket időnként szinonimaként használják, bár nem egészen ugyanazt jelentik – viták kereszttüzébe kerültek. ^[23] Számos kritikus szerint a jelenség feltűnően hasonlít a vallásos gondolkodásra: csak itt a megváltás nem Isten vagy az általa küldött Messiás műve, hanem az ember a maga által teremtett technológia – nanotechnológia, génmanipuláció, robotika – segedelmével viszi végbe. Kiss Lajos András ezt a kérdést is imponáló szakirodalmat felvonultatva, pro és kontra érveket szemügyre véve járja körbe. Ehhez annyit fűzök hozzá, hogy a

döntő mégiscsak az emberi állapot radikális megváltoztatásának – eléggé infantilis módon elgondolt – igénye a technológia segítségével. Nem szembesülni kell az emberi esendőséggel és törékenységgel, hanem halhatatlanná kell válnunk, megszabadulva biológiai korlátainktól, végső soron a saját testünktől. És van ebben az elgondolásban valami mélységesen riasztó. Az emberi végesség értelmezése és elfogadtatása az egyénnel, az emberi civilizációk eddigi történetében a kultúra – a vallás és a morál – feladata volt: a megoldások időről időre és korról korra különböztek, de közös volt a módszer: kulturális szimbólumok hálóját szőtték az egyén és minden emberi félelmek legalapvetőbbike, a halálfélelem közé. Mintha most másról lenne szó: a cél nem a félelem szublimálása kulturális kreativitással, hanem az ember testi megsemmisítése. A technológiai önmegváltás programja gyanúsan jól illeszkedik a biokapitalizmus profitlogikájába. A technológiai civilizáció kitéphetetlennek tetsző meggyőződése munkál ebben is: minden uralható, irányítható, kontroll alá vonható, mindenre van megoldás, pontosabban, mindenre csak technológiai megoldás van. Félek, úgy járunk majd ezzel, mint Gilgames, aki megszerezte ugyan az örök élet fűvét, de miközben fürdött, egy kígyó elorozta, s végül bele kellett nyugodnia, hogy halandó marad. Meglehet, sikerül kiborggá *dizájnolni* magunkat a szép új posztökologikus civilizációban, amely nem megoldani akarja az ökológiai válságot, hanem elmenekül előle. Végtére is egy kiborgot miért érdekelné az ökológiai katasztrófa? Jó lesz neki erdő helyett a szeméttelap, erdei levegő helyett meg a metángáz. Most, járvány idején persze kiváltképpen csábítónak tetszhet a kiborg-lét: ha sikerülne géppé lényegülnünk, talán megszabadulhatnánk a Covid-fertőzés kiváltotta rettegetől is. [24]

1. A téma irodalma könyvtárnyi. Néhány mű: Bayer József: *A politikai legitimitás*. Elméletek és viták a legitimitásról és a legitimitációs válságról. Budapest: Napvilág Kiadó–Scientia Humana, 1997; Guglielmo Ferrero: *A hatalom. A legitimitás elvei a történelemben*. Fordította Járai Judit. Budapest: Kairosz Kiadó, 2001; Bibó István: *Az európai egyensúlyról és békéről*. <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/60.html>. Jürgen Habermas: 'Legitimációs problémák a modern államban'. In: Uő: *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz, 1994. David Beetham: *The Legitimation of Power*. London: Macmillan, 1991. A legitimitásnak van tágabb értelmezése, amely túlmutat a politikai szférán. Lásd: Peter L. Berger–Thomas Luckmann: *A valóság társadalmi felépítése*. Tudásszociológiai értekezés. Fordította Tomka Miklós. Budapest: József Műhely, 1998, 131–179. ↑
2. J. G. A. Pocock: *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton: Princeton University Press, 1975; Leo Strauss: Niccoló Machiavelli. In: Leo Strauss–Joseph Cropsey (ed.): *A politikai filozófia története I*. Fordította Greskovics Endre, Budapest: Európa Könyvkiadó, 1994, 407–433. o.; Quentin Skinner: *Machiavelli*. Oxford: Oxford Univ. Press, 2000, illetve Almási Miklós: 'Machiavelli: A hatalom racionalizmusa'. In: Almási Miklós: *Az értelem kalandjai*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980, 121–212; Machiavellinek az angol

- drámairodalomban elterjedt recepciójára vonatkozóan lásd: Anthony Parel: 'Machiavelli's Method and his Interpreters'. In: *The Political Calculus /Essays on Machiavelli's Philosophy/* ed. by Anthony Parel. Toronto: Toronto Univ. Press, 1972, 21–22; Szigethy Gábor: *A machiavellizmus*. Budapest: Magvető, Gyorsuló idő, 1977; Erwin A. Gaede: *Politics and Ethics: Machiavelli to Niebuhr*. Lanham, New York : University Press of America Inc., 1983. ↑
3. Ernst Kantorowitz: *The King's Two Bodies : a Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton: Princeton University Press, 2016. ↑
  4. A metaforában az ember mintegy Isten teremtő társának pozíciójában jelenik meg: „Az emberi művészet, mint sok egyébben, abban is utánozza a természetet (vagyis azt a művészetet, amellyel Isten a világot teremtette és kormányozza), hogy mesterséges állatokat képes készíteni. (...) De a művészet még többre képes – a természet ésszel felruházott, legnagyobbszerű alkotását, az *embert* is utánozni tudja. Mert a művészet teremtette meg a NÉPKÖZÖSSÉGNEK vagy ÁLLAMNAK (latinul: CIVITASNAK) nevezett nagy LEVIATÁNT, ez pedig nem egyéb, mint mesterséges ember, bár természetes mintaképénél – amelynek védelmére és oltalmazására szánták – jóval nagyobb méretű és erejű; benne a szuverenitás a mesterséges lélek, amely az egész testet élettel tölti meg és mozgatja (...) és végül azok a szerződések és egyezmények, amelyek ennek a politikai szervezetnek egyes részeit létrehozták, összeillesztették és egységbe foglalták, Istennek a teremtés alkalmával elhangzott *fiat* vagy *Teremtsünk embert* szavaihoz hasonlíthatók.” /Thomas Hobbes: *Leviathán*. Fordította Vámosi Pál. Budapest: Magyar Helikon, 1970, 7–8./
↑
  5. Niccolò Machiavelli: 'A fejedelem' In: *Niccolò Machiavelli művei I*. Fordította Lutter Éva. Budapest: Európa Kiadó, 1978, 55–56. ↑
  6. Colin Crouch: *Post-Democracy*. Cambridge, UK-Malden, USA: Polity Press, 2004. ↑
  7. Pierre Manent: *A liberális gondolat története: Tíz előadás*. Fordította Babarczy Eszter. Pécs: Tanulmány, 1994. ↑
  8. „(...) a neoliberalizmus elsősorban nem ideológiai vagy gazdaságpolitika, hanem mindenekelőtt és alapvetően *racionális*, és ezen a címen arra törekszik, hogy nemcsak a hatalmat gyakorlók tevékenységét, de a kormányzottak magatartását is felépítse és átalakítsa. (...) nem a kezdeti, első liberalizmus természetes utóda. (...) Immáron nem azt a kérdést teszi fel magának, hogy milyen típusú korlátot kell állítani a politikai kormányzás elé, a piacot, az emberi jogokat vagy a haszonelvű számítást (...) hanem sokkal inkább azt: hogyan tehető a piac az emberek ember általi és az ember önmaga általi kormányzásának alapelvevé (...) A racionalitásként értelmezett neoliberalizmus éppenséggel a piaci logika, mint normatív gondolkodás kibontakoztatása, kezdve az államon, végig egészen a szubjektivitás legintimebb szférájáig (...) /Pierre Dardot-Christian Laval: *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*. Fordította Loppert Csaba. Budapest: EgyKettő Kiadó, 2013, 13, 21/ ↑
  9. Balog Iván: *Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában. Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról*. Budapest: Argumentum: Bibó István Szellemi Műhely, 2004. ↑
  10. Igen-igen tanulságos, mennyire ellentétes értelmezése van a Black lives Matter mozgalomnak bal- és jobboldalon. Pl.: <https://merce.hu/2020/08/18/tgm-a-gazdasagi-erdek-es-a-politikaval-osszeolvadt-folso-osztaly-hatalma-tetszik-az-egyetlen-realitasnak/> illetve:
<https://www.valaszonline.hu/2020/07/28/egyedul-allamok-civilizacio-roma-nyugat/> ↑
  11. Lásd: <http://ligetmuhely.com/liget/gorog-vagy-romai-ut/> ↑
  12. Lenka Bustikova and Petra Guasti: The Illiberal Turn or Swerve in Central Europe? *Politics and Governance* 2017, Volume 5, Issue 4, pp 166–176 ↑
  13. Andreas Schedler (ed.): *Electoral Authoritarianism. The Dynamics of Unfree Competition*. Boulder & London: Lynne Rienner Publishers, 2006. ↑
  14. A fogalom Max Weberől származik. Ő a karizmatikus uralom modern viszonyok között megjelenő formájaként határozta meg, amely egyfajta gyógy mód lehet a modern hatalomgyakorlás bürokratikus személytelenségére. Jellemző, hogy a teória az első világháborút követő német összeomlás legitimitáció-hiányos viszonyai között fogalmazódott meg, s hogy manapság olyan sokat emlegetik Magyarországon. A teória magyar politikai rendszerre alkalmazásáról: Körösnéyi András-Illés Gábor-Cyulai Attila: *Az Orbán-rezsim – A plebisziter vezérdemokrácia*

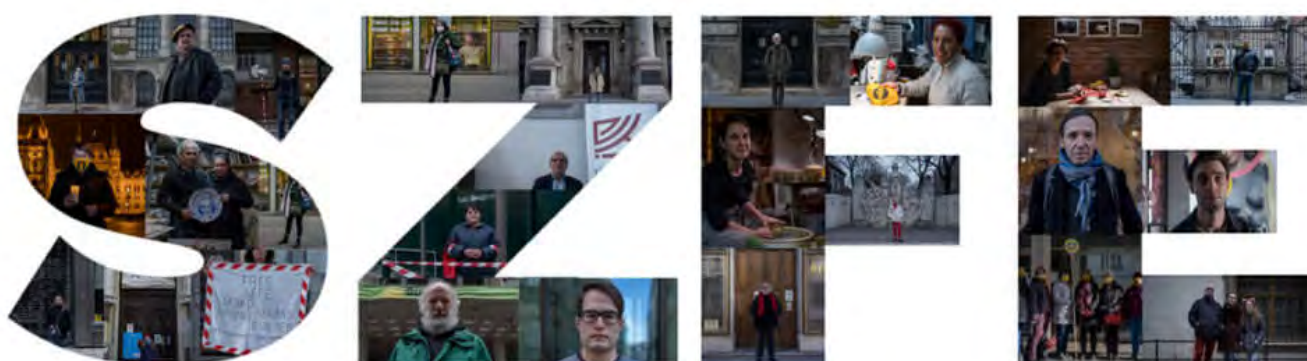
elmélete és gyakorlata. Budapest: Osiris, 2020. ↑

15. A Bibó-féle trauma és hisztéria-koncepcióról lásd http://ligetmuhely.com/liget/kovacs-gabor-traumak-veresegek-es-a-nemzeti-jellem/#_ftnref ↑
16. A társadalmi traumákra vonatkozó szakirodalom igen nagy. Illusztrációképpen néhány tétel: Cathy Caruth: *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore, Maryland: The Johns Hopkins University Press, 1996.; Jeffrey C. Alexander-Ron Eyerman-Bernhard Giesen-Neil J. Smelser-Piotr Sztompka: *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004 Magyarul: Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*. Budapest: Kalligram, 2016. 83-108. ↑
17. Az önmagát a konzervativizmusból eredeztetett kommunitarizmushoz, a Jefferson-féle demokratikus populizmushoz, valamint a republikanizmushoz közelállónak valló Lasch élesen kritizálja a liberális eliteket: „Az új elitek láznak a 'Középső Amerika' ellen. A nemzet ellen, amely képzeletükben technológiailag elmaradottként, politikailag reakciósként, szexuális erkölcsében elnyomóként, ízlésében középszerűként, önelégültként és önmagával elteltként, valamint tompaagyúként és lomposként jelenik meg. (...) A patriotizmus minden bizonnyal nem foglal el valami előkelő helyet az új elitek által elismert erények rangsorában.(...) Lojalitásuk - feltéve, hogy ez a kifejezés nem anakronisztikus ebben a kontextusban - inkább irányul a nemzetközire, mint a regionálisra, a nemzetire vagy a helyire. Több közös vonásuk van Brüsszelben vagy Hongkongban élő ellenlábasaikkal, mint az amerikai tömegekkel, akik még nem kapcsolódtak be a globális kommunikáció hálózatába.” /Christopher Lasch: *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*. New York-London: W.W. Norton and Company Ltd, 1995, 6, 35/ ↑
18. A déli polgárháborús vereség alapos társadalompszichológiai rekonstrukcióját adja Wolfgang Schivelbusch: *The Culture of Defeat. On National Trauma, Mourning and Recovery*. Translated by Jefferson Chase, New York: Metropolitan Books, 2003, 37-101. ↑
19. Francis Fukuyama: *Rotten to the Core? How America's Political Decay Accelerated During the Trump Era*, *Foreign Affairs*, January 18, 2021, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2021-01-18/rotten-core> ↑
20. lásd még: <http://ligetmuhely.com/liget/a-zoldek-es-a-technologiai-vilagrend/> ↑
21. Anna Bramwell *Ecology in the 20th Century. A History*, New Haven & London: Yale University Press, 1989, 48-51. ↑
22. Horváth Márk-Lovász Ádám-Nemes Z. Márió: *A poszthumanizmus változatai*. Budapest: Prae.Hu Kft., 2019. ↑
23. A transzhumanizmusról: <http://ligetmuhely.com/liget/a-technologia-vallasa-avagy-hogyan-valjunk-istenne-onerobol/> ↑
24. A járvány és a technológiai eszképzizmus kapcsolatáról: <http://ligetmuhely.com/liget/facebook-es-halaltanc/> ↑
kép | shutterstock.com

Palágyi Barbara

AZ SZFE CIVIL TÁMOGATÓI

2021-02-27 | FOTÓSorozat

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium 2020-ban a művészeti felsőoktatási intézmények átalakítását tűzte ki célul. A Magyar Képzőművészeti Egyetem, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem és a Magyar Táncművészeti Egyetem halasztást kapott, de a Színház és Filmművészeti Egyetemenél a modellváltás határideje 2020. szeptember 1. volt. Ez önkényesen végbe is ment, a kurátori kinevezések során az egyetem által tett javaslatokat nem vették figyelembe.

Tanárok sora adta be felmondó levelét, a diákok elfoglalták a Vas utcai épületet. A vezetőséget illegitimnek tekintették és többször tárgyalásra szólították fel Palkovics László minisztert, ám ő egyszer sem jelent meg. Az oktatás és kultúra autonómiájáért küzdő oktatók és diákok iránt szolidaritásukat fejezte ki több egyetem vezetősége, hallgatói önkormányzatok, szervezetek, társulatok, külföldi egyetemek. Heti

rendszerességgel performansz jellegű demonstrációkat szerveztek a város, később az ország különböző pontjain. Több civil szervezet, egyetemi csoportosulás is részt vett – szintén kreatív módon – a tüntetések szervezésében.

Az események nagy részén fotósként voltam jelen. Az anyag válogatása során úgy éreztem, ez az ügy sokkal fontosabb „egyszerű” dokumentációnál. A diákok mellett a civil támogatók is az ellenállás fontos résztvevői lettek. Az egyetemi blokádhoz vitt adományok, a testi-lelki támogatás nélkül nem tudták volna azt 71 napig fenntartani. Sorozatomban a civilek elszántságát, kitartását, találékonyságát, segítőkészségét és a diákok melletti kiállásukat mutatom be. Mindenki más háttérrel érkezett, itt mégis összekapcsolódtak a közös ügy érdekében. Közösség alakult ki, barátságok szövődtek a Vas utcában.

A 71 napos blokádra utalva 71 környezeti portrét és/vagy csoportképet készítettem. A több hónapos munka alatt számos élettörténetet megismerhettem, baráti kapcsolatokat alakítottunk ki portréalanyaimmal, akiknek ezúton is köszönetet mondok.

A sorozatból rendezett kiállítás hamarosan megtekinthető a **Patyolat/PRÓBAüzem**ben (Budapest, Baross utca 85.).

Megnyitó: **2021. március 10.**

Csatári Marianna: Otthonában süteménysütés után

Adószakértő, kertész, 73 éves. Saját készítésű kekszeket vitt a blokádban résztvevő diákoknak és a kertjében termelt paradicsomból, dióból ésogyoróból is rendszeresen csomagolt nekik.

Kolba Vili: Vas utcai Egyetemi épület előtt

Nyugdíjas, 81 éves. Színész és filmrendezői múltja miatt is közel érezte magához az SZFE ügyét, kezdeményezésére indult el a blokád utáni civil őrködés a Vas utcai épület előtt.

Kalmár György: Vas utcai Egyetemi épület előtt

Nyugdíjas, 75 éves. Mérnök-közgazdász, a Vas utcai épület előtt őrködött.

Juhász Bence: Uránia Nemzeti Filmszínház előtt

Karmester, 27 éves, jelenleg doktoranduszhallgató. Zeneakadémista hallgató társaival több alkalommal látogatott el a Vas utcába rövid zenei előadásra, éneklésre. Az október 23-ai tüntetésen a Független Zeneakadémisták Szimfonikus Zenekarával az Egmont nyitányt játszották el az Uránia épületének próbatermében, ő volt a karmester.

Dr. Várkonyi Tibor: Társasházuk könyvtársarkában

Ügyvéd, 49 éves, rendszeresen részt vett az eseményeken.

Mitrov Gabriella: Otthonában karkötő készítés közben

Fotográfus, 50 éves. 300 karkötőt horgolt az SZFE diákjainak, tanárainak és a civil támogatóknak.

Humeniuc Péter: ITM előtt, Fő utcában

Diák, 17 éves. Az érettségi után a „Független Egyetemen” szeretné jövőre megkezdeni tanulmányait. 12 órán át állt a hidegben és esőben az Innovációs és Technológiai Minisztérium előtt, ahol napközben minden órában felolvasták a Charta Universitas 12 pontját.

Kazsimér Soma: ELTE BTK előtt

Színháztudomány hallgató, 23 éves. Az ő kezdeményezésére indult el az ELTE BTK-n a szolidaritás az SZFE-vel, piros-fehér szalaggal és élőlánccal vették körbe az épületet, majd fórumokat tartottak, ahol egyre több ELTE-s diákkal ismertették meg a modellváltás veszélyeit.

Zerofashion: Lang Dani (22) kultúra-menedzsment hallgató, Hári Hajna (29) grafikus, Mosolygó Anna (25) divattervező: Varrodában

A Zerofashion csapata indította el a sárga maszkok gyártását. Az élőláncre az SZFE 800 darabot kért, ezeket civil önkéntesek segítségével sikerült két nap alatt elkészíteni. Mára már több mint 15 ezer darab került gazdához és azóta a sárga anyag hiánycikk az országban.

Zátonyi Tibor: munkahelye, egy fotózlet előtt

Fotográfus, 65 éves. Mindennap elment a Vas utcába, hogy készítsen egy fényképet a blokádról, és dokumentálja a napi változásokat.

Farkas Gábor: Örkény Színház előtt

Pszichoterapeuta, 55 éves. Támogatja a szabad és független színházakat és az autonóm oktatást.

Horváth Aladár: Urániánál

Polgárjogi mozgalmi vezető, 56 éves. A „Hej, a titkos egyetem” című dalt roma zenész társaival feldolgozta, majd az október 23-ai demonstráción elő is adták.

Simonyi-Lengyel Mira: Ráday Titkosan Kezdődött kiállítás

Egyetemi hallgató, 23 éves, a Képzőművészeti Egyetem diákja. Tőle származik az Óriás bábos karnevál ötlete, aminek főszervezője is volt. Az október 23-ai eseményen is felszólalt.

Rávai Orsi: Raklapos helyen

Dekoratór, 45 éves. Az egyetemi blokád alatt bármire volt szükségük a diákoknak, másnapra valahonnan beszerezte.

Mohácsi András (58) és Jozef A Tillmann (63): MOME-nál

Egyetemi oktatók, András 20 éve a MOME tanára, Attila a doktori iskola vezetője volt 2020-ig. A Vas utcában őrködtek, támogatói akciókban vettek részt, valamint Áder Jánost tiltakozói sorfállal fogadták, amikor megjelent a campuson.

Békési Zoltán: Országháznál

Közös képviselő és zenész, 45 éves. Őrködött a Vas utcai épület teraszán és több slammerrel együtt az élőláncos eseményről forgattak videót a Parlamentnél.

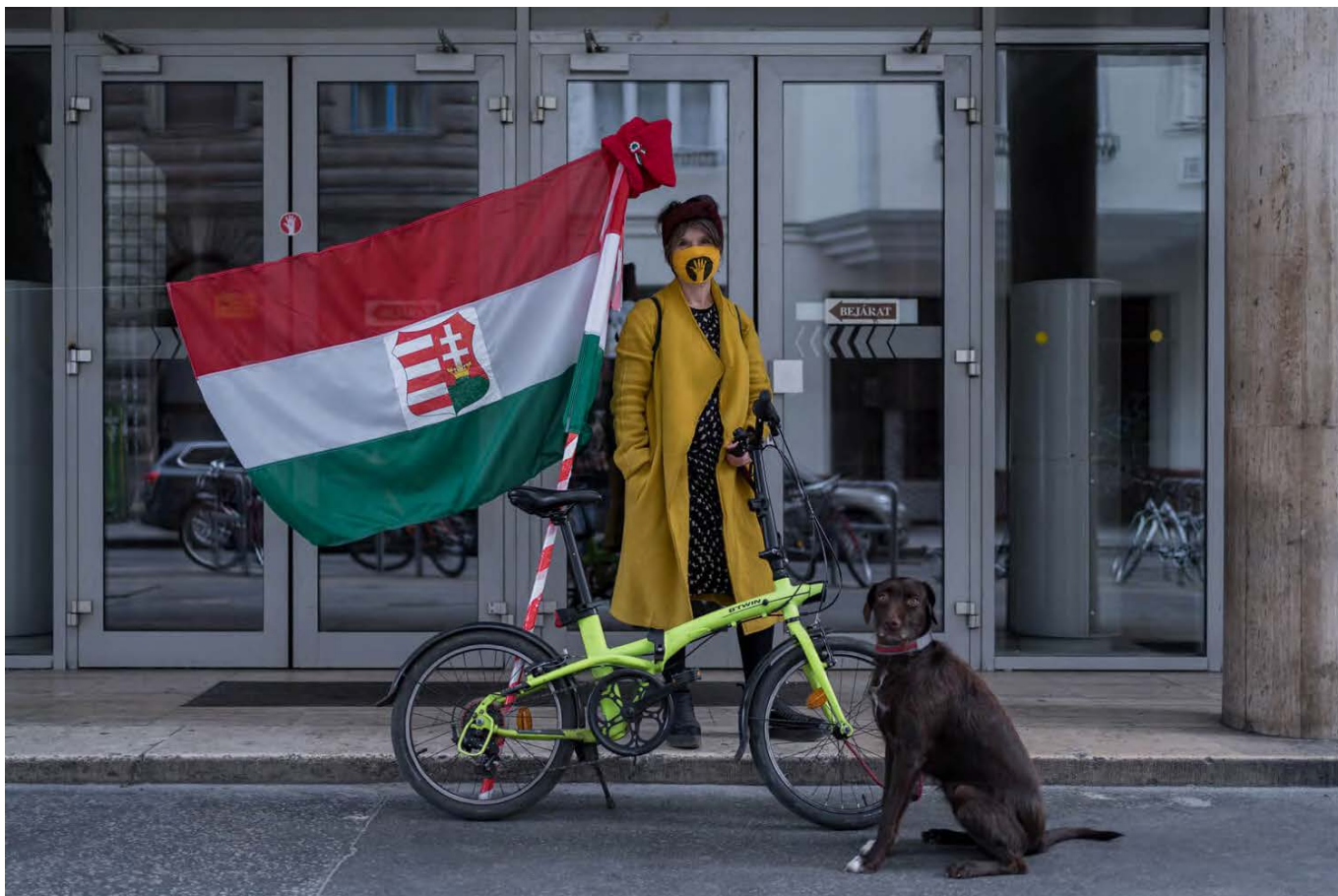
Pinkert Edina: Zeneakadémiánál

Hegedűművész, 23 éves, jelenleg hegedűoktató hallgató. A Független Zeneakadémisták tagjaként részt vett az énekléseken a Vas utcában és az október 23-ai fellépésük főszervezője volt.

Marci: MOME fórumhelyszínen

Egyetemi hallgató, 22 éves. A diákok által vezetett Titkos Egyetem egyik alapító tagja, a rendezvények szervezésében segített.

B. Nagy Anikó: Vas utcai Egyetemi épület előtt

Művészettörténész-muzeológus, 67 éves. A Képzőművészeti Egyetemen látványtervezést is oktat. Részt vett a performanszban, aminek keretében Eugéne Delacroix *A szabadság vezeti a népet* című festménye alapján mutattak be élőképet.

Szakos Kriszta és Kölcsey Levente: ESZKA üzletük előtt

Házastársak, Kriszta divat- és jelmeztervező, 40 éves, Levente filmrendező, 32 éves. A blokád alatt takarókat és párnákat vittek a hallgatóknak, és az ESZKA üzletében lehetett átvenni Az utolsó szám folyóiratot, a freeszfe közösség kiadványát. Levente a lekapcsolt internet problémáját oldotta meg routerek segítségével. Ezen kívül Horváth Lili díjnyertes filmjéről szervezett vetítést és közönségtalálkozót az egyetemen, és a most készülő Money Maus projektet kamerázta.